Doğal Âfetler ve Din

Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme

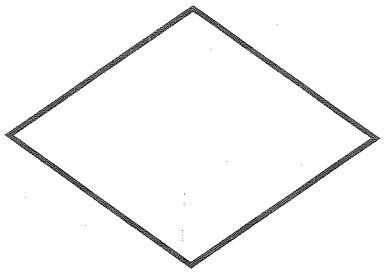

Dr. Talip Küçükcan - Doç. Dr. Ali Köse

İSAM
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

Marmara depreminde kaybettiklerimize...

ISBN 975-389-377-9

Kapak
Ahmet Yılmaz

Mizanpaj
Ender Boztürk

Baskı ve cilt
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
İstanbul 2000

Yönetim
Gümüşyolu caddesi 40, 81200 Üsküdar-İstanbul
Tel. (0 216) 474 08 50 (pbx) Fax. (0 216) 474 08 74
E-mail: tdvisam@superonline.com

Dağıtım ve Pazarlama
DİVANTAŞ, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama Ticaret Sağlık ve Turizm A.Ş.
Gümüşyolu caddesi 40, 81200 Üsküdar-İstanbul
Tel. (0 216) 474 08 77 - 492 03 47
Fax. (0 216) 474 08 78

İSAM Başkanlığı'nın 01.05.2000/1018 ve Mütevelli Heyeti'nin
16.05.2000/983-11 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.

İçindekiler

Sunuş 7

1

Giriş 11
İnsan hayatı ve doğal felaketler 11
Doğal felaketleri algılama ve açıklama biçimleri 13
Anlama, başaçıkma ve iç barışıklık 15
Doğal felaketler, dini inançlar ve başaçıkma 17
Doğal felaketlerle ilgili araştırmalar 19
Araştırmada kullanılan yöntem 25
Etnografik yöntem: alan araştırması ve katılımlı gözlem 25
Bilgi kaynakları 31
Depremzedeler 31
Kamu kurumu yetkilileri 34
Sivil toplum ve gönüllü kuruluş temsilcileri 36
Yönteme ilişkin öneriler 40
Araştırma popülasyonu 42

2

Tarihsel tecrübe: din ve deprem 47

Hıristiyan dünya 48

İslâm dünyası 57

3

İnsanın anlam arayışı ve din: yükleme ve başaçıkmaya ilişkin teorik çalışmalar ve dini boyut 63

Anlama ve kontrol arayışı olarak atfetme/yükleme ... 63

Bir anlam arayışı olarak atfetme/yükleme davranışını başlatan durumlar 66

Atfetme/yüklemenin fonksiyonları: anlama, kontrol, tahmin ve öz-saygısı 67

Dini temelli anlam arayışı olarak atfetme/yükleme: kutsal kavram ve referanslarla açıklama 69

Yükleme/atfetme sürecini belirleyen biçimsel, ortamsal faktörler ve dini boyut 72

Dini inanç, tutum ve davranışların başaçıkmaya/direnmeye etkileri 76

Dini inancın fonksiyonları: trajik tecrübeler karşısında inanç, dua ve ritüellerin fonksiyonları 80

4

Marmara depremini algılama, açıklama ve anlamlandırma biçimleri 87

Din, bilim ve doğa eksenli kavramlarla açıklama 89

Deprem sırasındaki zihinsel ve duygusal tepkilerin dini boyutu 108

5

Stres ve ruhsal gerilimle başaçıkma yolları: toplumsal dayanışma ve dini inançlar 133

Toplumsal dayanışma 135

Bireyselliği aşma 140

Dini inanç ve ritüeller 142

Sonuç 153

Ek 1 159

Ek 2 162

Bibliyografya 181

İndeks 189

Tablolar

Tablo 1 Alan araştırması sırasında görüşülen kişi, grup ve kuruluşlar 29
Tablo 2 Araştırmaya katılanların yaşa göre dağılımı 43
Tablo 3 Araştırmaya katılanların meslek dağılımları 44
Tablo 4 Araştırmaya katılanların konutlarının durumu 44
Tablo 5 Depremden etkileniş biçimi ve kayıplar 45
Tablo 6 Depremi algılayış biçimleri 91
Tablo 7 Depremin gerisindeki güç / kaynak 105
Tablo 8 Deprem anı ve sonrasındaki ilk zihinsel/ duygusal tepkiler 109
Tablo 9 Depremden ders alındı mı? 118
Tablo 10 Dini/Manevi konuları düşünme eğiliminde artış oldu mu? 121
Tablo 11 Dini davranış biçimlerinde fark edilir bir değişim gözlendi mi? 126
Tablo 12 Deprem toplumsal dayanışmanın artmasına neden oldu mu? 135
Tablo 13 Sivil toplum kuruluşları önemli katkıda bulundu mu? 136
Tablo 14 Dua ve ibadet direnç kaynağı oldu mu? 143

Şekiller

Şekil 1 Dini kaynaklı/referanslı başaçıkmanın biçim ve etkileri 79
Şekil 2 Depremi açıklamada en sık kullanılan kavramlar .. 88
Şekil 3 Başaçıkma sürecine olumlu katkılar sağlayan etkenler 134

Sunuş

Farklı coğrafya ve kültürlerde yaşasalar da doğal âfetler ve teknolojik felaketler, insanların ortak tecrübelerinden biridir. Sel, deprem, çığ, volkanik patlama, toprak kayması gibi doğal, biyolojik ve kimyasal atık yayılması gibi teknolojik afetler hem doğal hayat ve ekolojik dengeyi etkilemekte hem de hayatın normal akış seyrini trajik biçimde değiştirmektedir. Hiç beklenmedik bir anda gelen ve insanın kontrol gücünü aşan bu felaketler ruh sağlığını etkilemekte, psikolojik gerilim ve strese neden olmaktadır. Çok sayıda can kaybı ve maddî yıkıma yol açan geniş ölçekli felaketlerin etkileri bireysel boyutları da aşıp bazı toplumsal değişimleri de beraberinde getirmektedir.

Uğradığı felaket sonucu yaralanan, enkaz altında hayatta kalma mücadelesi verirken kurtarılan, maddî varlığı ciddi oranda hasara uğrayan veya tamamen yok olan, bunlardan daha önemlisi yakınlarını kaybedenlerin ilk tepkilerinden birisi başlarına gelen olayları anlamaya çalışmaktır. Çünkü insanın yaşadığı felaketlerle mücadele etmesi, stres ve gerilimlerle başaçıkabilmesi ve normal hayata tekrar dönebilmesinin ilk aşaması olayların anlamlandırılmasını gerektirir. Doğal felaketlerin

anlamlandırılması ve açıklanması sürecinde çeşitli yaklaşımların varlığından söz edilebilir. Özellikle deprem gibi doğal felaketler söz konusu olduğunda bu felaketlerin atfedildiği kaynaklar ve nedenlerin de birbirinden farklı olduğu gözlenmektedir. İşte elinizdeki bu araştırma, 17 Ağustos 1999 Marmara depremi örneğinden hareketle afetzedelerin bu felaketi nasıl algıladıklarını, hangi güçlere atfettiklerini, depremi açıklarken hangi kavram ve referansları kullandıklarını ele almakta ve kayıpların neden olduğu ruhsal çöküntülerle başaçıkmada dini inanç ve ritüellerin etkisini konu edinmektedir.

17 Ağustos 1999'dan sonra deprem bölgesi olarak tanımlanan İzmit, Adapazarı, Gölcük, Yalova bölgelerinde yürütülen ve temel verileri depremzedelerle yüz yüze yapılan görüşmelere dayanan bu araştırma beş bölümden oluşmaktadır.

Giriş mahiyetindeki *birinci bölümde* araştırmanın konusu, amacı ve veri toplamada kullanılan metotlar, bilgi kaynakları ve araştırmaya katılanlar hakkında açıklamalar yer almaktadır. *İkinci bölümde* insanlığın ortak deneyimlerinden biri olan depremin açıklanmasında dini söylemlerin rolü tarihsel bir perspektifle sunulmaktadır. *Üçüncü bölümde* insanın anlam arayışı, doğal felaketleri algılama biçimleri, atfetme ve başaçıkma süreçlerinde dini inançların etkilerini içeren teoriler ile bu konulardaki araştırma bulgularına yer verilmektedir. *Dördüncü bölümde* araştırmaya katılanların Marmara depremini algılama ve açıklama biçimleri ele alınmaktadır. *Beşinci bölümde* ise depremin yol açtığı stres ve ruhsal gerilimlerle başaçıkma sürecini etkileyen unsurlar ve dini boyuta ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Bu bölümde afetzedeler için teselli kaynağı olan ve ruhsal çöküntüye sürüklenmelerini engelleyen unsurlar üzerinde durulmaktadır.

Bu araştırmanın tamamlanması projenin bütün aşamalarında gösterilen kişisel ve kurumsal destekle mümkün olmuştur. Deprem bölgesinde yürüttüğümüz alan araştırması sırasında başvurduğumuz birçok kişi, içinde bulundukları olumsuz şartlara rağmen bize yardımcı olmaktan kaçınmadılar. Örneğin İzmit'te Halil İbrahim Kayabay çok sayıda afetzede ile tanışmamızı sağladı. Sakarya'da Süleyman Özden, Gölcük'te M. Faruk Arvas ve Yalova'da Yaşar Yaprak yine bu anlamda yardımcı oldular. Doç. Dr. Ahmet Özel de bölgedeki araştırmamız süresince evinde kalmamıza izin vererek bize destek oldu.

Çadırkentlerde, evlerinde veya işyerlerinde görüşme isteğimizi kabul edip kapılarını bize açan ve olumsuz şartlara rağmen sıcak misafirperverlik örneği sergileyen afetzedelere özellikle teşekkür etmek istiyoruz. Görüşmelerimiz acılarını tazelemesine ve deprem anını tekrar hatırlatmasına rağmen afetzedeler yılgınlık göstermeden deneyim ve duygularını bizimle paylaştılar. Bunun yanında gözlemlerini bizimle paylaşan sivil toplum kuruluşu temsilcileri ve yerel yönetim yetkililerine de teşekkür ediyoruz.

Araştırma projesinin ilk aşamalarından itibaren en önemli kurumsal desteği şüphesiz TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nden aldık. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi başkanlığı ve ilgili kurullar projeyi kısa zamanda onaylayıp gereken imkânları sağladı. Araştırma bulgularının değerlendirilmesi ve yazımı aşamasında ise TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi ve Dokümantasyon Servisi görevlileri kaynak temininde yardımcı oldular, konuyla ilgili yayınlar konusunda bizleri sürekli olarak bilgilendirdiler. Kendilerine bu yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

1

Giriş

Bu araştırmanın amacı insanların doğal felaketleri nasıl algıladıklarını, neye atfettiklerini ve ne tür bir kabullenme ve başaçıkma mekanizması geliştirdiklerini irdeleyerek dini inanç ve tutumların bu konulardaki etkisini tartışmaktır. Disiplinlerarası metodolojik bir yaklaşımla yürüttüğümüz bu araştırma, Marmara bölgesinde yaşanan 17 Ağustos 1999 depreminden yola çıkarak, doğal felaketlerin algılanış biçimi, insan ruhuna yansıyış şekli ile dini inançların algı biçimleri üzerine etkilerini, dini inanış, tutum ve davranışların felaketin neden olduğu acı ve kayıplarla başaçıkmadaki rolünü incelemektedir. Araştırmamızın bilimsel amaç, içerik ve kapsamını genel olarak aşağıda belirtilen soruların tartışılması ve bu sorulara aranan yanıtlar belirlemektedir. Alan araştırmasına dayalı verilerin sunum ve analizinden oluşan araştırmamızın Türkiye'de eksikliği bir kez daha gözlenen din ve doğal felaketler bağlamlı bilimsel tartışmalara katkıda bulunacağını umuyoruz.

İnsan hayatı ve doğal felaketler

İnsan ve toplum hayatı zaman zaman karşılaşılan felaket ve kayıpların yol açtığı acı, hüzün ve psikolojik

çöküntülerin bıraktığı bazı izler taşır. Kazalar, hastalıklar ve bunlardan da öte daha geniş kitleleri etkileyen sel, yangın, göçük ve deprem gibi doğal felaketler ile çevre kirlenmesi, biyolojik ve kimyasal atıklar yayan teknolojik felaketler insanlık tarihinde trajik yapraklar açmıştır. Ansızın gelen, yakıp yıkan, yerle bir eden ve arkasında ölü, yaralı ve enkaz yığınları bırakarak yine geldiği gibi birden ortadan kaybolan olayları çağrıştıran felaketlerle insanoğlu hep karşılaşmakta ve herhangi bir şekilde bunlara katlanmaktadır.[1] Doğal felaketler, hayatın normal akışını bozduğu ve insanın kendi hayatını kontrol etme, yönlendirme ve organize etme yeteneğini azalttığı veya tamamen etkisizleştirdiği için çok önemli toplumsal ve ruhsal sıkıntılara neden olabilir. Ancak hayatın normal akışını alt üst eden felaketlerin neden olduğu büyük kayıplara ve açtığı derin yaralara rağmen insanlar her defasında hayata tekrar bağlanmış, acı, hüzün ve çöküntülerle başaçıkmayı başarmışlardır. Fakat bu başaçıkma sürecinde hayatın dayattığı zorluklar ve onun gücünü aşan olaylar, insanın ruh sağlığını etkileyen stres ve gerilimlere yol açmıştır.

Felaketleri, etki alanı ve psikolojik boyutları açısından genel olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi fert ve yakın çevresi ile sınırlı kalan 'bireysel felaketler', ikincisi ise, bireyi ve yakın çevresini aşan, toplumda büyük bir kesimi etkileyen 'toplumsal felaketlerdir'. Bireysel ve toplumsal felaketler oluş biçimleri, sonuçları, etki alanları ve açtıkları yaralar ile birbirinden ayrılır. Aralarındaki ortak nokta her ikisinin de temelde insanı etkileyerek onun hayatını değiştirecek

1 J. S. Kroll-Smith – S. R. Couch, "A Chronic Technical Disaster and the Irrelevance of Religious Meaning: The Case of Centralia, Pennsylvania", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1987, 26 (1), s. 25.

boyutlar taşımasıdır. 1999 yılında ardı ardına yaşanan Gölcük ve Düzce merkezli iki büyük deprem bunlardan ikinci gruba girmekte olup, yüz binlerce insanı derinden etkilemiştir.

Türkiye'yi sarsan deprem sadece maddî yıkıntılar ve can kaybı ile sınırlı kalmamış, toplum psikolojisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Her gün televizyon ekranlarına yansıyan trajik görüntüler, depremzedelerin anlattıkları kaygılı ve korkulu anlar bilinçaltında 'belirsizlik' ve 'güvensizlik' duyguları oluşturmuştur. Artçı depremler ve depreme ilişkin popüler, bilimsel ve yarı bilimsel tartışma biçimleri ile bir anda hızla yayılan söylentiler de artık toplumsal fobiye dönüşen 'belirsizlik' ve 'güvensizlik' duygularını geniş biçimde beslemiştir. Öyle ki depremle ilgili yorum ve açıklamalarda bulunan bilim adamları dahi bu 'güvensizlik' duygusundan nasiplerini almışlardır. Bu gelişmeler hem bireysel hem de toplumsal ruh sağlığını tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Bu kaygı verici bir durumdur. Çünkü insanların karşılaştıkları felaketleri açıklayamamaları ve anlamlandıramamaları onları bir isyana, fiziksel ve ruhsal çöküntüye sürükleyebilir.[2]

Doğal felaketleri algılama ve açıklama (yükleme) biçimleri

Doğal felaketleri algılama, felaketlere ilişkin nedenleri ve sorumlulukları açıklama yani atfetme/yükleme ve anlamlandırma biçimleri çeşitlilik arz ederler. İnsanlar, hastalık, kaza ve ölüm gibi daha ziyade birey ve yakın çevresi ile sınırlı deneyimlerle, sel, yangın, göçük ve deprem gibi daha büyük ölçekli olayları içeren doğal felaketlerin nedenlerini farklı olarak değerlendirmekte ve

2 C. Güleç, "Şok, İnkar, İsyan, Çöküntü ve Rehabilitasyon", *Nokta*, 1999, sy. 916, s. 15.

bunları farklı güçlere atfetmektedirler. Ama bundan da önemlisi başlarına gelen felaketleri ve tecrübe ettikleri negatif olayları değerlendirirken, kendilerini bu olaylar içinde konumlandırırken bir açıklama getirme ihtiyacı duymaktadırlar. İşte biz bunu atfetme/yükleme davranışı yani anlam arayışı olarak adlandırmaktayız. Kişilerin atfetme (açıklama) biçimleri kişisel özellikler ve toplumsal yapıyla ilintili olarak farklılaşırlar. Alan araştırması sırasında elde ettiğimiz bulgular da deprem felaketinin algılanmasında, depremin bir nedene, kaynağa veya davranışa yüklenerek açıklanmasında (causal attribution) farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Burada, yaşanan felaketi bir 'şey' veya 'neden' ile açıklayıp ifade etme şeklinde anladığımız 'yükleme' kavramını kullanırken, bu kavramı felaketzedelerin genel anlayışları bağlamında kullandığımızı belirtmekte yarar vardır. Bu araştırmanın açıklık getirmeye çalıştığı konulardan biri halkın negatif olayları açıklama tarzına ilişkin bilgiler toplamaktır. Şüphesiz bir konuyu açıklama biçimi bilimsel, felsefi, dini veya başka türden olabilir. Bu sebeple araştırmamızda felaketzedelerin olayları anlatma, değerlendirme ve yorumlamaları sırasında hangi argümanları, ne tür referans ve kavramları kullandıklarını tespit etmeye çalıştık.

Bilimsel ve tarihsel açıklamaların genel kabul görebilmesi için bazı kriterleri vardır.[3] Ama felaketzedelerin açıklama biçimlerinin yeterli veya bilimsel olup olmadığı, kullanılan kavramların ve gösterilen referansların yerinde kullanılıp kullanılmadığı, daha açık bir ifade ile anlayış ve açıklama biçimlerinin 'doğru' olup olmadığı bu araştırmanın sınırları dışında kalmaktadır (Bu noktaya metodoloji bölümünde tekrar değinilecektir). Çünkü araştırmanın temel amacı doğal felaketlere maruz kalan insanların duygu, düşünce, inanç ve tepki şekillerini tahlil etmektir. İnsanların anlama ve açıklama biçimleri hakkında bilimsellik, doğruluk-yanlışlık, yeterlilik-noksanlık açısından yargılara varmak araştırmada kullandığımız sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinin konusu değildir. Onun için bu araştırmada bu tür yargılar yerine, bireylerin açıklama biçimlerini etkileyen toplumsal koşullar, inanış biçimleri ve onların algılarını etkileyen diğer faktörler üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda ilk aşamada toplumdaki genel düşünce biçimleri, baskın dini inanış şekilleri, sosyal ilişkilerin aldığı şekil ve yaygın kanaatlerin doğal felaketleri 'anlama' ve 'açıklama' biçimlerine etki ve katkıları açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın daha sonraki aşamalarında ise dinin 'açıklama' ve 'başaçıkma' davranışları üzerindeki etkileri incelenmiştir.

3 M. Hewstone, *Casual Attribution: From Cognitive Processes to Collective Beliefs*, Oxford: Basil Blackwell, 1989, s. 1vd.

Anlama, başaçıkma ve iç barışıklık

Hayatın felaket ve acılarla dolu olduğu ortadadır. İnsan bu felaketlerle başaçıktığı, onlarla mücadele ettiği ve nihayet onları yendiği ölçüde hayata tekrar sarılır, toplumla uyumlu ve kendisiyle barışık bir yaşam sürmeye başlar. İnsan bir felaket yaşayınca çoğunlukla 'bunun benim için anlamı nedir?' sorusunu gündeme getirir. Yani insan başına gelen felaketin ne olduğunu, nasıl meydana geldiğini, hayatını nasıl değiştirdiğini ve kendisinden neler götürdüğünü anlamaya çalışır. Eğer insan düşünmeye, kendisine soru sormaya vakit bulabilirse ilk tepki doğal olarak budur. Çünkü başa gelen felaketi anlamadan, kendisini ona karşı konumlandırmadan felaketin açtığı yaraları sarmak ve neden olduğu gerilimi azaltmak için adımlar atmak bir hayli zor olacaktır. Ancak burada bir noktayı belirlemekte yarar vardır. Ülke

genelinde depremi anlama, kavrama ve anlamlandırma konusunda doyurucu tartışmalar yapılmadığı için depremzedeler bu büyük felaketi kendi zaviyelerinden anlamlandırmaya çalışmaktadırlar. Gözlediğimiz kadarıyla da dini inançlar ve referanslar felaketzedeler için bu süreçte çoğu zaman bir kaynak olarak işlev görmektedir.

Doğal felaketlerin insan hayatını, insanın günlük yaşantısını altüst ettiğini ve organize etme yeteneğini olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştik. Bu durumun yol açtığı çok ciddi ruhsal gerilimler ve depresyonlar söz konusudur. Gerilimlerin beslendiği ana kaynak ise felaketin insanları bir anda güçsüz ve etkisiz hale getirmesidir. Felaket öncesinde kendisine güvenen, kendi hayatını kontrol eden, nerede ne zaman ne iş yapacağına karar veren, seçenekleri olan, olaylar karşısında iradesini kullanabilen insan, felaketle birlikte bu yeteneklerini büyük ölçüde kaybetmektedir. İnsanın, hayatı kontrol etme gücünü ve hayata yön verme yeteneğini kaybetmesine felaket anında yaşadığı can ve mal kayıpları da eklenince karşımıza çok derin bir 'güvensizlik duygusuna kapılma' ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Günlük yaşamını ve kendi hayatının detaylarını kontrol etme yeteneğini bir anda kaybetmekle insanın bir boşluğa doğru sürüklendiği söylenebilir. Daha düne kadar başkalarına yardıma koşan bir depremzede, bugün kendisi yardıma muhtaç konuma düşmüştür. Hayat bir anlamda kendi kontrolünden çıkmıştır. Yani ne giyip ne içeceğine, ne zaman ve nerede uyuyacağına, ne zaman çalışıp ne zaman dinleneceğine karar veren artık afetzede değil, doğal, ekonomik ve toplumsal koşullardır.

Doğal felaketlerde dış faktörler daha hakim ve yönlendirici bir üstünlük kazanırlar. Bu durumda karşılaştığı

güçlüklerin boyutunun farkına varan insan kendi dışındaki gücü anlar, kavrar ve anlamlandırır. Farkındalık ve bilgi sahibi olma yani başa gelen bir olayı anlamlandırma insanı boşluktan çekip kurtaracak bir güç kaynağıdır. İşte bu güç sayesinde insan çevredeki olumsuz şartları yenme mücadelesi başlatacak ve belli bir ölçüde kendi hayatını yönlendirme yeteneğine yeniden kavuşacaktır. Başa gelen felaketlere dini bir anlam yükleme ya da en azından bu felaketleri bazı dini motif ve referanslarla açıklama, hayatın problemleri ile başaçıkmada olumlu etkiler yapma potansiyeli taşır.

Bu noktada vurgulanması gereken konu şudur: İnsanlar anlamlandıramadıkları kayıp ve trajedilerle mücadele etmekten kaçınırlar. Dini referanslı anlatım bu türlü deneyimlerin kavranmasında bir bilgi kaynağı olabilir. Bu sayede insanlar başlarına gelen felaketin nedenlerini (fiziksel, bilimsel) daha iyi kavrayabilir. Dini inançlar en azından sorunların üzerine gitmenin en büyük engeli olan belirsizlikleri ve kuşkuları ortadan kaldırır. Kısaca, dini inançlar insanlara, hayatın sorunlarının çözümlenebileceğini anlatır. Çünkü anlama, bilgi sahibi olma ve farkındalık insanda bir şeyler yapılabileceği duygusunu uyandırır.

Doğal felaketler, dini inançlar ve başaçıkma

Din psikologlarına göre felaketleri algılama, açıklama, kabullenme ve başaçıkma davranışlarında özellikle dini inanç, tutum ve davranışların önemli bir etkisi vardır. Bu araştırmanın başlıca amaçlarından birisi Marmara depreminden hareketle felaketlerin anlamlandırılması ve sonuçlarıyla başaçıkmada dini inançların etkilerini açıklamaktır. Bu amaca yönelik olarak şu tür sorulara cevap aranacaktır. İnsanlar başlarına gelen felaketleri nelere yüklemektedir, kimlere veya hangi olaylara atfetmektedir? Dini inançlar, kutsal ve metafizik güçler, doğa

ve bilim bu felaketleri anlamlandırma noktasında ne tür bir açıklayıcı fonksiyon icra etmektedir? İnsanlar kutsalı mı, yoksa dünyevi olanı mı öne çıkarmaktadır? Teslimiyetçi ve kaderci bir tutum mu, yoksa bilimin ve inancın ışığında bir anlamlandırma mı söz konusudur? Birey ve toplum olarak karşılaşılan felaketler, kayıplar ve acılar karşısında ne derece sorumluluk duygusu hissedilmektedir? Bu sorulara şüphesiz benzerlerini de eklemek mümkündür. Bu soruları tartıştıktan sonra ele alacağımız konu, din ve Tanrı inancı, kutsal inanışlar ve metafizik referansların felaketlere maruz kalan insanlar için taşıdığı anlam ekseninde olacaktır. Bu bağlamda da şu soruların cevabını bulmaya çalışacağız: Acaba dini inançlar ve kutsal referanslar felaketle başbaşa kalan, birçok kayıplar veren ve hüzün dünyasına sürüklenen insanlar için rahatlatıcı bir fonksiyon icra edebilir mi? Din ve Tanrı inancı acılar ve kayıplarla başaçıkmada olumlu etkiler yapabilir, felaketin acısını sınırlı bir ölçüde de olsa hafifletebilir mi? Kadere, Tanrı'nın güç ve iradesine boyun eğme felaketlerin açtığı yaraların acısına katlanmada rahatlatıcı sonuçlar doğurabilir mi? Kısaca ifade etmek gerekirse dini inançlar, bir başaçıkma mekanizması ve manevi bir güç kaynağı olarak insanın psikolojik hayatına, iç barışına ve öz güven duygusuna olumlu katkılarda bulunabilir mi?

Bu sorulara cevap aranırken asıl amaç fenomenolojik yaklaşımla var olanı, yaşanılanı, deneyimleri, düşünce, inanış ve değerlendirme biçimlerini ortaya koymaktır. Din psikolojisi açısından bakıldığında varılmak istenen nokta bütün bu gözlemlediğimiz olayları ve elde ettiğimiz bulguları anlamak, çözümlemek ve yorumlamaktır. Yoksa toplumun inanış biçimlerinin, algı ve düşünce şekillerinin, değerlendiriş ve yaklaşım tarzlarının 'doğru' olup olmadığına ilişkin yargılar yürütmek değildir.

Doğal felaketlerle ilgili araştırmalar

Araştırma yöntemine ilişkin tartışmalara geçmeden önce sosyal bilimlerde çeşitli türden felaketlere ilişkin araştırmaların konumuna genel olarak bakmakta yarar vardır. Felaketlerin ortaya çıkardığı sorunlara ve neden olduğu bireysel ve toplumsal değişimlere sosyal bilimcilerin kayıtsız kalması düşünülemez. Nitekim bu bilimlerde, özellikle Batı dünyasında felaketlerin sosyolojik ve psikolojik boyutlarına ilişkin araştırmalar kurumsallaşmış ve bir gelenek oluşmaya başlamıştır. Türkiye'de ise sosyal bilimcilerin bu konuda yeterli bir birikim ortaya koyduğunu söylemek zordur. Ama felaketlerin sosyal yönü ile ilgili çalışmalar az olmakla birlikte bazı yeni araştırmaların yayınlamasının da memnuniyet verici olduğunu kaydetmek gerekir.

Örneğin Aydın ve Esen'in Dinar depreminden sonra yaptıkları ankete dayalı araştırma "Türkiye'de deprem zararlarının çok olması ile kader inancı arasındaki ilişki"yi incelemektedir.[4] Aydın ve Esen'in bu araştırması din görevlileri tarafından dağıtılan ve posta ile toplanan 90 anket formundaki cevaplara dayanmaktadır.

Depremin etkilerinin sosyal bilimler açısından araştırılmasının bir başka örneği ise Bozkurt'un 17 Ağustos 1999 depreminin hemen ardından gerçekleştirdiği yine ankete dayalı araştırmasıdır.[5] Ancak bu anket depremzedelere değil, Bursa'da depremle ilgili bir panele katılan dinleyicilere uygulanmıştır. Daha çok panel dinleyicilerinin sivil ve resmi kurumların Marmara depremi sonrasındaki fonksiyonlarına ilişkin görüşleri üzerine yoğunlaşan bu araştırma sadece 19 anket sorusuna

4 M. Z. Aydın – A. Esen, "Türkiye'de Deprem Zararlarının Çok Olması ile Kader İnancı Arasındaki İlişki", *Diyanet İlmi Dergi*, 1997, 33 (3), s. 59-74.

5 V. Bozkurt, *Deprem ve Toplum*, İstanbul: Alfa, 1999.

verilen cevaplarla sınırlı tutulmuştur. Buna rağmen depremi, sosyal bilimler açısından bir problem olarak inceleyen bu araştırmaya dikkat çekmek gerekir.

Deprem olgusunu farklı açıdan ele alan başka bir çalışma da Öztürk tarafından yapılmıştır.[6] Bu çalışmanın bazı bölümleri deprem ve dinle ilgili olmakla beraber herhangi bir alan araştırmasına dayanmamaktadır. Yazar, daha çok İslâm dininin felaketlere ilişkin bakışının ne olduğu üzerinde durmaktadır.

Deprem sonrası oluşan psikolojik sıkıntılarla başaçıkma yollarını inceleyen ve şu ana kadar bu alanda yapılmış ilk bilimsel çalışma özelliğini taşıyan araştırma ise 1 Ekim 1995 Dinar depreminden sonra gerçekleştirilmiştir.[7] Araştırma, başaçıkma yolu olarak şu yaklaşımların sergilendiğini belirlemiştir: 1. İyimser yaklaşım; 2. Kaderci yaklaşım; 3. Çaresiz yaklaşım; 4. Sosyal destek arayışı; ve 5. Kaçma.

Söz konusu araştırma daha çok kadınlarla erkekler arasındaki farklılaşmaları ele alarak kadınların bu yaklaşımlardan en çok "kaderci yaklaşım"ı kullandıkları ve stres, somatik belirtiler, depresyon, fobik kaygı ve gerginlik hallerini erkeklerden daha çok yaşadıkları gibi önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi Türkiye'de doğal felaketlerin sosyolojik ve psikolojik boyutunu merkez edinen bilimsel araştırmalar azdır. Doğal felaketler ve dini inançları konu edinen bilimsel çalışmalara rastlamak ise pek mümkün

6 Y. N. Öztürk, *Depremin Gösterdikleri*, İstanbul: Yeni Boyut, 1999.

7 "The Distress Reactions of Victims of 1 October 1995 Dinar Earthquake / 1995 Dinar Depremini Yaşayanların karşılaştıkları Stres ve Başaçıkma Yolları", ODTÜ Psikoloji Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1998; Bu araştırma üzerine bir değerlendirme yazısı için bk. N. Ü. Alkan, "1995 Dinar Depremi", *Türk Psikoloji Bülteni*, Eylül 1999, 5 (14), s. 59-60.

değildir. Türkiye'deki sosyal bilimcilerin felaketlerin toplumsal yönlerinin araştırılmasına ilişkin tutumları hakkındaki bu kısa gözlemden sonra araştırmamızın konumunun daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye dışındaki araştırmalara bakabiliriz.

Doğal ve teknolojik felaketlerin sosyal boyutuna değinen araştırmalar Batı dünyasında sosyolojinin gelişmeye başladığı yıllardan bu yana zaman zaman gündeme gelmiştir. Bu alanda sosyal bilim kavramları kullanılarak yapılan ilk sistematik çalışmalardan biri Prince'e aittir. Kolombiya Üniversitesi'nde hazırlanan bir doktora tezi olan bu araştırma *Catastrophe and Social Change: Based Upon a Sociological Study of the Halifax Disaster* (Felaket ve Sosyal Değişim: Halifax Felaketinin Sosyolojik Araştırması) başlığıyla 1920'de yayımlanmıştır. Prince bu araştırmasında Halifax'da (Nova Scotia) 1917'de mühimmat yüklü bir geminin havaya uçmasının sosyolojik etkilerini incelemiştir. Daha sonra Carr, *American Journal of Sociology* isimli dergide (1932) "Disasters and the Sequence-Pattern Concept of Social Change" başlıklı bir makale yayımladı. Bu arada dikkat çeken bir araştırma da Hindistan'da gerçekleştirildi. Prasad, 1934'de Hindistan'da meydana gelen deprem sonrası fısıltı haberlerini inceleyen bir çalışma yaptı. Kutak ise 1937'de Louisville'deki kasırganın etkilerini incelemişti. Kentucky ve Mira ise İspanya iç savaşı sırasında sivillere karşı yapılan bombalamaların etkisini psikiyatrik açıdan 1939'da incelediler. Meşhur Rus asıllı Amerikalı teorisyen Sorokin ise 1942'de *Man and Society in Calamity: The Effects of War, Revolution, Famine, Pestilence Upon the Human Mind* isimli bir kitap yayımladı.

Ne var ki, bütün bu çalışmalar sürekli ve sistemli bir araştırma anlayışının ürünü değillerdi. Bu özellikleri

taşıyan araştırmalar ancak II. Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelmeye başladı. Savaşın hemen akabinde (1949-1954) yapılan araştırmaların büyük bir kısmı da Chicago Üniversitesi'nde kurulan The National Opinion Research Center bünyesinde gerçekleşmekte ve felaketler karşısında oluşan toplumsal davranış şekilleri üzerinde durmaktaydı.

II. Dünya Savaşı sonrasında büyük ilerleme kaydeden bu araştırmalarda psikolog ve psikiyatristler özellikle bombalı saldırılara uğrayan şehirlerin halkları üzerinde çalışmalar yaptılar. Mesela bunlardan *Strategic Bombing Survey* (1947) ismini taşıyan ve Amerikalılar tarafından yürütülen bir araştırma, Almanya ve Japonya'da bombalardan etkilenen şehirlerde gerçekleştirildi. Bu sonraki çalışmalar felaket anı davranışlarından ziyade halkın felaket sonrası psikolojik durumu ve morali ile ilgilenmişti.

1950'li yıllardan itibaren bu alandaki araştırmacılar için yeni bir alan doğdu. Nükleer silahların bir tehlike oluşturmaya başlamasıyla birlikte meydana gelebilecek geniş çaplı bir felaketin etkilerinin sosyal ve psikolojik yönleriyle alakalı planlı program ve tedbirler özellikle Amerika'da geliştirildi. 1950'de The National Opinion Research Center dört yıllık bir eğitim programı açarak alan araştırmaları yapılmasını sağladı. Benzer çalışmalar University of Oklahoma Research Institute ve University of Texas'da da gerçekleştirildi. 1952'de National Academy of Sciences, *Disaster Studies* isimli bir çalışma komitesi kurdu. Bu komite daha sonra 1957'de *Disaster Research Group* ismini aldı. Bu komitenin 'Disaster Study Series' isimli 19 ciltlik yayın serisi felaketlerin sosyal yönü ile ilgili başlıca literatür katkılarından biri oldu.[8]

[8] Bu bilgiler için bk. C. E. Fritz, "Disasters", *International Encyclopedia of Social Sciences*, (ed.) D. E. Sills, Macmillan–Free Press 1968, IV, s. 203.

1960'lı yıllardaki önemli bir gelişme de Ohio Üniversitesi'nde Disaster Research Center isimli bir merkezin kurulmasıdır (1963). Merkez diğerlerinde olduğu gibi yine sosyologların yönetimindeydi. Çok kısa sürede sosyoloji öğrencilerince birçok alan araştırması yapılarak felaket anı ve sonrasında toplumsal davranış şekilleri ve kurumsal değişimler konusunda belirli bir bilgi birikimi sağlandı. Bu gibi merkezlerin dışında da bu alana katkıda bulunan Barton, Moore ve Turner gibi sosyal bilimciler vardı. Tüm bu araştırmacıların ortak hedefleri fert, grup ve kurumlar bazında felaketlerin toplumsal boyutunu sosyolojik kavram, fikir ve kuramlar çerçevesinde tasvir ve tahlil etmekti. Amaç sadece felaketleri inceleyen bir disiplin oluşturmak değil, olağanüstü bir ortam olan felaket anlarındaki toplumsal davranış şekillerini araştırarak sosyolojiye katkıda bulunmaktı. Bu kavramsal yaklaşımın içeriği Dynes, De Marchi ve Pelanda tarafından neşredilen *Sociology of Disasters: Contribution of Sociology to Disaster Research* ve *Disasters, Collective Behavior and Social Organization* başlıklarıyla yayımlanan iki ayrı ciltte ortaya kondu.

Amerika'da başlayan bu sistematik araştırmalar çeşitli ülkelere de yayılmaya ve 1970-80'lerde sonuçlarını yayın halinde vermeye başladı. Bu ülkeler arasında en önemlileri İsveç, İtalya, Almanya ve Japonya idi. Hultaker, Pelanda, Dombrowsky ve Akimoto gibi isimler bu ülkelerdeki araştırmalarıyla ön plana çıkan bilim adamları arasında yer aldılar. Son zamanlarda ise Rusya, Avustralya, Çin ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde de felaketlerin sosyal boyutu üzerine araştırmalar dikkat çekmeye başladı.

Bu çalışmalar 1970'lerden itibaren uluslararası platforma taşınarak bilgi alışverişi sağlanmaya başladı.

Uluslararası Sosyoloji Birliği (International Sociological Association) kendi bünyesinde Working Group on the Sociology of Disasters ismiyle bir çalışma grubu oluşturdu ve aynı grup 1982'de Research Committee on the Sociology of Disasters ünvanıyla sürekli bir statü kazandı. Yaklaşık 40 ülkeden 200'ün üzerinde üyesi olan bu komite *Unscheduled Events* ismini taşıyan bir bülten ve 1983'ten itibaren de *The International Journal of Mass Emergencies and Disasters* isimli bir dergi yayımlamaktadır.

Sosyal bilimcilerin öncülüğünü yaptıkları bu araştırmalar dışında özellikle ABD'de sismolog, mühendis ve meteorolog gibi doğa bilimcilerin yönettikleri araştırma merkezleri veya çalışmalarda da projelere sosyologlar dahil edilmektedir. Mesela The US National Academy of Science Board on Natural Disasters isimli konseyde mutlaka bir sosyolog üye bulundurulmaktadır. Hatta doğal felaketlerin sadece fiziki yönü ile ilgilenen *Natural Hazards* ve *The Journal of Hazardous Materials and Risk and Management* gibi dergilerin yayın kurullarında sosyologlara da yer verilmektedir. ABD'de bu alanda sosyolojik bakış açısına verilen önemin belirgin bir göstergesi de bu ülkede halen var olan üç büyük araştırma merkezinin sosyal bilimciler tarafından yönetilmesidir.[9]

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi sosyologlar başta olmak üzere felaketlerin neden olduğu bireysel ve toplumsal değişimin tahlili sosyal bilimciler arasında gittikçe önem kazanmaktadır. Sosyologlar felaketlerin toplumsal boyutunu incelerken psikologlar da bu olayların bireylerin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini çözümlemeye yönelik çalışmalar yapmışlardır. Ancak

[9] Bu bilgiler ISA Research Committee on Sociology of Disasters'ın internet sitesinden alınmıştır (http://socioweb.tamu.edu/irdc).

bu çalışmaların çoğunda, dini inanç ve tutumların felaketlerin anlamlandırılması ve olumsuz tesirlerine katlanmadaki etkileri yeterince incelenmemiştir. İşte elinizdeki araştırma Marmara depremini bu noktalardan hareketle değerlendirmekte ve özellikle din sosyolojisi, din psikolojisi ve din antropolojisi alanlarında bazı yeni veriler ortaya koymaktadır.

Araştırmamızın sosyal bilimlerdeki yerini belirlemek için felaketlerin bireysel ve toplumsal boyutlarını konu edinen incelemelere değindikten sonra şimdi araştırma alanı ve metodolojisiyle ilgili bazı bilgilere geçebiliriz. Takip eden bölümde bu araştırmadaki yorum ve tartışmaların temelini teşkil eden bulguların nerede ve nasıl elde edildiği, bilgi ve veri kaynaklarına hangi ortamlarda ve ne tür yöntemlerle ulaşıldığı ortaya konulacaktır.

Araştırmada kullanılan yöntem

Doğal felaketler ve dini inançları eksen alan bu araştırma disiplinlerarası metodolojik bir yaklaşımla başlamıştır. Etnografik yönteme dayalı çalışmamızda özellikle psikoloji, sosyoloji ve antropoloji alanlarında sıkça başvurulan gözlem, katılımlı gözlem, alan araştırması, yüz yüze kişisel ve grup halinde mülakat yöntemlerini içeren bir metot benimsenmiştir. İleride belirteceğimiz nedenlerden dolayı anket yoluyla bilgi ve veri toplanması bu araştırma için uygun görülmemiştir. Şimdi etnografik yöntemin bu araştırma için ne derece uygun olduğunu, alan araştırmalarında başvurulan gözlem, katılımlı gözlem ve mülakat yöntemlerinin bulgu ve veri toplamadaki katkılarını gözden geçirelim.

Etnografik yöntem: alan araştırması ve katılımlı gözlem

Araştırmamızın amaç ve içeriğini kapsayan yukarıda sıraladığımız sorulara cevap aramak için deprem felaketinin

olduğu bölgeye bizzat giderek, felakete uğrayan insanlarla yüz yüze görüşüp, onları içinde yaşadıkları ortamda gözlemlemenin daha sağlıklı bilgiler sağlayacağı düşünülmüştür. Deprem felaketi birçok yönüyle görsel ve yazılı medya organlarına yansımış olmakla beraber, bu haberlerin araştırmamızda temel bilgi kaynağı olarak kullanılmasının uygun olmayacağına, bunun yerine depremi yaşayan insanların yaşadıkları ortamı paylaşarak onların algılarını, düşüncelerini, tepkilerini öğrenmenin daha tutarlı olacağına, bu amaçla da belirli bir süre deprem bölgesinde kalmaya karar verilmiştir.

Etnografik nitelikli bir araştırmanın vazgeçilmez unsurlarından birisi katılımlı gözlemdir (participant observation). Katılımlı gözlem metodu, olayın geçtiği doğal mekan ve ortamda bilgi ve veri toplamayı içerir. Araştırmacıya toplumun doğal yaşam ortamındaki ilişkilerini, tepkilerini ve davranışlarını, onların kendi bakış açıları ve değerlendirmeleri ışığında, kendi anlatım ve davranışlarından öğrenme imkânı sağlar. Katılımlı gözlem metoduyla yapılan araştırmanın değeri verilerin, her şey olup bittikten sonra değil, olaylar yaşanırken yani dinamik bir süreç içerisinde doğal bir ortamda detaylı olarak toplanmasındadır.[10] Bu özellikleri ile katılımlı gözlem ankete dayalı, istatistiksel araştırma metotlarına oranla bu araştırmanın amacına yönelik daha zengin veri toplama imkânı sağlamaktadır.

Deprem felaketine maruz kalan bölgede ikamet eden insanların yaşadıklarını, hissettiklerini ve bunları ifade ederken nasıl bir anlatıma başvurduklarını anlayabilmek için en etkili metodun katılımlı gözlem olduğuna karar verdikten sonra İzmit, Sakarya, Gölcük ve Yalova

10 R. B. Burgess, *In the Field: An Introduction to Field Research*, London: Allen – Unwin, 1984, s. 79; L. Harvey, *Critical Social Research*, London: Unwin Hyman, 1990, s. 9.

araştırma alanı olarak seçilmiş ve 26 Eylül 1999 - 24 Ekim 1999 tarihleri arasında bu bölgelerde gözlem ve mülakatlara dayalı araştırmalarda bulunulmuştur. Araştırma süresince felaketzedeleri doğal yaşam ortamlarında gözlemlemek ve aynı ortamı paylaşarak tepki ve davranışlarını değerlendirmek için depremin yaşandığı yerlerde ikamet tercih edilmiştir. Depremzedelerle iyi ilişkiler kurabilmek ve güvenlerini kazanabilmek için onlarla aynı ortamı paylaşmaya özen gösterilmiş, çadırkentlerde, aşevlerinde, hastanelerde, ve danışma merkezlerinde onlarla birlikte olunmaya çalışılmıştır. Kısacası, hem fiziki hem de sosyal yakınlık kurmak[11] için özel bir çaba harcanmıştır.

Katılımcı gözlem metodu uygulayan araştırmacılar katılım konumlarına göre genelde dört grupta mütalaa edilmektedir:

1. *Tam katılımcı* (the complete participant).
2. *Gözlemci katılımcı* (participant-as-observer).
3. *Katılımcı gözlemci* (observer-as-participant).
4. *Tümüyle gözlemci* (the complete observer).[12]

Bu sınıflandırma araştırmacının konumu ve üstlendiği role göre yapılmış olup birincisinde araştırmacının görüştüğü kimselere kimliğini ve ne yaptığını bildirmesi söz konusu değildir. İkincisinde ise araştırmacı yaptığı işi, yani araştırmacı kimliği ile insanlar arasında bulunduğunu iletişim kurduğu bilgi kaynaklarından gizlemek durumunda değildir. Üçüncü konum, araştırmacının bilgi kaynaklarıyla, görüşeceği kişilerle önceden iletişim kurup yaptığı işi açıklamasını gerektirir. Dördüncü konumda

11 R. M. Emerson v.dğr., *Writing Ethnographic Fieldnotes*, Chicago: The University of Chicago Press, 1995, s. 1-2.

12 R. Gold, "Roles in Sociological Field Observation", *Social Forces*, 1958, 36 (3), s. 217-223; nakleden R. B. Burgess, *a.g.e.*, s. 80-81.

ise araştırmacı bilgi kaynakları ve gözlem grubuyla uzun ilişkiler kurmayıp sadece kısa süren görüşmeler yapmak durumundadır.

Bu araştırmanın bilgi ve veri toplama aşamasında yukarıda sayılan araştırmacı tiplerinden değişen koşullara bağlı olarak son üçüyle zaman zaman örtüşen bir metot izlendiği söylenebilir. Özellikle doğal anlatım ve gözlem ortamının etkilenmeyeceği, bilgi kaynağı olan kişilerin araştırmaya ilişkin soru ve görüşmelerle yönlenmeyeceği kanaatine sahip olduğumuz tüm ortamlarda araştırmacı kimliğimizi, ne tür bir araştırma yaptığımızı açıklıkla belirttik. Yani konuştuğumuz, söyleşi yaptığımız, kendilerinden bilgi talep ettiğimiz kişi ve kurumlar araştırmacı kimliğimiz hakkında ön bilgi sahibi olarak bizi kabul ettiler. Bununla birlikte zaman zaman doğal ortamlarda kendiliğinden kurulan iletişimlerde, görüşmenin ilerlediği durumlarda 'bilgi kaynağını yönlendirir, doğallığı etkiler' endişesiyle araştırmacı kimliğinin ifade edilmesine gerek görülmemiştir. Aynı şekilde dördüncü konuma denk düşen araştırmacı rolünde de iletişim süresi kısa olduğu, araştırılan kişilerle derin ve uzun süreli yakınlıkların kurulma imkânı bulunmadığı için araştırmacı kimliğinin ön plana çıkması çoğunlukla söz konusu olmamıştır.

Alan araştırması metodolojik bir esneklik sağlar ve tek bilgi kaynağı yerine, tüm potansiyel bilgi kaynaklarına ulaşma imkânı tanır.[13] Etnografik alan araştırması metodunun doğru bir metodolojik seçim olduğu, veri toplama sürecinde bilgi kaynaklarının sınırlı kalmaması ile de teyit edilmiştir. Araştırma sırasında farklı bilgi kaynaklarına ulaşılmış ve bu metodolojik esnekliğin

13 M. Hammersley – P. Atkinson, *Ethnography, Principles in Practice*, London: Routledge, 1993, s. 24.

bilgi ve veri toplamada olumlu sonuçlar doğurduğu, toplanan verilerdeki kalite ve çeşitliliği artırdığı gözlenmiştir. Bu metodolojik esneklik sayesinde Tablo 1'de belirtilen kişi ve kurumlardan araştırmamıza önemli katkılar sağlayan bilgiler elde edilmiştir.

Tablo 1 **Alan araştırması sırasında görüşülen kişi, grup ve kuruluşlar**

Depremzedeler	Çadırkent sakinleri Özel çadırlarda kalanlar Bölge esnafı
Kamu kurumu yetkilileri	Vilayet Müftülük Belediye Hastane
Sivil toplum ve gönüllü kuruluş temsilcileri	Vakıf ve dernekler Psikolojik danışmanlık göreviyle bölgede bulunanlar Yerel basın

Alan araştırması süresince deprem felaketinin izlerinin hala canlı olarak görülebileceği gerçek mekan ve ortamlarda doğrudan gözlemler yaparken, genel olarak Tablo 1'de belirtilen kişi, kurum ve grup temsilcileri ve çalışanları ile de doğrudan ve yakından iletişim kurulması için çaba sarfedilmiş ve toplumun her kesiminden, resmi ve sivil kurumlardan kişilerle mülakatlar ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Potansiyel bilgi kaynağı olan kişiler çoğunlukla önceden aranarak araştırma hakkında bilgilendirilmiş ve genellikle randevu ile daha önceden tayin edilen mekanda özel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında doğal olarak meydana

gelen tanışma ve farklı ortamlarda kurulan yakınlıkları takiben yapılan görüşmelerden de önemli ölçüde istifade edilmiştir. Bu görüşmeler, zaman zaman kısmen önceden hazırlanmış soruların kullanıldığı yarı-planlı detaylı (semi-structured in-depth) söyleşi yöntemiyle, bazen de herhangi bir kalıba bağlı kalmadan karşılıklı sohbet şeklinde yürütülmüştür.[14] Yüz yüze görüşmelerde, görüşmecinin iznine bağlı olarak mülakatlar zaman zaman kaydedilmiş, görüşülen kişilerin uygun görmediği durumlarda ise görüşme esnasında kısa notlar tutulmuş ve hemen akabinde bu notlar daha detaylı bir şekilde yeniden yazılarak eksiksiz kaydedilmesi sağlanmıştır.

Daha önce belirttiğimiz gibi bu çalışmada anket uygulama bir veri toplama yöntemi olarak kullanılmamıştır. Bunun nedeni anketin bir yöntem olarak yetersiz görülmesinden çok, bu araştırmanın gerçekleştirildiği koşullarda ve veri toplanılan ortamlarda etkili olarak kullanılmasının mümkün olmamasıydı. Aslında araştırma planlanırken hem gözlem ve yüz yüze görüşme hem de anket uygulaması düşünülmüştü.[15] Böylelikle alan araştırması anketten elde edilecek istatistiksel verilerle desteklenecekti. Ancak verimli bir anket uygulaması hem pilot çalışma biçiminde[16] teknik ön hazırlıkları hem de katılımcıların, anket formlarını belli bir zaman diliminde ve uygun ortamlarda sakin bir kafayla okuyup doldurmalarını gerektirdiğinden felaketin hemen ardından gerçekleştirilen bir araştırma için uygun olmayacaktı. Alan araştırması ilerledikçe de bu kararın

14 R. B. Burgess, "The Unstructured Interview as a Conversation", R. B. Burgess (ed), *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*, London: Routledge, 1992, s. 107.

15 D. S. Sieber, "Integration of Fieldwork and Survey Methods", R. B. Burgess (ed), *Field Research*, s. 177.

16 A. N. Oppenheim, *Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement*, London: Pinter Press, 1992, s. 37.

yerinde olduğu görüldü. Sıkıntılarla başaçıkmaya çalışan felaketzedeler ellerinde anket formlarıyla dolaşan araştırmacılara sıcak bakmamakta hatta öfkelenmekteydiler. Kişisel sıcaklığa, yakınlığa ve yardıma ihtiyaç duyan felaketzedeler anketi bir ölçüde mekanik bulmakta ve bu nedenle anketlerle, kendilerinin sıradan birer denek olarak kullanıldıkları duygusuna kapılmaktaydılar. Ama uygun şartlar sağlandığında ve yeterli ön hazırlıklar yapıldığında, bundan da önemlisi anket formu dolduracak kişilerin olumlu tavır geliştirmeleri durumunda anket yöntemi ile de bilgi toplanmasının yararlı olacağını ifade etmek gerekir.

Her araştırma metodunun kendisine mahsus güçlü ve zayıf yönleri vardır. Araştırmamızda tek bir bilim dalı metodolojisi yerine disiplinlerarası yaklaşım benimsenmiş ve bu sayede mümkün olduğunca birbirini destekleyen, birbirinin boşluğunu dolduran metodik esneklikten yararlanılmıştır. Bu metodolojik açıklamadan sonra bilgi kaynaklarının daha kapsamlıca tanıtılması, hangi ortam ve koşullarda nasıl ve ne tür bilgiler toplandığını göstermesi bakımından aydınlatıcı olacaktır. Şimdi tekrar Tablo 1'e dönüp araştırma alanı ve bilgi kaynaklarını daha detaylı olarak gözden geçirebiliriz.

Bilgi kaynakları

Depremzedeler

Doğrudan-katılımcı gözlemlerimize ilaveten araştırmamız için en önemli bilgi kaynağı depremi bizzat tecrübe eden, hisseden ve sonuçlarına katlanıp felaketin stresini yaşayan gerçek kişiler yani depremzedeler olmuştur. Bilgi kaynaklarımızın daha net anlaşılması için onları üç gruba ayırdık. Ancak bu ayırım mutlak bir sınıflandırma olarak değil, sadece bilgi kaynaklarının

daha anlaşılır bir şekilde tanımlanması için yapılmıştır. Bu nedenle de gruplandırma esnek bir özelliğe sahiptir ve katı çizgileri yoktur. Görüştüğümüz depremzedeler genelde çadırkent sakinleri, özel çadırlarda kalanlar ve bölge esnafından oluşmaktadır.

a. Çadırkent sakinleri

Araştırma metodu depremzedeleri doğal yaşam ortamlarında doğrudan gözlemleyerek ve onlarla doğrudan görüşerek bilgi toplamayı gerektirdiği için deprem sonrasında kurulan çadırkentler ziyaret edilmiştir. Felaket sonrasında depremzedelerin en yoğun yaşadıkları yerler çadırkentlerdi. Bu yerleşim birimlerinde toplumun farklı kesimlerine ulaşmak mümkün olmuştur. Çadırkentler bu anlamda toplumsal bir gözlem laboratuvarı işlevi görmüştür. Çadırkentlerde hayat sade, fakat çileli ve sorunlarla dolu olarak tekrar kurulmaya başlanmış, insanların bir araya gelmesiyle toplumsal ilişkiler tekrar dirilmeye ve topluca yaşamanın gerektirdiği kurumlar yeniden oluşmaya başlamıştır. Çadırkentlerde depremde eş, çocuk, tanıdık veya dostlarından birini veya birkaçını kaybeden, kendisi sağlıklı veya yaralı olarak kurtarılan insanlara rastlamak mümkündü. Bu nedenle araştırma sırasında çadırkentler sık sık ziyaret edilmiş çadırkent sakinleri ve yöneticileriyle görüşmeler yapılmıştır. Doğal ortamların paylaşılmasının, araştırmacıların üzerinde araştırma yaptıkları kişilerle yakınlık kurması açısından önemine daha önce değinmiştik. Bu amaca yönelik olarak, çadırkent sakinleri ile aşevi önlerinde beraber sırada beklemekten, aynı masada yemek yemeğe, çadırkentlerde kurulan çayhanelerde beraber çay içmekten, açılan mescitlerde birlikte ibadet etmeye kadar uzanan bir birliktelik ve paylaşım atmosferinin yakalanmış olması toplanan verilerin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Çadırkentlerde sadece bireylerle değil aynı zamanda organizatör veya yönetici olarak görev yapanlarla da görüşme imkânı bulunmuş ve depremzedelerle ilk günden itibaren birlikte olan bu kişilerin gözlemlerinden de yararlanılmıştır.

b. Özel çadırlarda kalanlar

Depremin büyük boyutlu olması, geniş bir coğrafyayı kapsaması ve çok sayıda insanı etkilemesinden dolayı sivil ve resmi kurumların çabalarıyla kurulan çadırkentler barınma ihtiyacını karşılayamadığı için, ya bu kurumların dağıttığı ya da özel imkânlarla temin edilen bireysel çadırlarda yaşayanlar da araştırma kapsamına alınmıştır. Bu çadırların bir kısmının diğerlerinden kopuk ve soyutlanmış bir görünümde olduğu, bir kısmının da küçük öbekler halinde bir arada bulunduğu gözlenmiştir. Bazı depremzedeler de sokak aralarında, yıkıntı ve çöküntü kalıntılarıyla çevrili mekanlarda hasarlı evlerine yakın yerlerde çadır kurmayı tercih etmişlerdir. Bunun bir nedeni çadırkentlerin kapasitesinin yetersiz oluşu, bir diğer nedeni de hasarlı evlerde bulunan eşyaları gözetleme imkânı sağlamasıdır. Bu davranışın duygusal bir nedeni de vardır. O da evlerin yıkılmış veya ağır hasar görmüş olmasına karşın bazı insanların geçmişlerinden bir anda uzaklaşmama ve hatıralarını canlı tutma istekleridir. Alan araştırması sırasında evinin enkazının hemen yanında özel çadır kurup yaşayanlarla yapılan görüşmeler, bu kişilerin yaşadıkları duygusal yoğunluğu gözleme imkânı sağlamıştır. Mesela Adapazarı'nda görüştüğümüz, eşini ve kızını kaybeden Rasim'in evinin karşı kaldırımına kurduğu tek kişilik çadırdan her an enkaza bakarak hayale dalmasını ve tek avuntusunun kızının enkazdan çıkardığı oyuncakları olduğunu gözlemlemek bizim için çok etkileyici olmuştur.

c. Bölge esnafı

Araştırmamıza katkıda bulunan bir diğer grup ise, sık sık görüşme fırsatı bulduğumuz ve araştırma konusuna ilişkin olarak kendilerinden hep olumlu tepkiler aldığımız bölge esnafıdır. Alan araştırmasının başlangıcından bitimine kadar geçen süre içinde ekonomik hayatın yavaş yavaş ivme kazandığı ve ilk günlerde kapalı olan işyerlerinin sonraları açılmaya başladığı görülmüştür. Bölge esnafı işyerlerinde ziyaret edilmiş ve zaman zaman planlı, zaman zaman da kendiliğinden gelişen yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşme imkânı bulduğumuz bu üç grup insandan kendileri gibi araştırmamıza katkıda bulunabilecek başka depremzedelerle iletişim kurulması konusunda yardım istenmiş ve tanıdıklarıyla bizi buluşturmaları sağlanmıştır. Böylece bir ay gibi kısa denilebilecek bir alan araştırmasında beklentimizden daha çok sayıda insanla yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir.

Diğer önemli kaynaklar ise aşağıda da belirtileceği gibi deprem bölgesinde felaketin ilk gününden itibaren görev yapan resmi ve sivil kuruluş mensupları, dernek, vakıf, aşevi, sosyal yardım merkezleri, psikolojik danışma merkezi çalışanları gibi geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Bilgi kaynaklarının bu denli farklı ve zengin olması hem elde edilen bilgilerin farklı kesimlerce doğrulanması hem de bireysel, toplumsal ve kurumsal deneyimlerin araştırmaya aktarılması açısından yararlı olmuştur.

Kamu kurumu yetkilileri

Kamu kurumları depremin şoku atlatılır atlatılmaz felaket bölgesinde girişimlerde bulunmuş ve kriz masaları kurarak yardım faaliyetlerini organize etmeye başlamıştır. Bölgedeki en üst düzey kamu görevlisinden başlamak üzere birçok kamu kurumunda çalışan görevli,

daha felaketin ilk anından itibaren felaketzedelerle yüz yüze gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında kamu kurumlarında çalışanlar depremzedelere ilişkin ilk elden bilgi sahibi olmuş ve depremzedelerin ilk tepkilerini gözleme fırsatı bulmuştur. Bunun yanında üstlendikleri görev gereği her kesimden insanla görüşme imkânı elde etmişlerdir. İşte bu özellikleri itibariyle kamu kurumlarında çalışanlardan bazılarının önemli bilgi kaynağı olabileceği düşünülmüş ve alan araştırmamız sırasında toplumu gözleme fırsatı bulabilen ve sorumlulukları gereği depremzedelerle yakın iletişim kurduklarını belirlediğimiz görevlilerle görüşme imkânları aranmıştır. Bu kişiler genellikle aşağıdaki kurumların üst düzey çalışanları arasından seçilmiştir.

a. Vilayet

Deprem bölgesindeki tüm etkinlikler vilayetin yetkisinde kurulan kriz masaları tarafından organize edilmiş ve bu kriz masalarını yöneten vali, vali yardımcıları, diğer kurumlardan bu masada görevlendirilen kişiler geniş bir gözlem fırsatı buldukları için bu kişilerden bazıları ile görüşme talep edilmiş ve bu isteği olumlu karşılayan vilayet mensupları ile görüşülmüştür.

b. Müftülük

Depremin ilk gününden itibaren felaketzedeler ile yakın ilişki kurmak durumunda olan bir başka kamu kurumu da müftülükler olmuştur. Gerek yardım dağıtım organizasyonlarında gerekse kefen bezi temini ve cenaze defni gibi daha trajik ortamlarda müftülük görevlileri sürekli depremzedelerle aynı ortamı paylaşmak durumunda kalmışlardır. Bu yoğun çalışma ortamındaki görevlilerden bir kısmı edindikleri tecrübe ve gözlemler sebebiyle potansiyel birer bilgi kaynağı olarak görülmüştür. Alan araştırması sırasında gerçekleştirilen her müftülük ziyaretinden sonra bu varsayımın doğrulandığı

gözlenmiştir. Müftü, müftü yardımcıları, cenaze defin işlemlerinde yoğun görev alan din görevlileri ve müftülüklerce çadırkent mescitlerinde görevlendirilen imamlar ile görüşülerek izlenimleri alınmıştır.

c. Belediye

Yerel yönetimler de diğer kamu kurumları gibi başlangıçtan itibaren yoğun bir çalışma temposuna girmiş, belediye başkanları başta olmak üzere sağlıklı tüm personel, depremin yaralarını sarma faaliyetine girişmiştir. Bu faaliyet sırasında belediye başkanları ve bu kurumun diğer görevlileri hemen hemen günün her saatinde felaketzedelerle yüz yüze gelmiş ve onlarla aynı ortamı paylaşmışlardır. Bu nedenle belediye başkanları ve diğer görevlilerden bazılarıyla izlenim ve deneyimlerini paylaşmak için çaba sarf edilmiştir.

d. Hastane

Hastaneler deprem sonrasında en yoğun çalışan ve depremde yaralananlarla birebir muhatap olan bir başka kamu kurumu olarak önemli bilgilerin toplandığı bir gözlem laboratuarı özelliği taşımaktadır. Özellikle psikiyatri bölümünde çalışan doktorlar, depremin neden olduğu psikolojik sıkıntı ve travmaları yakından takip ettikleri için önemli bilgi kaynağıdırlar. Bu nedenle felaketzedelerin depremi nasıl algıladığı ve nasıl tepki gösterdiği konularında görüşme olanağı bulduğumuz doktorlardan da yararlı bilgiler elde edilmiştir.

Sivil toplum ve gönüllü kuruluş temsilcileri

Kamu kuruluşları yanında birçok sivil toplum kuruluşu da felaketzedelere yardım ulaştırma çabasıyla bölgeye gelerek sağlık, gıda, giyim, barınma ve temizlik hizmetleri başta olmak üzere birçok alanda gönüllü çalışmalar başlatmıştır. Belki Türkiye tarihinde bu yoğun-

lukta sivil toplum örgütleri ilk defa böylesine bir ölçekte inisiyatif kullanıp felaketzedelere yardım edebilmek için imkânlarını seferber etmişlerdir.

Felaketzedelerin büyük takdirini kazanan vakıf ve dernek gibi sivil toplum örgütleri ve yardım kuruluşları maddî yardımların yanında rehberlik, psikolojik danışmanlık ve tedavi gibi ruh sağlığına yönelik hizmetlerle deprem şokunun atlatılmasında etkin rol oynadılar. Depremden bugüne kadar geçen zaman içerisinde de birçok sivil yardım kuruluşu depremzedelerin hayat şartlarını kolaylaştırmak ve onlara destek olabilmek için bölgedeki faaliyetlerini sürdürmektedir. Depemzedelerle kurdukları yakın iletişim ve sürekli gözlemde bulunma olanaklarından dolayı sivil toplum kuruluşları temsilcileriyle görüşmeler yapılmasının araştırmamız için yararlı olacağı düşünülmüş ve aşağıda da ifade edileceği gibi bölgede faaliyet gösteren bu tür kuruşların temsilcileri ile görüşülmüştür.

a. Vakıf ve dernekler

Vakıf ve dernekler deprem bölgesine ilk ulaşan sivil toplum örgütleri olup yüzlerce gönüllü ile afetzedelerin yanında özveriyle çalışmışlardır. Alan araştırması sırasında Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden bölgeye gelerek arama, kurtarma, sağlık, barınma, gıda ve eğitim gibi temel işlevlere katkıda bulunan dernek, vakıf ve benzeri sivil toplum örgütlerinde çalışanların tecrübe ve gözlemlerinin araştırmamız için önemli bir bilgi kaynağı olacağı düşüncesinden hareketle, gönüllü kuruluşların temsilcileri ile de görüşülmüştür. Bu amaçla gönüllü kuruluşların kurduğu prefabrik konutlar, aşevleri, sağlık istasyonları, kreş ve eğitim kurumları ziyaret edilmiştir. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri deprem sonrasında ortaya çıkan toplumsal dayanışma ruhunun kazandığı

ivmeyi ve toplumun sivil inisiyatif kullanma yeteneğinin gelişerek kamu kurumlarına olumlu katkılarda bulunduğunu da göstermiştir. İlk bakışta farklı toplumsal kesimleri temsil ettiği görüntüsü ile mesafeli durulan bazı sivil toplum örgütleri, cinsiyet, görüş, sınıf ve temayül ayırımı yapmadan toplumun bütün kesimlerine hizmet vererek zihinlerde oluşan kalıplaşmış yargıları yıkmış toplumsal dayanışma ve barışın güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Farklılıkların yüzeyde olduğu, özde ve temelde ise örtüşen düşüncelerin bulunduğu, dolayısıyla farklı yaklaşımların toplumu tekdüzelikten sıyırıp dinamikleştiren unsurlar olduğu burada ortaya çıkmıştır. Sivil toplum örgütlerinin katkıları depremzedelerin büyük takdirini kazanmış ve birçok insanın zihninde 'acaba bu felaket başkalarının başına gelseydi biz aynı şekilde yardıma koşar mıydık?' şeklinde iç sorgulamalar başlatmıştır. Depremzedelerin ifadesi ile bir tabak sıcak yemeğin, bir bardak suyun, başını sokacak bir çadırın ve ağrıları dindirecek bir ilacın kim tarafından ulaştırıldığı önemli değildi. Önemli olan bunların en kısa sürede kendilerine ulaştırılmasıydı. Böylesine önemli işlevler gören ve toplumun tüm katmanlarında gittikçe artan oranda destek bulan sivil toplum temsilcileriyle görüşülmemesi araştırmamız açısından ciddi bir eksiklik olacaktı. Böyle metodolojik bir yanılgıya düşmemek ve bilgileri daha geniş ve farklı kesimlerden edinmek için sivil kuruluş temsilcileri ile görüşmeler yaptık. Burada şunu da ifade etmeliyiz ki, sivil kuruluş temsilcileri araştırmamıza yakın ilgi göstererek bu tür araştırmaların bulgularına kendilerinin de ihtiyaç duyduklarını belirtmişler ve bilimsel içerikli araştırmaların yetersizliğine işaret etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında bulgularımızın hem kamu hem de sivil kuruluşların bundan sonraki faaliyetlerinde yararlı olacağını umuyoruz.

b. Psikolojik danışmanlık görevliyle bölgede bulunanlar

Sivil toplum örgütlerinin bir kısmı depremzedelerin maddî yaralarını sarmaya yönelik çalışmalar yürütürken sayıları az olmakla beraber bazı kurumlar da onların deprem sonrası korku ve streslerini yenmelerine yardımcı olmak için bölgede psikolojik danışmanlık ve hizmetler adı altında faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Bu faaliyetler çocuklar, gençler ve yetişkinleri kapsayacak şekilde yaş gruplarına ayrıldığı gibi, gerekli görülen durumlarda kadın ve erkeklere yönelik olarak cinsiyet farkı göz önüne alınarak düzenlenmiştir. Alan araştırmasının yapıldığı sırada yetişkinlerin ve özellikle de erkeklerin bu tür merkezlere pek rağbet etmedikleri belirlenmiştir. Bu merkezlere başvuranların depremi algılama ve başaçıkma davranışları hakkında psikolojik danışma merkezinde çalışanlardan bilgi alınmıştır.

c. Yerel basın

Deprem bölgesindeki alan araştırması sonrasında sınırlı ölçekte de olsa yerel basın ilave bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır. Medya depremin ilk gününden itibaren bölgeden yaptığı kapsamlı canlı yayınlarla olayları yansıtmakla kalmamış etkin çalışması ve yardım çağrıları ile toplumsal dayanışmayı olumlu yönde etkilemiştir. Yazılı ve görüntülü medya çalışanları deprem bölgesinde halkın nabzını tutma, tepkilerini gözlemleme imkânı elde etmiştir. Bu anlamda özellikle yerel basın kendi bölgelerindeki gelişmeleri yakından takip etmiş ve felaketzedelerin görüş ve duygularını yansıtmıştır. Araştırmamızın bilgi kaynaklarını genişletmek amacıyla alan araştırması yaptığımız yerlerde yayımlanan yerel bazı gazeteleri inceleme gereği duyduk. Bu amaçla *Adapazarı*, *Kocaeli* ve *Yalova* adlı yerel gazete yöneticileri ile görüşerek bu gazetelerin deprem sonrasında çıkmaya

başladığı günden itibaren arşivlerini görmek istediğimizi ve alan araştırması bitiminden sonra da bölgeyle iletişimi koparmama ve süregelen gelişmeleri takip edebilmek için 1 Ocak 2000 tarihine kadar abone olmayı planladığımızı belirttik. Gazete yetkilileri gerekli işlemler tamamlandıktan bir süre sonra *Adapazarı* ve *Kocaeli* gazetelerinin 20 Ağustos 1999 tarihinden sonra yayımlanan nüshalarını İslâm Araştırmaları Merkezi kütüphanesine gönderdiler. Ancak ısrarlı girişimlerimize rağmen *Yalova* gazetesi elimize ulaşmadı. *Adapazarı* ve *Kocaeli* gazetelerinin genel olarak haberleri, bazı köşe yazıları ve özellikle de okuyucu mektuplarının yer aldığı bölümler dikkatlice incelendi. Yerel basın taraması sonucu elde edilen bilgilerin kısmen araştırma projemizle ilgili olduğu görüldü.

Yönteme ilişkin öneriler

Araştırma metotları, bilgi kaynakları ve metodolojik konulara ilişkin bu bölümü noktalamadan önce, bu tür bir çalışma yapmaya yönelecek araştırmacılar için bazı hatırlatmatlarda bulunmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. Zaman ve finansal kaynaklarımızın sınırlı olması nedeniyle gerçekleştiremediğimiz bazı planların yeni araştırma projelerinin hazırlığı sırasında dikkate alınması daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasını sağlayacaktır. Projemizin alan araştırması bölümü dört hafta gibi kısa bir zaman süresi ile sınırlı tutulmuştur. Bu süre içerisinde gözlem alanını geniş tutarak temsil niteliği olan araştırma popülasyonuna erişmek için depremden ağır şekilde etkilenen birden fazla yer ziyaret edilmiştir. Bunlara ilaveten bölgedeki araştırmamız henüz deprem şoku yaşanırken, hayat normale dönmemişken yani insanlar bir anlamda hala telaş içerisindeyken, daha açık bir ifade ile deprem ve sonrasına ilişkin düşüncelerde tepkiselliğin dozunun yüksek olduğu bir atmosferde gerçekleştirilmiştir.

Bütün bu saydığımız unsurların yani projeye katılımın geniş tutulması, olayların detayları ve duygusal tepkiler zihinlerde tazeliğini korurken gerçekleştirilmesinin araştırmamız için olumlu sonuçları olduğu gözlenmiştir. Ancak araştırma süresinin kısa oluşu, henüz depremin mantıklı ve makul zihinsel ve duygusal bir sakinlikle değerlendirilme ortamının tam anlamıyla oluşmamış olması ve mekansal olarak belli bir yerde yoğunlaşıp araştırma süresini daha uzun bir döneme yaymak suretiyle derinlemesine gözlem yapma imkânının bulunmayışını metodolojik açıdan olumsuz bir durum olarak değerlendirdiğimizi kaydetmeliyiz. Araştırma projesinin hazırlık aşamasında karşımıza çıkan bu metodolojik problemin aşılması o zaman mümkün olmadığı için önümüzde iki seçenek vardı: Ya belirttiğimiz çerçevede metodolojik problem ve dezavantajları giderene ve daha iyi imkânlar elde edene kadar bekleyecektik ki böyle bir bekleyiş projenin uzun bir süre ertelenmesi anlamına gelmekteydi. Ya da bazı eksikliklere rağmen olayların sıcaklığı devam ederken hemen projeye başlayacaktık. Tercihimiz projenin hemen hayata geçirilmesi yönünde oldu. Bu çalışmanın hem içerik ve analiz hem de yöntem açısından daha sonra yapılacak bilimsel araştırmalar için örnek oluşturacağına ve bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz. Yukarıda belirttiğimiz sınırlamalardan kaynaklanan nedenlerle bu araştırmada bazı eksikliklerin bulunması doğal karşılanmalıdır. Umarız bundan sonra benzeri konulara ilgi duyan araştırmacılar bu çalışmanın ortaya koyduğu verilerden hareketle muhtemel boşlukları doldururlar. Bu amaca yönelik olarak aşağıdaki konuları önermenin gerekli olduğu kanaatini taşıyoruz.

Deprem ve benzeri doğal felaketlerin psikolojik ve sosyolojik etkilerini araştırmak, neden olduğu bireysel

ve toplumsal değişmeyi anlamak için doğal koşullar içerisinde daha uzun bir döneme yayılan katılımlı gözlem ve derinlemesine mülakatlara dayalı alan araştırması yapılmalıdır. Yani felaketzedelerin hayatına girerek, içinde bulundukları koşulları beraberce yaşayıp paylaşarak bilgi toplanmalıdır. Ayrıca felaketin etkilediği tüm bölgeler yerine bir ya da iki yerleşim bölgesinde yoğunlaşmalı ve daha dar mekansal alanda yakın sosyal ilişkiler kurarak araştırma yapılmalıdır. Özellikle bazı karşılaştırmalar yapmak suretiyle toplumsal değişimin gözlenmesi söz konusu ise bu değişimin iyi gözlenebileceği alanlar araştırma kapsamına alınmalıdır. Bilindiği gibi doğal felaketlerin yaşandığı ve trajik etkilerinin devam ettiği dönemlerde, felaketzedelerin olayları algılama, değerlendirme ve başaçıkma şekilleri davranışlarını doğrudan etkiler. Hayat normale dönmeye başlayınca daha sakin ve mantıklı değerlendirmeler yapılabilir. Normale dönüş sürecinde duygusal tepkilerin etkisi azalır. Ayrıca doğal felaketlerin uzun dönemde neden olacağı bireysel ve toplumsal değişimleri izleyebilmek için de uzun bir zaman araştırma süresine ihtiyaç vardır. Buna ilaveten muhtemel değişimleri gözlemleyebilmek için olayların meydana geldiği dönemden başlayarak periyodik aralıklarla da gözlemler yapılmalıdır. Burada belirtmeye çalıştığımız metodolojik hususlar dikkate alınırsa daha kapsamlı araştırmaların yapılması mümkün olacaktır.

Araştırma popülasyonu: alan araştırmasında yüz yüze görüşülen kişiler hakkında genel bilgiler

Alan araştırması sırasında bazı metodolojik nedenlerle anket uygulanmadığını belirtmiştik. Anket uygulamamakla beraber yüz yüze görüşmeler sırasında sorulan sorulara verilen cevaplar düzenli bir şekilde kayda geçirilmiş ve daha sonra bu cevaplardaki bilgiler gruplara

ayrılmıştır. Çeşitli değişken ve soru içeriklerine göre yapılan bu gruplandırma, araştırma popülasyonuna ait bilgilerin ve sorulara verilen cevapların istatistiksel olarak sunulmasını sağlamıştır. Alan araştırması kısa süreli olmasına rağmen bu sürenin etkin kullanımıyla (Tablo 2'de belirtildiği gibi) yaşları 15 ile 60 arasında değişen toplam 76 kişi ile yüz yüze görüşülmüştür.

Tablo 2 **Araştırmaya katılanların yaşa göre dağılımı**

Yaş grubu	sayı	%
15-25	11	14,5
26-35	24	31,5
36-45	23	30
46-50	9	12
51-60	9	12
Toplam	76	100

Araştırmaya katılımı geniş tutmak ve daha genel verilere ulaşabilmek için farklı yaş grupları ile görüşmeye özen gösterilmiştir. Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların % 60'dan fazlasını orta yaş grubu (26-45) oluşturmaktadır. Araştırma sırasında tek tek görüşmelerin yanında grup halinde görüşmeler de yapılmıştır. Beş ayrı grup mülakatında toplam 15 kişi ile görüşme olanağı bulunmuştur. Tablo 1'de yer almayan bu kişilerle birlikte 91 kişi ile yüz yüze görüşme sağlanmış, ancak bunlardan 76 kişi değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Araştırmada toplumun farklı meslek kesimlerinin temsilini sağlamak için de Tablo 3'te görüldüğü gibi mümkün olduğunca değişik meslek mensupları ile görüşülmüştür.

Tablo 3 **Araştırmaya katılanların meslek dağılımları**

Meslek grubu	sayı	%
Memur	31	41
Esnaf	15	19,5
Öğrenci	8	10,5
İşçi ve diğer	22	29
Toplam	76	100

Memurlar % 41'lik bir oranla araştırmaya katılanlar arasında en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Esnafların oranı % 19.5, öğrencilerinki % 10.5; işçi ve diğer mesleklere mensup kişilerin oranı ise % 29'dur. Bu tablodaki bilgilerin de gösterdiği gibi araştırma grubu meslek çeşitliliği ve dağılımı açısından da genel nüfusu temsil eden bir niteliğe sahiptir. Araştırma sırasında görüşülenlerin büyük bir çoğunluğu depremden doğrudan etkilenmiş kişilerden oluşmaktadır. Tablo 4'te görüldüğü gibi görüştüğümüz kişilerin çoğunun konutu depremden zarar görmüştür.

Tablo 4 **Araştırmaya katılanların konutlarının durumu**

Konut durumu	sayı	%
Yıkılmış	17	22,5
Hasarlı	39	51,5
Diğer	20	26
Toplam	76	100

Konutların yıkılması veya hasar görmesi depremzedelerin günlük hayatını alt üst etmiş ve toplumsal ilişkileri önemli ölçüde etkilemiştir. Evdeki doğal yaşam ortamı bozulmuş, çadırlarda oluşan yeni ilişki biçimlerine

uyum sorunları baş göstermiştir. Aile içi ilişkiler ve alışılagelmiş toplumsal ilişki kalıplarında değişimin gözlenmesi açısından konut durumu ile ilgili bilgilerin ve mekanın yeniden düzenlemesinin anlamlı olduğu düşünülmektedir. Tablo 4'te görüldüğü gibi araştırmaya katılanların yarıdan fazlasının (% 51.5) evi hasar görmüş; % 22.5'inin evi ise tamamen yıkılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi araştırmaya katılanların çoğu depremden doğrudan etkilenmiş ve deprem anını yaşamış kişilerden oluşmaktadır. Depremzedelerin kayıpları sadece konutlarının yıkılması veya hasar görmesiyle sınırlı kalmamıştır. Tablo 5'te görüleceği gibi depremzedeler yaralanma ve ölüm şeklinde trajik kayıplar vermişlerdir.

Tablo 5 **Depremden etkileniş biçimi ve kayıplar**

	sayı	%
Yaralı kurtulanlar	3	4
Eşi yaralı veya ölü	5	6,5
Çocuğu yaralı veya ölü	10	13
Yakını yaralı veya ölü	29	38
Diğer	23	30,5
Cevapsız	6	8
Toplam	76	100

Araştırmaya katılanların veya yakınlarının depremden fiziksel yara olarak etkileniş biçimleri ve kayıpları ile ilgili bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır. Mülakat yapılan kişilerden % 38'inin yakınları ya yaralanmış ya da hayatını kaybetmiştir. Çocuğunu kaybeden veya yaralı olarak kurtaranların oranı % 13; eşini kaybeden veya yaralı kurtarılanların oranı % 6.5'tir. Kendisi yaralı olarak kurtulanlar ise % 4'tür. Yaralı oranının düşük olmasının nedeni yaralı olarak kurtulanların bir kısmının

hala tedavi için hastanede bulunması, bir kısmının da deprem bölgesinden ayrılmış olmasıdır. Tabloda diğer seçeneği altında gösterilenlerin bir kısmı ise kendisi veya bir yakını yara almadan kurtulan, fiziksel olmasa da psikolojik olarak depremden etkilenenlerden oluşmaktadır.

2

Tarihsel tecrübe: din ve deprem

Deprem felaketinin tarihte zaman zaman dini bi perspektifle değerlendirildiği görülmektedir. Bunun nedenleri arasında dini inanç ve kurumların belirli dönemlerde etkin olması ve felaketlerin yaşandığı anlarda toplumun çoğunluk itibariyle dini bir yönelime sahip olması gibi faktörler sayılabilir. Örneğin İslâm geleneğine baktığımız zaman tarih kitaplarından fıkıh kitaplarına kadar çeşitli kaynaklarda deprem üzerine yorum ve tartışmalara rastlamak mümkündür. Şüphesiz deprem gibi doğal felaketlerin zaman zaman dini bir perspektifle tartışılması İslâm dünyasıyla sınırlı bir olgu değildir. Geçmişte Hıristiyan Batı'da da, İslâm dünyasıyla karşılaştırıldığında, bu konuda daha dini sayılabilecek bir tavır sergilendiği gözlemlenmektedir. Özellikle Ortaçağ Katolik dünyasında "temelde her şey din temelinde odaklanmıştı."[1] Aşağıda detaylı olarak ele alacağımız 1755 Lizbon depremi sonrasındaki tartışmalar bu tavrın gözlenebildiği örneklerden birisidir.

1 M. O. Schroerder, "Muharrem Ayında Bir Salı Günü: Açıkoturum", *Cogito*, Deprem Özel Sayısı, sy. 20, Güz 1999, s. 56.

Hıristiyan dünya

1 Kasım 1755'te Lizbon'da şiddetli bir deprem olur ve şehir med-cezir dalgasının altında kalır.[2] 15.000'den fazla insan hayatını kaybeder ve bir o kadar kişi de ağır yaralanır. Depremin meydana geldiği günün ilginç bir özelliği vardır. O gün Katolik dünyasının Azizler Günü olarak kutladığı *Toussaint* ismi verilen bayram günüdür. Daha da ilginci deprem, insanların ayin için kilisede bulundukları bir vakte rastlamış ve kentteki 32 kilise harabeye dönmüştür. Lizbon ayrıca o yıllarda 'engizisyonun kutsal kenti' olarak tanınmaktadır.

Katolikler için önemli sembollere ev sahipliği yapan Lizbon gibi bir şehrin deprem felaketiyle karşı karşıya kalması, Hıristiyan dünyanın o yıllarda dini perspektifli yorumlara fazlasıyla aşina olması da dikkate alındığında, tabiatıyla insanların bilgi ve inanç dağarcıklarını yansıtan özellikler taşıyan çeşitli yorumları beraberinde getirdi. Örneğin toplumun bozulmaya başladığını düşünen Cizvit tarikatına mensup dindar bir Portekizli, "depremin Lizbon'daki ahlâk bozulmasına Tanrı'nın gönderdiği bir ceza olduğunu" düşünüyordu. Metodist mezhebinin kurucusu İngiliz John Wesley de (ö. 1791) görüşlerini yaymak için tüm ülkeyi at sırtında gezerek gerçekleştirdiği vaazlarında "fiziksel sebep ne olursa olsun depremin manevi nedeninin günah olduğunu" savunuyordu. Tabi Wesley gibi bir mezhep kurucusunun bu iddiasını Hıristiyanlığın temel doktrinlerinden biriyle desteklemesi gerekiyordu. Ona göre depremin 'asli günah'la yani Adem ile Havva'nın ilk günahlarıyla bir ilişkisi vardı.

2 Lizbon Depremi ile ilgili aşağıda verilecek bilgiler için bk. M. Bayka, "Roussea, Voltaire ve 1755 Lizbon Depremi", *Tarih ve Toplum*, 1999, 32 (191), s. 27-31 (Depremle ilgili bu ve benzeri birçok makaleden bizleri haberdar eden TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi görevlileri Selahattin Öztürk, Cemal Toksoy ve Birol Ülker'e teşekkür ederiz).

Deprem onların işledikleri suçun yeryüzüne indirdiği lanetin bir sonucuydu. İngiltere'deki kimi din adamlarına göre ise bu felaket, "Katoliklerin insanlığa karşı işledikleri cinayetlerin karşılığı idi."[3] Bu tür söylemler mantıksal çıkarsamalarla hareket eden karşı görüşleri de gündeme getirdi. Mesela Fransız şair ve yazar Voltaire (ö. 1778) *Lizbon Felaketi* isimli şiirinde deprem nedeninin ahlâki bozulma olduğu söylemini şu dizelerle sorguladı:

Bu kurban yığınını gördüğünüzde, şöyle diyecek misiniz?
'Tanrı cezalandırdı, ölmeleri suçlarının bedelidir.'
Hangi suçu, hangi hatayı işledi bu çocuklar?
Annelerinin göğüslerinde ezilmiş ve kanlar içinde yatan bu çocuklar.
Lizbon'un zevk içinde yüzen
Londra ve Paris'ten kusuru daha mı fazla?
Lizbon yıkıntılar içinde ve Paris'te dans ediliyor.

Bu arada Voltaire'in çağdaşları arasında deprem hadisesini Lizbon depreminden önce metafizik boyutta değerlendirip onu evrensel ahenkle ilintilendirenler de vardı. İngiliz şair Alexender Pope (ö. 1744) bunlardan biriydi:

Bütün doğa bir sanattır, ama sen bilemezsin,
Bütün rastlantılar, senin göremeyeceğin yönelt-melerdir,
Bütün uyumsuzluklar, senin anlayamadığın uyum,
Bütün ayrıntıdaki kötüler, evrensel iyilik.[4]

3 C. E. Vulliamy, *John Wesley*, London: Geoffrey Bless, 1931, s. 196-197; S. Tanilli, *Voltaire ve Aydınlanma*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994, s. 130-131.

4 A. Pope, *Pastoral Poetry and an Essay on Criticism*, London: Methuen – Co., 1961, s. 149-150.

Tartışmalara Fransız filozofu Jean Jacques Rousseau da (ö. 1778) kaderci yaklaşımı tasvip etmeyen bir üslupla katılıyor ve 18 Ağustos 1756'da Voltaire'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "İnsanın çektiği acılar, yanlışlarının sonucudur. Lizbon depremi, doğa içindeki yaşamı terk edip kentlere taşınan insana verilmiş yerinde bir cezadır. İnsanlar o dağınık köylerdeki orta halli yuvalarında sürdürdükleri yalın yaşamı bırakmasalardı daha az kurban vereceklerdi."[5] Rousseau'nun bu mektubu Voltaire'in Tanrı ile ilgili kötümser yaklaşım sergilediği şiirine bir cevap teşkil ediyordu. Çünkü Rousseau mektubuna "Tanrı'nın iyiliğine inanmak gerekir... Bu dünyayı O yarattığına göre, uzun vadede, geniş bir açıdan bakıldığında iyi olması gerekir" sözleriyle devam ediyordu.

Lizbon'u yerle bir eden 1755 depremi deniz tarafından geldiği için Kuzey Afrika'yı da etkilemiş ve Fas'ın başkenti Rabat'ta bulunan el-Mansur Camii de yıkılmıştı. O yıllarda Katolik Hıristiyanlığını engizisyon dolayısıyla fazlaca tenkit eden müslümanlar da, engizisyonun merkezi olan Lizbon'daki depremi "Allah'ın bu şehre bir cezası" olarak değerlendirebilirlerdi. Fakat el-Mansur Camii'nin yıkılması böyle bir değerlendirmeyi engelledi.

Hıristiyan Batı dünyasının tarihte yaşadığı depremler elbette Lizbon ile sınırlı değildir. Ama Lizbon kentinin bahsettiğimiz özelliği dolayısıyla depremin din perspektifinden çokça tartışılması, Voltaire ve Rousseau gibi isimlerin de tartışmalara katılmaları bu depreme önemli bir özellik kazandırmıştır. Batı Hıristiyan dünyasının coğrafyalarından birisi olan Akdeniz havzası depremlerin sıkça yaşandığı bir bölgedir. Öyle ki, M.Ö. 500 ile M.S. 1890 arasında bu bölgede 548 deprem olduğu

5 S. Tanilli, *a.g.e.*, s. 132-133.

6 F. Vercleyen, "Bizans Döneminde İstanbul'da Depremler: Halk Üzerinde Etki" (çev. F. Şamil Arık), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1997, 19 (30), s. 299.

kaydedilir.[6] Depreme en fazla maruz kalan şehirlerden biri ise Bizans İstanbul'udur. Bu kentte meydana gelen depremlerden söz eden kaynaklar yine deprem ile din arasında bir ilgi kurulduğunu göstermektedir.[7]

Bizans'ta önceleri depreme yeraltında bulunan büyük mağaralardaki rüzgar hareketlerinin yol açtığına inanılırken[8] zaman içinde Hıristiyanlığın etkisiyle depremin Tanrı'nın iradesiyle günahkarları tövbeye davet için gerçekleştiğine inanılmaya başlanmıştır.[9] 437 yılında meydana gelen İstanbul depreminde ilk sarsıntılardan sonra "insanların şehir surlarının dışında boş arazide toplandıkları ve bütün gün piskopos ile dua ettikleri" anlatılır.[10] Depremin sebepleri arasında dine aykırı hareket etmekle suçlanan Yahudiler de gösterilir. O tarihlerde Bizans sınırları dahilinde olan Antakya 526'da deprem felaketiyle sarsılır. İmparator, şehrin yeniden imarı için nakdi yardım gönderir. Fakat yardım götürenler şehre varmak üzere iken çevre köylerden haydutlarca soyulur. Ama haydutlar çok geçmeden ölü olarak bulunur. Ölüm sebepleri belli değildir. Halk haydutların ölümünü Tanrı'nın lütfunun bir delili olarak görür. Depremden üç gün sonra insanlar gökyüzünde bir haç görürler ve Tanrı'nın öfkesinin şiddetli olacağını düşünerek haça hürmet için yere eğilirler. Halk, depremi "insanların günahlarından pişmanlık duymaları için Tanrı'nın gönderdiği bir musibet olarak yorumlamıştır."[11]

7 B. Croke, "Two Early Byzantine Earthquakes and Their Liturgical Commemoration", *Byzantion*, 1981, 1, s. 122-147; Brian Croke, "Earthquakes", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford: Oxford University Press, 1991, I, s. 669-670.

8 Depremin fiziksel oluş şekli ile ilgili bu teori Aristo'dan alınmış olmalıdır (Aristo, *Metrologica*, ii. 8).

9 B. Croke, "Two Early Byzantine...", s. 123. (Bizans depremleri üzerine bilgilerinden yararlandığımız Dr. Casim Avcı'ya müteşekkiriz).

10 F. Vercleyen, a.g.m., s. 300-301.

11 F. Vercleyen, a.g.m., s. 302.

437 yılındaki depremden 120 yıl sonra 557'de İstanbul bir deprem daha yaşar. Sokaklardan Tanrı'ya yakarış sesleri duyulur, birçok kimse kiliselere sığınır. Kilise, Tanrı'nın gazabının bu tezahürünü inananların unutmamaları için depremin olduğu 14 Aralık tarihini anma günü ilan etmiştir.[12] Bu depremde sosyal eşitlik anlamında da değerlendirmeler olur. Çünkü zenginler de felaketten zarar görmüşlerdir. Kıyametin yaklaştığına inanılır ve kâhinlere olağanüstü teveccüh gösterilir. İnsanlar dine daha çok sarılırlar ve iyi davranışlar sergilemeye daha çok özen gösterirler. Depremi anlamlandırma çabasında sivil yorumlar ile kilise yorumlarının zaman zaman ayrıştığı da görülür. Kilise, depremin "günahkarların günahlarını cezalandırmak için" meydana geldiğini ileri sürerken halkın yorumları ceza boyutunu kabullenmekle birlikte sosyal sınıf farklılaşmalarını öne çıkaran bir söylem içerir. Şehrin valisi de depremde odasını süsleyen mermer levhaların üzerine düşmesi sonucu feci şekilde hayatını kaybetmiştir. Halk (muhtemelen yönetiminden memnun olmadıkları) valinin bu şekilde ölümünden de hareketle depremin aşırı lükse verilmiş bir ceza olduğunu düşünür. Böylece deprem, ceza olgusu ortak nokta olmak üzere, kilise tarafından kendi doğrultusunda olmayan günahkarlar üzerinden, halk tarafından da sevilmeyen zengin bir yönetici üzerinden değerlendirilir.

O dönemle ilgili bu anlamda ilginç olabilecek bir diğer nokta da imparatorların felaketlerin sebepleri hakkında duyurular yayınlamalarıdır. İmparator I. Iustinianos (527-565) İstanbul'un veba ve deprem felaketlerine maruz kalmasını eşcinselliğe bağlamış, İmparator III. Leon da (717-741) 724'de meydana gelen kül yağmurlarının sebebi olarak yine aynı günaha işaret etmiştir.[13]

12 B. Croke, "Two Early Byzantine...", s. 125.
13 F. Vercleyen, a.g.m., s. 304, 309-310.

Yine İstanbul'da yaşanan 1063 depremi felaketin ilahi ceza olgusuyla değerlendirilmeye devam edildiğini göstermektedir. Yalnız bu defa doğanın işleyişi konusu da gündeme gelmiş, ama değerlendirme merkezi değişmemiştir. Bu deprem üzerine bir konuşma yapan filozof Psellos değerlendirmesinde şu sözlere yer vermiştir: "Doğa olağan düzenini kaybetti, çünkü Tanrı öfkesini dolaylı yolla, doğadaki kaosla göstermek istedi... Doğa Tanrı tarafından insan O'nun yasalarına uyduğu sürece ahenkli bir şekilde düzenlenmiştir. Fakat günahlar işlendiği zaman doğaya karışıklık hakim olur. İnsan, inananı doğru yolda tutmak için Tanrı'nın bir uyarısı olan depremin nedenidir." Psellos, depremleri yeraltındaki rüzgar hareketleri ile açıklayan Aristo'nun görüşlerine de konuşmasında yer verir, ama ilave eder: "Rüzgarlara yeri sarsma emrini veren Tanrı'dır. Felaket salt fiziki nedenlerle açıklanamaz. Doğa ilahi iradenin aracıdır."[14]

İstanbul'un 1343'te yaşadığı depremde bu kez Ayasofya kilisesi hasar görmüş, kubbe çökmüştü. Halk bu depremde dünyanın sonunun geldiğine iyice inanmıştı. Çünkü Ayasofya, Tanrı ile insanlar arasındaki bağın sembolü olan kiliselerin en yücesi idi. Yıkılması halinde bu bağ zarar görecekti. Bu da bir uğursuzluk işareti olmalıydı. Günlerce yas tutuldu. Ayrıca halk, adaletsizlik, iç kargaşalar ve ahlâksızlığın arttığını düşünerek de kıyametin yaklaştığına inanmıştı. Bu inanışa göre "dinsiz-imansızın hüküm sürmesi sebebiyle artık Tanrı koruyucu elini dünyadan çekmişti."[15]

Bizans'ın fazlaca deprem yaşaması İstanbul'da yapılan resmi dini törenlere depremle ilgili ilahi, dua ve

14 F. Vercleyen, a.g.m., s. 310.
15 F. Vercleyen, a.g.m., s. 311.

vaazların da dahil edilmesine yol açmıştır.[16] Dualar "günah işledik, yoldan saptık, önünde eğiliyoruz, bize acı!" gibi depremin insanların günahlarına karşı Tanrı'nın bir cezası olduğunu ima eden yakarışlar içeriyordu. Vaazlarda İncil'den "Tanrı evlatlarını, onları pişmanlığa zorlamak için cezalandırır"[17] anlamını ima eden pasajlar okunuyordu. Dua kitapları ise insanı felaketten kurtarması için Tanrı'ya yakarış sözlerinin yer aldığı duaların yanı sıra depremin sebebi ve amacı konusunda yorumlara yer veriyordu. Bu yorumlara göre depremin sebebi günahların Tanrı'nın öfkesini harekete geçirmesidir. Depremin amacı ise "günahlarından vazgeçip tövbe etmesi için insanı uyarmaktır." Ama Tanrı yeryüzünü insanı yok etmek için değil, öfkesini günahkara bildirerek onu depremi durduracak tutum ve pişmanlığa getirmek için sarsar.[18]

Bizans'ta depremler siyasi çekişmelerde yine dini bir anlam yüklenerek zaman zaman kullanılmıştır. Mesela 861 depreminden sonra Ignace ile muhalifi Photius gruplarının karşılıklı suçlamalarında bunu görmek mümkündür. Patrik Ignace'ın taraftarları Photius'u İstanbul'a depremi çekmekle suçlarlar. Buna karşılık Photius taraftarları da bu defa 869 depremini Photius'u mahkum eden Din İşleri Yüksek Kurulu'na verilen bir ceza olarak yorumlarlar.[19]

Lizbon depreminden birkaç yıl önce 1750'de bir başka Batı başkenti Londra, bir ay ara ile (8 Şubat ve 8 Mart) çok fazla tahribata yol açmayan iki depremle

16 Mesela bu ilahilerden bir tanesi Romanos Melodos'un 'Depremler ve Yangınlar' isimli ilahisidir (bk. B. Croke, "Two Early Byzantine...", s. 124).
17 Pavlus'un İbranilere Mektubu 12/6-10.
18 F. Vercleyen, a.g.m., s. 306-307.
19 F. Vercleyen, a.g.m., s. 313.

sarsılır. O yıllarda Metodist mezhebinin kurucusu Wesley ülke genelinde fazlaca etkindir. Hatta Wesley "bu sarsıntıların kendi faaliyetlerine katkıda bulunduğunu, insanların ders alarak ciddi konularla ilgilenmeye başladıklarını" söyler. Depremi kendisi de yaşayan Wesley depremin hasarsız atlatılmasını "Tanrı bu milleti ne kadar şefkatli uyarıyor! Tövbelerimiz bizi Tanrı'nın daha büyük gazaplarından korusun!"[20] şeklindeki dua sözleriyle yorumlarken, Kilise ve papazlar deprem üzerine yayınlar yapmaya vaazlar vermeye başlarlar. *An Alarm to the Careless World* (İhmalkar Dünyaya İkaz) ismiyle bir kitapçık basılır. Londra Piskoposu Sherlock papazlara ve halka hitaben *Letter to the Clergy and People of London on the Occasion of the Late Earthquakes* başlıklı 12 sayfalık bir tamim yayınlayarak, azarlayıcı bir eda ile "günahkar insanlar üzerine inen takdiri ilahi"-den, kıyametten söz eder. Metodist papaz Whitefield deprem sırasında geçici olarak bulunduğu Londra'dan Leydi Selina'ya yazdığı mektupta şu satırlara yer verir: "Tanrı bu büyük şehri feci şekilde sallıyor." Doddridge isimli bir papazın yorumları ise şöyledir: "Evet Beyler! İşte şimdi Yüce Kudret'in tecellisini sürpriz bir şekilde tekrar tekrar görüyorsunuz. Son beş haftadır O'nun eli sizin milyon nüfuslu bu güçlü şehrinizi kaldırıp kaldırıp çarptı. Büyük, en büyük saraylar bile bundan müstesna kalamadı."

Yine her depremde olduğu gibi, bu iki sarsıntının a dından halk paniklemeye ve herhangi bir kehanete inanmaya hazırdır. Mecnun bir askerin 4 Nisan 1750 günu Londra'nın, özellikle de sarayın bulunduğu Westminster bölgesinin helak olacağı kehanetinde bulunmasıyla insanlar o günü şehir dışında veya parklarda geçirirler.

20 C. E. Vulliamy, *John Wesley*, s. 196.

Öncesinde ise kiliseler dua eden insanlarla dolup taşar. Özellikle Metodist papazlar bu ortamdan yararlanırlar. Mesela 4 Nisan gecesi Hyde Park'ı dolduran kalabalık, günahlardan tövbeye çağıran papaz Whitefield için bulunmaz bir fırsattır. Gecenin kahramanı ise *The Cause and Cure of Earthquakes* (Depremlerin Sebebi ve Yaralarının Sarılması) başlıklı bir konuşma yapan ünlü hatip Wesley'dir. Wesley ayrıca halka deprem vesilesiyle hazırladığı ilahilerin yazılı olduğu broşürler dağıtır. Deprem dolayısıyla oluşan bu dini hava bir çok insanı etkiler. Ama ertesi gün evlerine dönen ve her şeyin yerli yerinde olduğunu gören birçok insan da dinden yine yüz çevirir.[21]

Hıristiyan dünyada daha yakın zamanlarda depreme yönelik algılama şekillerini de 1906 Kaliforniya depremini bizzat yaşayan, Din Psikolojisi'nin öncülerinden sayılan James'in aktarımlarından öğreniyoruz: "... Sabah'ın beş buçuğuna doğru yarı uyanmış yatarken, yatağımın sallanmaya başladığını sezer gibi oldum. İlk duyduğum şey hareketin manasını sevinçle tanımak olmuştu... Öyle kuvvetli bir duygu ve heyecan içinde idim ki, pek az düşünmüştüm; olayın kapladığı pek az zaman içinde ne bir şey düşündüm, ne de bir şey istedim. Duyduğum heyecan tam sevinç ve hayranlıktı... En ufak korkum yoktu, sadece ona hoş geldin derken sonsuz bir zevk duyuyordum. 'Haydi salla, daha kuvvetli salla' diyordum... Bütün kudreti ve zaferiyle kendini göstermişti... Hiçbir zaman bu kadar kuvvetli ve niyetli insan hareketi olmamıştır... Bu nokta üzerinde fikirlerini sorduğum bütün kimseler tecrübelerinin bu yanı üzerinde benimle aynı fikirde idiler... Bana intibalarını anlatanlardan biri kendini kıyamet gününde, mahşerde sanmıştı...

21 C. E. Vulliamy, *John Wesley*, s. 197-199.

Bu türlü afetlerin eski mitolojik açıklamalarının ne kadar zaruri olduğunu, ilmin açıklamalarının ne kadar suni ve spontane anlayışımıza ne kadar aykırı olduğunu şimdi daha iyi görüyordum..."[22]

İslâm dünyası

İslâm dünyası, bulunduğu coğrafya gereği tarihte depremi belki de en fazla yaşayan, dolayısıyla da onu en çok tartışan kültürlerden birisi olmuştur. Bu tartışmalar olayın tabiatı gereği yoğun bir şekilde dini perspektifler içermiştir. Ama bununla birlikte depremi fiziksel anlamda değerlendirme ihtiyacı da ihmal edilmemiştir. İslâm dünyasının bu tarihsel zenginliği onun daha ilk yıllarından itibaren oluşmaya başlamıştır. Tarih kitaplarından öğrenebildiğimiz kadarıyla yaşanan ilk depremlerden birisi sahabeden Ebü'd-Derdâ'nın (ö. 32/652) Şam kadılığı sırasında meydana gelmiştir. Bu depremi kayıtlarda bulmamıza sağlayan sebeplerden birisi Ebü'd-Derdâ'nın deprem üzerine hutbe okuyarak "Allah sizi *itab* ediyor (kendi hoşnutluğunu kazanmanız için onun hoşlanmadığı şeyleri terk etmenizi istiyor)" sözlerini sarf etmesidir.[23]

Hicri IV. yüzyılın ilk yıllarında Ahmed b. Sehl el-Belhî (ö. 322/934) tarafından yazılan bir tarih kitabı depremi hem fiziksel hem de metafiziksel anlamda tartışan ve deprem konusunda bugün sahip olduğumuz teknik bilgilere yakın malumat içeren şu satırlara yer vermektedir:

> Zelzeleler türlü türlüdür. Şöyle ki: Yeryüzünün tabiatı kurudur. Yağmur yağınca ıslanır ve güneş oraya vurur. Böylece yaş ve kuru buhar çıkar. Yaş buhar yağmurların,

22 Nakleden H. Bergson, *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı* (çev. M. Karasan), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949, s. 211-214.

23 Ebû Zeyd el-Belhî, *el-Bed' ve't-târîh*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1997, I, 129 (Bu kitaba dikkatimizi çeken Dr. Şükrü Özen'e teşekkür ederiz).

kuru buhar rüzgarların maddesidir. Yukarı doğru hareket buharın tabiatındandır. Buhar hareket edip sert yere rastlarsa bundan dolayı yeryüzü sallanır. Eğer yumuşak bir yere rastlarsa zelzelesiz çıkar. Yer sert ve taşlı ise, içinde rüzgar hareket halindeyse (sıkışmış ise) ve çıkacak uygun bir menfez (yer) bulamazsa bazen yeri yarar, onu ayırır. Bazen zelzelenin peşinden korkunç bir gürültü çıkar. Bunun sebebi şudur: Çünkü buhar yer kabuğu içinde birikmiştir ve yer yarıldığında bir çıkış yerine isabet eder. Bazen yeryüzü tersine çevrilir. Altı üste gelebilir. Bazen pınarlar ve sular ortaya çıkar. Bu sular birçok yeri kaplar. Pek çok yeri su basar. Antik filozofların da zelzelenin sebepleri konusunda pek çok görüşleri vardır. Ancak müslümanlara gelince, onlar derler ki, zelzele Allah'ın fiilidir; rüzgarla yeri hareket ettirmesiyle olur... 'Her bir yerin Kaf Dağı'na bitişen bir damarı ve bununla görevli bir meleği vardır. Allah bir kavmi batırmak istediğinde meleğe bu damarı hareket ettirmesini emreder' şeklindeki anlayış -ki ben bunun doğru olduğunu sanmıyorum- bize Ehl-i kitaptan geçmiştir. Ehl-i kitap da ellerinde bulunan şeyler (dini kitaplar) konusunda emin insanlar değillerdir. Bu, halkın meseleyi daha iyi anlaması için yapılan bir teşbihtir ve her şeyin Allah'ın fiili olduğunu, kendi başına mevcut olmadığını öğretmek içindir.[24]

Hicri 300'lü (miladi 900) yıllarda bir tarih kitabının depremle ilgili günümüz bilgilerini çağrıştıran bazı teknik bilgiler arz etmesi ilginç gözükmektedir.[25] İlginç olan bir başka nokta da yazarın "Allah'ın bir kavmi

24 Ebû Zeyd el-Belhî, *a.g.e.*, s. 128-129.

25 Depremlerin oluşumu konusunda bugün ileri sürülen kuramlar arasında en güvenilir kabul edileni 1906 yılındaki San Francisco depreminden sonra H. F. Reid tarafından ortaya atılan "Elastik Geri Sekme Kuramı"dır. Buna göre deprem "belirli bir yerde biriken elastik deformasyon enerjisinin kritik değere ulaşması halinde ani bir kırılma ya da yırtılma hareketi ile olmaktadır." (bk. D. Şenol, "Deprem, Dünya ve Türkiye", *Türk Yurdu*, 1999, 19 (147), s. 54.

batırmak için meleğe, Kaf Dağı'na bitişen damarı hareket ettir, emrini vermesi" şeklinde rivayet edilen 'söylenti'ye gayet net bir şekilde karşı çıkarak bunların Hıristiyan kaynaklı olduğunu söylemesidir. Daha da önemlisi yazarın o tarih için önemli sayılabilecek bir seviyede psikososyolojik bir yöntem seçerek kendisinin de katılmadığını belirttiği dini bir söylentiyi "her şeyin Allah'ın bilgisi dahilinde olduğu fikrini halka daha iyi anlatmaya yönelik bir teşbih" olarak yorumlamasıdır.

Hicri 300'lü yıllarda yazılan bir tarih kitabı bu bilgileri satırlarına taşırken ondan yaklaşık üç asır sonra (h. VI/m. XII) yazılan bir fıkıh kitabında deprem üzerine fetvalar yer alır. Deprem olduğu zaman binalardan kaçmanın kaza ve kader inancıyla bağdaşıp bağdaşmayacağı tartışmaları zihinleri karıştırmış olmalıdır ki, Fahreddin Mahmud Kâdîhân (ö. 592/1196) isimli Hanefi alim şu fetvayı vermektedir: "Kişi evde bulunduğu vakitte zelzele olsa, bu insanın dışarı çıkarak kaçması -bazılarının dediği gibi- mekruh değildir. Aksine şu hadisten dolayı müstehaptır. Rivayete göre Hz. Peygamber yıkılmak üzere olan bir hedefin (ok atılan yer) yanından geçerken yürüyüşünü hızlandırdı. Sahabeler dediler ki, 'Allah'ın kazasından mı kaçıyorsun? O da: Allah'ın kazasından kaçmam yine O'nun kazasıyladır' buyurdular."[26]

Bu fetvanın yer aldığı fıkıh kitabının yazımından yine yaklaşık üç asır sonra hicri IX. asrın (m. XV) başlarında bir tarih kitabı Halep'te meydana gelen deprem üzerine çeşitli yorumlarda bulunur. Deprem dini ve toplumsal konuların konuşulmasına sebep olacak bir etki yapmış olmalı ki, yazar Ebü'l-Velid İbnü'ş-Şıhne (ö. 815 /1412) bir tarih kitabı standardını gözetmeyerek

26 *Fetavâ-yı Kâdîhân*, Kahire 1310, I, 414.

kitabının sonuna eklediği 'Kıyamet Alametleri' başlıklı bölümde konuyu tartışmıştır: "Bu senede (h. 806/1403) Halep'te ve birçok şehirde büyük bir deprem oldu. Bunu müteaddit birkaç deprem izledi. Zelzeleler ve fitneler birleşti. Zelzeleler ve fitneler ancak kıyamet öncesi çoğalır. Görünen o ki, kıyamet yaklaştı. Dünya boşalmak (bitmek) üzere. Allah zelzelelerle günahkarları korkutur ve kıyamet zelzelesini haber verir. Deprem Allah'ın izniyle tıpkı hummalı hastanın titremesi gibi yeryüzünün bazı yerlerinde ortaya çıkar. Filozoflar zelzelelerin gazların yükselmesi sebebiyle olduğunu savunurlar..."[27]

Osmanlı dönemine baktığımız zaman İstanbul, Bizans sonrası ilk büyük depremi 'küçük kıyamet' ismi verilen 1509 depremi ile yaşar. Depremden sonra padişah II. Bâyezid, dîvanı toplayarak devlet adamlarını azarlar. Çünkü padişaha göre depremin sebebi, devlet erkanının kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve halka yaptıkları zulümdür. Devlet adamlarından şikayetçi olan halkın bedduaları ilahi gazaba dönüşmüştür. Bu depremle ilgili anlatılan olaylardan birisi padişaha aittir. Depremde padişahın yatak odasının tavanı çökmüştür ve padişah o anda yatak odasında değildir. Çünkü depremden bir saat kadar önce padişahın şeyhi olan Şeyh Muhyiddin Yavsî "Hünkar yattığı odayı değiştirsin!" diye haber göndermiştir. [28]

Son büyük depremin olduğu 1894 yılına kadar İstanbul birkaç önemli deprem daha yaşar. Depremi din perspektifinden değerlendirme eğilimi devam etmektedir.

27 *Ravzatü'l-Menâzır fi ilmi'l-evâil ve'l-evâhir*, Beyrut 1997, s. 304-305.

28 K. Kuzucu, "Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, V, 685'de 7 ve 13 numaralı dipnotlar; II. Bâyezid'in bu hikayesi için ayrıca bk. Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Müri't-Tevârîh*, İstanbul 1338/1919, s. 485.

Ama zamanla tartışmaların ağırlık merkezi değişir. Değerlendirmeler kısmen bilimsel, kısmen siyasal içerik kazanır. 1894 depremi bu açıdan iyi bir örnektir. Depremden sonra padişah II. Abdülhamid Atina Rasathanesi müdürü Eginitis, İstanbul Rasathanesi müdürü Coumbary ve yardımcısı Lacoine'a bilimsel bir rapor hazırlattırır. Rapor, depremi yeryüzünün oluşumu ile ilgili (tektonik) sebeplere bağlamıştır.[29] Yalnız, padişahın rapor hazırlanması emrinin ardında siyasal bir nokta da söz konusudur. Çünkü depremin sebebi üzerine üretilen bir fısıltı ile "depremin padişahı devirmek isteyen muhalifleri tarafından tertiplenen bir komplo" olduğu halk arasında yayılmıştır: Depremden kısa bir süre önce Saraybumu sahiline gelen bir mavna büyük bir aleti denize indirip gitmiş, sonra da deprem olmuştur.[30]

İki ayrı din ve kültürden aktardığımız farklı tarih ve mekanlara ait bu tartışma ve yorumlama şekillerinden anlaşıldığı üzere tarih, dinin deprem gündemindeki yerini hep koruduğunun örnekleriyle doludur. İnsanlar çoğu zaman depremi, yeryüzünde işlenen günahlara karşı Tanrı'nın kendilerini cezalandırmak üzere gönderdiği ilahi bir alamet olarak görmüşlerdir. Tabi bunun temelinde tıpkı bugün olduğu gibi insanoğlunun başına gelen felaketi anlamlandırma çabası yatmaktadır. Ortak noktalardan birisi de depremin her zaman kıyametin yaklaştığı şeklinde yorum veya beklentilere yol açmasıdır.

29 H. Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1996, 18 (29), s.174.

30 M. Ö. Alkan, "Toplumsal ve Siyasal Açıdan 1894 İstanbul Depremi Üzerine", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1999, s. 16.

3

İnsanın anlam arayışı ve din: yükleme ve başaçıkmaya ilişkin teorik çalışmalar ve dini boyut

Anlama ve kontrol arayışı olarak atfetme/yükleme

İnsan, başına gelen veya çevresinde cereyan eden olayları, daha genel bir ifade ile hayatı ve evreni anlamlandırmak ister. Anlamlandırma çabası ile meydana gelen olayların neler ifade ettiği kavranır. Bunun neticesinde ise insan kendi hayatını kontrol etme, olaylara yön verme veya en azından olacakları tahmin edebilme yetisi kazanır. Bütün bunlar kişinin öz güvenini ve öz saygısını koruyup güçlendirmesine yardımcı olan mekanizmalardır. İnsanların çoğu bilmedikleri ve anlamını çözemedikleri bir olay veya durumla karşılaşınca genellikle 'bunun anlamı ne?' sorusunu sorarlar. Bu sorunun amacı bilinmezliğin yol açtığı belirsizlikten kurtulmak ve olayları çözümleyip muhtemel gelişmeleri tahmin ederek hayatı tekrar denetim altına almaktır.

Karşılaştığımız veya yaşadığımız olayları anlamlandırma çabası son derece doğal bir davranıştır. Bu çaba

kontrolü kendi dışımızda olan olayların nedenlerini anlama söz konusu olunca daha bir yoğundur. Beklenmedik olaylarla karşılaştığımız zaman bunların nedenlerini, kaynaklarını ve sorumlularını anlamak için bir dizi 'niçin' ve 'nasıl' sorusunu aklımıza getiririz. İşte bu sorulara verdiğimiz cevaplar olayların nedenleri ve onları hangi kaynaklara atfettiğimizle ilgili bilgiler ortaya koyarlar. Kısacası olayları bazı nedenlere atfederek, bazı sebeplere dayandırarak açıklamaya ve anlamaya çalışırız. Tabi bu eğilim, yani yükleme/atfetme davranışı, kendi irademiz ve beklentimiz dışında gerçekleşen olaylarda daha yoğun bir şekilde kendisini hissettirir.[1]

İnsanoğlunun olağanüstü olay ve felaketleri anlamaya ve bunları bir neden veya kaynağa atfetme temayülü ile ilgili olarak bugüne kadar bazı teoriler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunların çoğuna göre atfetme sürecini motive eden üç unsur vardır: (1) Olayları manalı bir şekilde anlama ve açıklama ihtiyacı. (2) Olayları tahmin ve kontrol etme ihtiyacı. (3) Öz benliğini, öz saygısını koruma, sürdürme ve güçlendirme ihtiyacı.[2]

Aslına bakılırsa insanın doğası gereği anlama ihtiyacına sahip olduğuna dair yorumları düşünce tarihinde Aristo'ya kadar uzanan bir çizgide hep görmekteyiz. Çağımızda ise bu ihtiyaç Dewey, Maslow ve Frankl gibi düşünürler tarafından dile getirilmiştir. Bu düşünürler, insanın anlamaya yönelik doğasını 'bilme/anlama isteği', 'belirginlik arayışı', 'anlam arayışı' gibi kavramları kullanarak açıklamışlardır.

1 Geniş bir değerlendirme için bkz. R. Hastie, "Causes and Effects of Casual Attribution", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984, 46 (1), s. 44.

2 B. Spilka v.dğr., "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", B. Spilka–D. N. McIntosh (eds), *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, Boulder: Westview Press, 1997, s. 156.

Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı* (s. 9) isimli eserinde "Yaşamak acı çekmektir, hayatı sürdürmek, çekilen bu acıda bir anlam bulmaktır; eğer hayatta bir amaç varsa, acıda ve ölümde bir amaç olmalıdır" der. Frankl, hayatın tüm acılara rağmen bir anlamı olması gerektiğini ve bu anlamın kaybedilmesi halinde hayatın da manasız kalacağını savunmaktadır. II. Dünya Savaşı'nda Toplama Kampı'nda hapsedilen Frankl, her şeylerini kaybeden, açlık ve soğukla pençeleşerek her an imha edilmeyi bekleyen insanların, hayatı sürdürmeyi bir değer olarak gördüklerini müşahede etmiştir. Bu değer, bazen sevilen bir insan için yaşama, bazen dini beklentiler, bazen de doğal güzellikleri yaşama şeklinde kendisini ifade etmiştir.

Frankl insanların yaşamaları için hayatı anlamlandırmaları gerektiğini düşünür ve bu anlamın kaybedilmesine 'varoluşsal boşluk' adını verir. Bundan kurtulmak için hayatın çekilen acılara değdiğini, hayatın her durumda, hatta en acınası durumda bile bir anlam taşıdığını hissedebilmek gerekir. Frankl'ın bu düşüncelerinin sanki bir özetini Nietzsche'nin "Yaşamak için bir nedeni olan kişi hemen her şeye katlanabilir!" sözünde bulmak mümkündür.

Depremzedelerin dışarıdan gelen yardımsever tavırları müşahede etmeleri onların yaşam bağını tekrar kazanmalarını, acılara daha metanetle katlanmalarını sağlamaktadır. Frankl'ın *The Will to Meaning* (s. 8) isimli kitabında anlattığı bir tecrübesi depremzedelerin kendilerine ulaştırılan yardım elini hangi psikoloji içerisinde değerlendireceklerini gösteren bir anekdottur: Gece yarısı Frankl'ın telefonu çalar. Arayan kişi intihar etmek üzere olan bir kadındır. "İntihara karar verdim, ama ölmeden önce sizin ne diyeceğinizi merak ettim" der. Frankl dakikalarca konuşur ve sonunda kadın intihar etmeyeceğine ve

Frankl'ı ziyarete geleceğine söz verir. Kadın sözünü tutup ziyaretine geldiğinde Frankl onu intihardan vazgeçiren asıl sebebi anlamıştır: Kadın, kendisiyle gece yarısı dakikalarca konuşacak birilerinin de var olduğunu, öyleyse dünyanın yaşamaya değeceğini düşünerek intihardan vazgeçmiştir.

"Artık hayattan beklediğim hiçbir şey yok" noktasına gelmek, depremzedeler için en büyük tehlike gibi gözükmektedir. Bu noktaya gelenler intiharı düşünebilirler. Onların bu menfi noktaya varmalarını engelleyecek en büyük güç de hayatta yaşamalarını anlamlı kılacak sevdiklerinin olması ve diğer insanların kendileri için sevgi taşıdıklarını, kendilerine yardımda bulunduklarını görmeleridir.

Bir anlam arayışı olarak atfetme/yükleme davranışını başlatan durumlar

Atfetme davranışını başlatan bazı özel durumlar vardır. Atfetme süreci insanların deneyimleri, karşılaştıkları olaylar ve içinde bulundukları ortamın şartlarına göre şekillenir. Bu davranış biçimi planlı ve programlı bir sürece dayalı değildir. Atfetme süreci genel olarak aşağıdaki durumlarda herhangi bir ön hazırlık yapılmadan, kendiliğinden bilişsel ve psikolojik dürtülerin sonucu olarak başlar:

1. İnsanın anlam-inanç sistemini tehdit eden olayların yol açtığı gerilim, yükleme sürecini başlatabilir. Özellikle yeni, ani, beklenmedik ve daha önce yapılan planların dışında meydana gelen olaylar, bu olayların 'neden' ve 'niçin'ini anlamaya yönelik sorularla yükleme süreci başlar.
2. İnsanın tahminlerinin ötesinde, onun kontrol ve denetim gücünü de aşarak gerçekleşen olaylar yükleme sürecini başlatan bir unsurdur.

3. İnsanın kendisine yönelik saygısını zedeleyebilecek ve kişisel güven duygusuna zarar verebilecek boyuttaki olaylar ve deneyimler de atfetme sürecini başlatan muhtemel nedenler arasında sayılmaktadır.[3]

Atfetme/yüklemenin fonksiyonları: anlama, kontrol, tahmin ve öz saygısı

Yukarıda da işaret edildiği gibi atfetme davranışının gerisinde çeşitli dürtüler vardır. Yükleme eylemi anlama, kontrol, tahmin ve öz saygısı ihtiyaçlarını karşılama ve kişinin zihninde oluşan sorulara yanıt verip bilinmezlikleri çözümlemesi bakımından işlevsel bir özelliğe sahiptir. İşte bu işlevlerinden dolayıdır ki insanlar pragmatik bir yaklaşımla yükleme davranışında bulunur. Yükleme davranışının üç temel fonksiyonundan bahsetmek mümkündür. Tüm bu fonksiyonlar sonuçları itibariyle stres ve gerilimi azaltmaya ve bireyin kendine olan güvenini artırmaya yarar. Böylelikle kendi yaşamını tekrar kontrol etme yetisi kazanan bireyin hayata dönük bir davranış biçimi sergilemesine katkıda bulunur.

1. Kontrol fonksiyonu: İnsanlar başlarına gelen kötü olayları, yaşadıkları olumsuz tecrübeleri bir 'cezalandırma' olarak görmek suretiyle başka türlü anlayamayacakları bu olay ve tecrübeleri açıklamaya çalışırlar. Böyle bir açıklama ihtiyacı olayları kontrol altına alma, bunları bilinmezlikten ve belirsizlikten kurtarma amacına yöneliktir.[4] Burada yüklemenin temel işlevi, olayları bir neden ve anlamlandırma zinciri çerçevesinde açıklamak suretiyle belirsizlik ve bilinmezliği ortadan

---

3 B. Spilka v.dğr, *a.g.e.*, s. 3.

4 M. Hewstone, *Casual Attribution: From Cognitive Processes to Collective Beliefs*, Oxford: Basil Blackwell, 1989, s. 61.

kaldırarak dünyayı güvenle yaşanabilir bir yer haline getirmektir.[5] Deprem veya bir başka doğal felaketin anlamlı olsun veya olmasın herhangi bir sebeple açıklanması insanlara güven kazandırır. Yaşananların gizemli bir tabiat olayı olarak kalmasındansa açıklanabilir bir olgu olarak görülmesi kişiyi rahatlatır. Depremle ilgili dini yorumların ardında böyle bir güven duygusu arama motivasyonu olabilir.

2. Öz saygısı fonksiyonu: Öz-saygının korunması ruh sağlığı açısından oldukça önemlidir. Öz-saygının hissedilebilmesi insanın kişisel etkinlik ve değerini koruma ve güçlendirmeye yönelik davranışlara bağlıdır. Başa gelen kötü olaylardan başkalarını sorumlu tutmak, kendisine sorumluluk yüklemekten kaçınmak bir başka ifade ile kendisine başa gelen kötü olaylar ve başarısızlıklardan pay çıkarmamak öz saygıyı korumaya yöneliktir. Depremde evi yıkılan bir insanın bunun sebebi olarak evinin sağlamlığını hiç gündeme getirmeden kendisine burada ev yapma izni veren yetkili makamları suçlama veya deprem sebebi olarak kendisinin benimsemediği çeşitli ahlâki problemleri (fuhuş gibi) gösterme çabası öz saygıyı korumaya yönelik bir girişim olabilir.

3. Kendisini müspet konumlandırma fonksiyonu: Atfetme davranışının bu yönü toplumda mahcubiyeti önlemeye yönelik bir fonksiyon görür. Atfetmenin bu fonksiyonu bireyin yararına hizmet eder, onun toplum gözünde küçük düşmesini engeller.[6]

5 M. H. Miner – J. Mcknight, "Religious Attributions: Situational Factors and Effects on Coping", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1999, 38 (2), s. 274.

6 M. Hewstone, *a.g.e.*, s. 62.

Dini temelli anlam arayışı olarak atfetme/yükleme: kutsal kavram ve referanslarla açıklama

Yaşanan olayları (felaketleri) anlamlandırmak amacıyla yükleme/atfetme davranışında bulunan kişinin zihninde hem çevresel etki ve doğal faktörleri ön plana çıkaran seküler bir bakış hem de kutsal/metafizik kavram ve sembollere dayalı dini açıklama olabilir. Yani insanın hem dini hem de natüralistik (doğasal) bakış açısı ve anlam sistemlerine sahip olması mümkündür.[7] Bu konu ile ilgili, özellikle de yaşanan felaketlerden sonra insanların felaketi nasıl kabullendikleri ve acılarıyla nasıl başettikleri üzerine son yıllarda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırmaların çoğunda dini inanç ve tutumların atfetme süreçleri, biçimleri ve fonksiyonları üzerindeki etkilerine yüzeysel biçimde değinilmiştir.[8] Halbuki Tanrı'nın gerçekliğine ve varlığına inanan bireyler için bazı olayların meydana gelişini açıklamada dini kavramların yani kutsal referansların merkezî bir yeri vardır.[9] Yapılan araştırmalara bakıldığında atfetme ve başaçıkma konusunu eksen edinen araştırmalarda seküler yani dini referans ve kavramalara dayalı olmayan yaklaşım ve kavramlarla yapılan yükleme biçimleri üzerinde durulmuştur. Dini kavramların yükleme süreçlerinde ne kadar kullanıldığı, dini inançların olayların algılanmasında ve anlamlandırılmasında ne derece etkili olduğu sorusu genelde araştırma kapsamına alınmamıştır.[10] Bu nedenle atfetme davranış ve biçimleri ile

7 B. Spilka v.dğr., *a.g.e.*, s. 1.

8 K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, New York: The Guilford Press, 1997, s. 284.

9 R. L. Gorsuch – C. S. Smith, "Attributions of Responsibility to God: An Interaction of Religious Beliefs and Outcomes", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1983, 22 (4), s. 340.

10 M. A. Lupfer v.dğr., "The Use of Secular and Religious Attributions to Explain Everyday Behavior", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4), s. 486.

ilgili araştırmalarda eksik kalan yönlerden birisi şüphesiz Miner ve Mcknight'in de işaret ettiği gibi, olayın dini inançlarla ilgili yönüdür.[11] Dini inançların, atfetme süreçlerine ilişkin araştırmalarda merkezi bir konumda bulunmadığı ve başaçıkma davranışlarına ilişkin yayınlarda dini inanç, tutum ve ibadet boyutlarına pek yer verilmediği bu konuda çok az sayıda sistematik araştırma bulunduğu görüşü yaygın olarak kabul edilmektedir.[12] Yükleme teori ve kavramlarını din psikolojisi araştırmalarına ilk defa 1975'te Proudfoot ve Shaver taşımış, ancak bu tarihten sonra din psikologları dindarlık ve atfetme davranışı arasındaki ilişkiyi çözümlemeye yönelik araştırmalar başlatmışlardır.[13] Böylece insanların olağanüstü olaylara gösterdikleri tepkiler ve bu olaylar sonrasındaki vaziyet alışlarının dini boyut göz ardı edilerek anlaşılamayacağı, dini unsurları dışlayan bir atfetme olgusunun çok yönlü süreçleri aydınlığa kavuşturamayacağı görülmüştür.[14]

Dini inançlar, inanan insanlara bir bakış açısı ve yaklaşım biçimi kazandırır. İnsan olayları açıklarken bu bakış açısını ve yaklaşım biçimini yansıtan dini kavramlar kullanır. Böyle bir insan için olayların meydana gelişi, kaynağı veya gerisindeki güce ilişkin açıklamayı anlamlı kılan şey dini içerikli kavramlardır. Bu anlamda

11 M. H. Miner – J. Mcknight, a.g.m., s. 274.
12 K. Pargament – J. Hahn, "God and the Just World: Causal and Coping Attributions to God in Health Situations", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1986, 25 (2), s. 193; K. Pargament v.dğr., "God Help Me (I): Religious Coping Efforts as Predictors of the Outcomes to Significant Negative Life Events", *American Journal of Community Psychology*, 1990, 18 (6), s. 794.
13 B. Spilka – G. Schmidt, "General Attribution Theory for the Psychology of Religion: The Influence of Event Character on Attributions to God", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1983, 22 (4), s. 326.
14 K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 4.

dini sembol ve inanç sistemleri önemli birer 'anlam kaynağı'dır.[15] Bir başka ifade ile din insanı kutsalla ilintilendiren bir anlam arayış alanıdır.[16] Hayatın çeşitli dönemlerinde karşılaşılan problemler ve sıradışı olaylar, davranışın bilişsel sistemlerinde ve çatışmaları çözümlemeye yarayan kurallarda kırılmalara neden olur. İşte böyle durumlarda din, karşılaşılan olayları ve yaşanan deneyimleri yorumlama olanağı sağlayan bir sistemler bütünü olarak devreye girebilir.[17]

Anlam arayışında olan birçok insanın dine yöneldiği gözlenmektedir. Örneğin ABD'de 2000'den fazla insana niçin dindar oldukları sorulduğunda en yaygın olarak "din hayatımıza anlam veriyor" yanıtı alınmıştır.[18] Bir 'anlam sistemi' olarak din, bireylere dünyayı anlamada yardımcı olduğu gibi onların bazı olaylara ilişkin tahminlerde bulunmalarına, olayları denetim altında bulundurma duygusu edinmelerine ve nihayet öz saygılarını korumalarına katkıda bulunur.[19] Nitekim Pargament ve çalışma grubunun 586 kişi üzerinde yaptıkları bir araştırmada dini inançların bazı olayları anlamaya yardımcı olduğu saptanmıştır. Bu araştırmaya katılanların % 78 gibi büyük bir oranı, kendi hayatlarında karşılaştıkları ciddi boyutlu olumsuz olayları anlama ve bunlara göğüs germede dini inançlarının bu süreçlere etki ettiğini ifade etmişlerdir.[20] Bu bulgular dinin kederli

15 B. Spilka v.dğr., *a.g.e.*, s. 7; C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, 1973, s. 104.
16 K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 32.
17 W. Proudfoot – P. R. Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion", B. Spilka – D. McIntosh (eds), *The Psychology of Religion, Theoretical Approaches*, Boulder: Westview Press, 1997, s. 147.
18 K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 48.
19 J. S. Newman – K. Pargament, "The Role of Religion in the Problem Solving Process", *Review of Religious Research*, 1990, 31 (4), s. 390.
20 K. Pargament v.dğr., "God Help Me (I)", s. 813.

olaylar karşısında tahammül ve başaçıkma sürecini etkilemesinin aslında sıradışı değil genel bir olgu olduğu görüşünü teyit etmektedir.

Yükleme/atfetme sürecini belirleyen biçimsel, ortamsal faktörler ve dini boyut

Yükleme/atfetme mekanizmasını belirleyen iki genel faktörden söz edilebilir. Bunlar ortamsal ve biçimsel faktörlerdir.[21] İnsanların içinde bulundukları çevre ve koşullar algıyı ve anlamlandırmayı etkiler. Toplumsal özellikler, toplumda yaygın olan yargılar ve anlayış tarzları dini referanslar ve söylemlerden etkilenmiş ise bu ortamsal faktörler (contextual factors) atfetme davranışını etkiler. Buna ilaveten yaşanan olayın yapısı, doğası, hacmi ve etkinlik derecesi de biçimsel faktörler olarak devreye girer. Atfetme ve başaçıkma insanların içinde bulundukları toplumsal ve kültürel ortamdan soyutlanmış olarak başlayıp devam eden bir süreç değildir. Hayatın akışına yön veren yaygın toplumsal birikimler yani kültürel güçler (kurumlar, yasalar, bilgiler, gelenekler, moral değerler ve hayat biçimleri) karşılaşılan olayları algılayışı ve onlara gösterilen tepkiyi etkilemekte, dolayısıyla insanın yönelimini şekillendirmektedir.[22] Bu nedenle yaygın toplumsal açıklama biçimlerinin ve bu süreçte kullanılan kavramlara kaynaklık eden sosyo-kültürel inançların araştırılması gerekmektedir. Bu anlamda ideolojiler, inançlar ve tutumlar toplumca paylaşılan açıklama biçimlerine temel olan bilgi ve algı kaynakları olarak ele alınabilir.[23] Yani açıklama biçimlerine kaynaklık eden birikimlerin yapısı belirleyicidir. Mesela dini referansların şekillendirdiği, dine çok sık göndermeler yapılan bir toplumsal ortamda birey, başına gelen olayları

21 B. Spilka – G. Schmidt, a.g.m., s. 327.
22 K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 177.
23 M. Hewstone, *a.g.e.*, s. 205.

dini kavramlar kullanarak açıklama eğilimindedir. Yükleme/atfetme davranışını belirleyen biçimsel faktörler (stylistic factors) ise başa gelen olayların yapısı, içeriği, derinliği, büyüklüğü, etki alanı gibi değişkenleri içerirler. Yani karşılaşılan olayların yapısı yükleme biçiminin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Örneğin Spilka ve Schmidt 135 kişiyi kapsayan bir araştırmalarında olayların büyüklük derecesi (veya şiddet) arttıkça Tanrı'ya atfetme eğiliminin yükseldiğini gözlemişlerdir.[24] Eğer karşılaşılan olay kişisel kontrolün dışındaysa, bir başka ifade ile bireyin olayı yönlendirme gücü yoksa ve her şey onun gücü ve isteği dışında cereyan ediyorsa, olayın şiddeti ve boyutu büyükse böyle durumlarda dini açıklama/atfetme yöntemine daha sıklıkla başvurulduğu gözlenmiştir. Miner ve Mcknight da 363 kişi üzerinde yaptıkları bir araştırmada bu gözlemi teyit eden bulgular elde etmişlerdir.[25]

Trajik sonuçlar doğuran geniş çaplı ve çok boyutlu beklenmedik olumsuz olayların Allah'a atfedilme olasılığı dar çaplı ve bireysel olaylara oranla daha fazladır. İnsanın, sadece kendisi veya küçük bir grupla sınırlı kalan ve sonuçları geniş kitleleri derinden etkilemeyen olayları açıklarken dini kavramları kullanma olasılığı daha azdır. Böyle durumlarda olayların sorumluluğunu Tanrı'ya yükleme eğilimi pek görülmez. Ancak doğal felaketler gibi geniş kitleleri etkileyen trajik olaylarda kendini Tanrı'ya yakın hissedenlerin ilâhi bir neden, kutsal bir sorumlu (veya irade) arama eğilimi daha fazladır. Yani kendisini dindar ve Tanrı'ya daha yakın bulanlar diğerlerine oranla Tanrı'ya daha fazla sorumluluk yüklemektedirler.

24 B. Spilka – G. Schmidt, a.g.m., s. 331.
25 M. H. Miner – J. Mcknight, a.g.m., s. 284.

Bilimsel araştırma sonuçları bu yargıları doğrular niteliktedir. Örneğin Gorsuch ve Smith 164 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları bir araştırmada dindarlık ve olayları Tanrı'ya atfetme arasında istatistiksel açıdan da anlamlı olan bir ilişki bulmuşlardır.[26] Lupfer, Brock ve DePaola da 183 Hıristiyan üzerinde yaptıkları araştırmada benzer sonuçlara ulaşmışlardır.[27] Bu araştırmanın sonuçları muhafazakar kişilerin muhafazakar olmayanlara oranla günlük olayları açıklarken Tanrı'ya daha fazla atıfta bulunduklarını göstermiştir. Bununla birlikte Hıristiyan kişiler üzerinde gerçekleştirilen bu araştırma muhafazakarların olumlu olayları Tanrı'ya, olumsuzları ise şeytana atfetme eğilimi taşıdıklarını, menfi olaylardan Tanrı'yı sorumlu tutmama çabasında olduklarını belirlemiştir. Kısacası, dindarlık derecesi ile olayların sorumluluğunu Tanrı'ya yükleme, olayları kutsal referans ve kavramlarla açıklama eğilimi arasında doğru bir orantı söz konusudur.

Smith ve Gorsuch farklı derecede dini yönelimlere sahip 305 öğrenci üzerinde yaptıkları araştırmada muhafazakar dindarlık ile Tanrı'ya atfetme eğilimi arasında olumlu bir ilişki gözlemlemiştir.[28] Smith ve Gorsuch, deneklerini tutucu Hıristiyanlar, ılımlı Hıristiyanlar ve teolojik yaklaşımı olmayanlar şeklinde üç gruba ayırarak bunların olayları Tanrı'ya atfetme eğilimlerini karşılaştırma imkânı bulmuştur. Bir başka ifade ile denekler dindarlık derecelerine göre gruplara ayrılmış ve olayları hangi düzeyde Tanrı'ya atfettikleri araştırılmıştır. Bu çalışmanın vardığı sonuç şöyle özetlenebilir: Bu gruplar

26 R. L. Gorsuch – C. S. Smith, "Attributions of Responsibility to God: An Interaction of Religious Beliefs and Outcomes", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1983, 22 (4), s. 345.

27 M. A. Lupfer v.dğr., a.g.m., s. 499.

28 C. S. Smith – R. L. Gorsuch, "Sanctioning and Casual Attributions to God: A Function of Theological Position and Actors' Characteristics", *Research in Social Scientific Study of Religion*, 1989, I, 142-149.

arasında muhafazakar ve tutucu olarak tanımlanan dindarlar, ılımlı Hıristiyan ve teolojik yaklaşımı olmayanlara kıyasla olayları daha sıklıkla Tanrı'ya atfetme eğilimi göstermişlerdir. Bu grubu ılımlı dindar olarak nitelenen grup izlemiştir. Teolojik yaklaşımı olmayanların ise bu üç grup içerisinde Tanrı'ya en az oranda sorumluluk yükleme eğiliminde bulundukları gözlenmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta iyi ve kötü olayların/sonuçların tüm sorumluluklarının Tanrı'ya mal edilmesi değil, Tanrı'nın bir 'aracı' (agent) ve 'harekete geçirici' (actor) olarak fonksiyon icra etmesidir. Yani aslında Tanrı olayların akışına müdahale edip değiştirmekten ziyade sadece vesile olmuştur. Aslında sorumluluk insana aittir. Ancak bu, dindarların olayları açıklarken seküler/dünyevi kavramları dışlaması anlamına gelmemektedir. Yani buradaki dini ve seküler şeklinde formüle edilen açıklama biçimleri bir paradoks ve çatışmadan daha çok her iki açıklama ve anlamlandırma türünün de aslında insan zihninde bir arada bulunduğunu göstermektedir. Ancak olayların şekil, hacim ve sonuçlarına, ortamsal şartlara, olayın yaşandığı andaki ruhsal duruma ve kişinin yaşadığı dini duygulara göre birinin diğerine üstün gelmesi söz konusudur.

Dini yönelimin yapısı yani insanların dini algılayış biçimleri, dindarlık motivleri, dindarlık biçimleri ve beklentileri negatif olaylarla karşılaşıldığında gösterdikleri davranışları etkilemektedir. Örneğin Pargament ve meslektaşları 538 kişi üzerinde yaptıkları bir araştırmada farklı dindarlık ve dini yönelim/yaklaşım (orientation) biçimlerinin davranışlara yansıyan farklı etkilerini gözlemişlerdir.[29] Buna göre, olumlu dindarlık biçimi (intrinsic)

29 K. Pargament v.dğr., "God Help Me (II): The Relationship of Religious Orientations to Religious Coping with Negative Life Events", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4), s. 504.

olarak nitelenen dış etkenler ve pragmatik beklentilerden kaynaklanmayan dini dürtülere sahip olanların, negatif olaylar karşısında manevi açıdan daha güçlü bir başaçıkma mekanizması geliştirdikleri gözlenmiştir. Bu tip dindarlar negatif olayları manevi açıdan merhale katetmek için bir fırsat olarak değerlendirme eğilimindedirler. Buna karşın pragmatik (problem çözme) beklentilere dayalı dindarlık (extrinsic) dürtüsüne sahip olanlar ise negatif olayları manevi açıdan gelişmek için bir fırsat olmaktan ziyade kendilerine yönelen bir tehdit olarak algılama eğilimindedir.[30]

Dini inanç, tutum ve davranışların başaçıkmaya/direnmeye etkileri

Daha önce işaret ettiğimiz gibi insanlar başlarına gelen felaketleri farklı şekillerde yorumlayıp anlamlandırabilirler. Biçimsel ve ortamsal faktörler gibi dış etkenler ile kişisel özellikler gibi iç etkenler hem algı ve atfetme hem de başaçıkma sürecini etkiler. Negatif olaylarla karşılaşanlar için maruz kalınan bu olumsuzlukların değerlendirilmesinde dini yaklaşımın bir bakış açısı ve anlamlandırma çerçevesi sunduğunu belirtmiştik. Bununla birlikte, atfetme süreçlerinde olduğu gibi başaçıkma ve direnme süreçlerinde de hem dini hem de dini olmayan kaynakların kullanılması mümkündür. Dini veya dini olmayan başaçıkma, kişisel özellikler ve yaygın kültürel yapıyla ilgilidir. Bu süreç çok boyutlu ve değişken olduğu için dini/dini olmayan şeklinde kesin ve kategorik ayırımlar yerine her ikisinin koşullara bağlı olarak kesişme veya zaman zaman örtüşmesinden bahsetmek daha uygun olacaktır. Burada unutulmaması gereken nokta şudur: İnsan hangi araç ve vasıtaya sahipse veya

30 K. Pargament v.dğr., "God Help Me (II)", s. 511.

hangi mekanizma(ların) etkisindeyse başaçıkma davranışında onları kullanır. Eğer insanın dini bir yönelimi yoksa trajik ve olumsuz olaylar karşısında din bu kişi için bir başaçıkma mekanizması olarak işlev görmez. Bu şu demektir: Dini ögelerin dahil olduğu bir başaçıkma davranışının sergilenebilmesi için insanın temelde bazı dini inançları olması gerekir, yoksa dini başaçıkmanın birden ortaya çıkması düşünülemez. Ancak dini başaçıkma yeknesak ve donuk bir mekanizma da değildir. Yer, zaman, ortam, kişisel özellikler ve olayların tabiatı gibi çok yönlü etkiler dini başaçıkmaya farklı şekiller, biçimler, renkler ve yoğunluklar katar ve zaman zaman diğer başaçıkma mekanizmaları ile örtüşmesini zaman zamanda da ön plana çıkmasını sağlar.

Pargament ve meslektaşları hayatın kritik ve trajik olaylarıyla yüz yüze gelen insanların karşılaştıkları sorunları çözmede, dindarlığın uzun vadede de olumlu etkileri olacağını savunmaktadır.[31] Onlara göre dini inançlar, olumsuzluklarla karşılaşan insanlara manevi ve duygusal destek sağlar. Özellikle başa gelen sıkıntıların Tanrı'nın yardımıyla çözülebileceği inancı ve Tanrı'nın desteğine duyulan güven kişinin öz güveni için olumlu etkiler yapan bir dayanaktır. Newman ve Pargament'in 327 kişi üzerinde yaptıkları bir araştırma % 28 ile % 47 arasında değişen anlamlı sayılabilecek bir oranın "herhangi bir sorunla karşılaştıklarında dini inançların kendileri için bir huzur ve rahatlama kaynağı" olduğuna inandıklarını ortaya koymuştur.[32]

31 K. Pargament v.dğr., "Methods of Religious Coping with the Gulf War: Cross-Sectional and Longitudinal Analyses" *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1994, 33 (3), s. 359.

32 J. S. Newman – K. Pargament, "The Role of Religion in the Problem Solving Process", s. 399.

Felaketlerle karşılaşıldığında inanç aynı zamanda bir iyimserlik kaynağıdır. Örneğin Gorsuch ve Smith üniversite öğrencilerinin beklenmedik olumsuz olaylar karşısındaki tutumlarını araştırırken dindar olanların, bütün olumsuz şartlara rağmen iyimser bir tutum içinde olduklarını gözlemiştir.[33] Bu araştırmaya göre Tanrı'yı olaylara müdahil olarak görmekle dindar kişiler Tanrı vasıtasıyla olayları kendi kontrolleri altında gibi algılamakta, bu da onların ruh sağlığına olumlu etkide bulunmaktadır.

İnanç, başaçıkma mekanizması için önemli bir kaynaktır. McCrae, çeşitli sıkıntılara maruz kalan bir grup üzerinde yaptığı araştırmada tespit ettiği 28 başaçıkma mekanizması arasında inancın, tehlike ve tehditlerle başaçıkmada % 72, kayıplarla başaçıkmada ise % 75 oranında başvurulan bir mekanizma olduğunu belirlemiştir.[34] Conway'in yaptığı bir araştırma ise sağlık sıkıntıları olan hastalara stresle nasıl mücadele ettikleri sorulduğunda, deneklerin % 91'inin sıkıntı ve üzüntüden kurtulmak için dua ettiklerini ortaya çıkarmıştır.[35]

Yapılan araştırmalar dini inanç, tutum, davranış ve sembollerin başaçıkma sürecini etkilediğini göstermekle beraber dini kaynaklı başaçıkmanın biçim ve etkileri, sürece dahil değişkenlerden dolayı çok boyutlu ve karmaşık bir görünüm arz etmektedir.

33 R. L. Gorsuch – C. S. Smith, a.g.m., s. 350-351.

34 R. R. McCrae, "Situational Determinants of Coping Response: Loss, Threat, and Challenge", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984, 46, s. 919-928; nakleden K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 137.

35 K. Conway, "Coping with the Stress of Medical Problems among Black and White Elderly", *International Journal of Aging and Human Development*, 1985-1986, 21, s. 39-48; nakleden K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 138.

Şekil 1 **Dini kaynaklı/referanslı başaçıkmanın biçim ve etkileri**

Bireyler arası yardım ve dayanışma: Cemaatten, dini gruplardan yardım alma, cemaat üyelerine veya toplumun diğer kesimlerine yardımda bulunma.
Manevi destek: Allah'ın yardım, koruma ve sevgisini tecrübe etmek. Günlük hayatında Allah'ın da var olduğunu hissetmek.
Bilişsel (cognitive) boyut: Allah'ın lütuf ve yardımının farkına varmak. Başa gelen olaylardan Allah'ın ders verdiği anlamını çıkarmak.
Duygusal unsur: Allah'a kızmak, öfke duymak ve ondan uzaklaşmak. Hata ve günahlardan dolayı suçluluk duygusu hissetmek.
Davranışsal boyut: Daha sevecen ve hoşgörülü bir davranış biçimi sergilemek. Hata ve günahlarını itiraf etmek.
Toplumsal etkileşim: Daha adil bir toplum için mücadele etmek. Dinin toplumsal öğretilerini yaymak.
Kaçınma davranışı: Bu dünyanın problemlerini bir tarafa bırakıp ahiret hayatı üzerinde yoğunlaşmak. Sorunları zihinden uzak tutmak için kutsal kitabı okumak veya duaya dalmak.
Pasif tutum: Bütün sorunların çözümünü tümüyle Allah'a havale etmek. Mucize beklentisi içine girmek, Allah'tan mucize dilemek.
Allah ile dayanışma ve işbirliği: Gücünün yetebileceğini yapmak, gerisini Allah'a bırakmak. Allah'ın sorunlarla nasıl başaçıkılacağını gösterdiğine inanmak.

Kişisel özellikleri içeren faktörler, ortam şartları, olayların boyutları, ortaya çıkan değişim, iyi ve kötü kavramı gibi unsurlar bu süreçte önemli değişkenler olarak görülmektedir. Pargament'in araştırmasından[36] esinlenerek oluşturduğumuz Şekil 1 konuyla ilgili teorik çerçeveyi daha anlaşılır hale getirmek için hazırlanmıştır. Bu şekilde de görüldüğü gibi dini referanslı/kaynaklı başaçıkmanın bireysel, toplumsal, kurumsal, bilişsel, duygusal boyutları ve etkileri vardır.

Dini inancın fonksiyonları: trajik tecrübeler karşısında inanç, dua ve ritüellerin fonksiyonları

Dini inançların inananlara bir anlam sistemi sunduğunu, sıkıntılı ve üzüntülü anlarında dayanma güçlerini artırdığını, yaşanan kötü tecrübeleri bir sebebe atfetme ve bunlarla başaçıkma sürecinde insan hayatına olumlu katkıda bulunduğunu belirtmiştik. Şimdi ise yaşanan negatif olaylarla başaçıkma sırasında inanç, dua ve ritüellerin fonksiyonlarını genel olarak şu şekilde sıralayabiliriz.

1. Adil, şefkatli, rahman ve rahim olan bir Allah inancı negatif olayları olumlu ve iyimser değerlendirmeye neden olabilir. Başa gelen kötü olayların Allah'ın bir uyarısı, onun gücünün/kudretinin bir sembolü ve varlığının bir işareti olarak görüldüğü durumlarda inançlar, başaçıkma ve katlanma açısından olumlu sonuçlar doğurur. Bunun zıddını oluşturan yaklaşım, yani negatif olayları Allah'ın bir gazabı olarak değerlendirmek ise Allah'a darılma, kızma ve ondan uzaklaşma gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir.[37] Kimileri başa gelen felaketleri

36 K. Pargament, "God Help Me: Toward a Theoretical Framework of Coping for the Psychology of Religion", *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 1990, II, 195-224.

37 Kenneth Pargament v.dğr., "God Help Me (I)", s. 814.

Allah'ın bir uyarısı hatta bir ödülü olarak yorumlar. Bu yaklaşım genelde Allah'ı merhametli, rahman ve rahim olarak görenler için geçerlidir. Kimileri ise başa gelen olayları bir uyarıdan çok bir bela ve ceza olarak görebilir. Bu yaklaşım ise genellikle Allah'ı gazap eden, cezalandıran bir varlık olarak algılayanlara aittir.[38] İnsanın güç ve yeteneklerini aşan trajedilerden Tanrı'yı sorumlu tutarak O'na kızmanın en çarpıcı ve güncel örneklerinden birini Sabah Gazetesi yazarı Can Dündar'ın 17 Ağustos 1999 depreminden birkaç gün sonra yayınlanan "İsyanımı bağışla Tanrım, tevekkül gelmiyor içimden... Habersiz, ikazsız, insafsız vurdun..." cümleleriyle başlayan 'Tazi-ye' başlıklı köşe yazısında bulmak mümkündür (bk. Ek 1).

2. Negatif olaylar sırasında Allah'ı yanı başında görmek, desteğini esirgemediğine inanmak, bir başka ifade ile negatif olaylarla mücadele etmede Allah'ın yardımının varlığına inanmak da başaçıkma açısından olumlu sonuçlar doğurur. Negatif bir olayla başaçıkmaya çalışan bir kişinin "Allah sabır verdi. Dayanma gücümü artırdı, farklı mücadeleyi öğretti. Yapabildiğimi yaptım gerisini Allah'a bıraktım" şeklinde kendisini gösteren yaklaşımı buna iyi bir örnek teşkil eder.

3. İbadetleri yerine getirmek ve dini ritüellere iştirak etmek de olumlu sonuçlar doğuran bir katkı sağlayabilir. Bu konudaki ritüeller oldukça çeşitli olabilir. Dini törenlere katılma, cemaatle birlikte ibadet etme, dua ve kutsal kitap okuyarak veya ahiret hayatını düşünerek, günahlardan sakınarak ve başkalarına daha fazla yardım ederek negatif olaylardan korunma arayışı bunlardan bazılarıdır.

38 K. Pargament, "God Help Me", s. 202.

4. Toplu halde yapılan ibadetlere katılanların manevi ve kişisel (özel) destek arayışları da başaçıkmada olumlu etkiler yapmaktadır. Böylece kişi karşılaştığı negatif olaylara tahammül etme ve olumsuz etkilerini yenmede Allah'a yakınlık duygusunun arttığını ve dinin rehberliğine duyduğu ihtiyacın yoğunluk kazandığını, en azından Allah'a yakınlaşma ve dinden yardım görme beklentisi içine girdiğini hissetmektedir.[39]

Dinin başaçıkma/direnme sürecindeki etkilerinin olumlu olduğuna işaret eden bazı araştırma bulguları vardır. Örneğin Park, Cohen ve Herb'in 83 öğrenci üzerinde yaptıkları bir araştırmada, insan kontrolünü aşan stres ve gerilimlerle yüz yüze kalınması karşısında samimi dini inançların bir güç kaynağı olarak kişinin dayanma gücünü artırdığı gözlenmiştir.[40] Bu anlamda olumlu ve samimi dini yönelim insana bir anlam çerçevesi kazandırmakta, birey de bunu kullanıp çevresindeki olayları anlamlandırabilmektedir. Pargament ve Hahn ise 124 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmada Allah inancının sağlık sorunlarının yol açtığı strese karşı bir güç ve destek kaynağı olduğu sonucuna ulaşmıştır.[41] Araştırmaya katılanların olumsuzluklarla karşılaştıkları durumlarda bir anlam arayışı içinde Allah'a yöneldikleri saptanmıştır. Benzer şekilde öğrencilerin olumsuzluk deneyimlerinin neden olduğu sorunların üstesinden gelmelerinde, kendilerine destek vermesi ve hayatlarında olumlu değişimler yapması için Allah'tan yardım dileme eğilimi sergiledikleri görülmüştür. Öte yandan Pargament ve meslektaşları 215 öğrenci

39 K. Pargament v.dğr., "God Help Me (I)", s. 814-815.

40 C. Park v.dğr., "Intrinsic Religiousness and Religious Coping as Life Stress Moderators for Catholics Versus Protestants", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, 59 (3), s. 572.

41 K. Pargament – J. Hahn, a.g.m., s. 193-202.

üzerinde yaptıkları bir araştırmada dua ve yakarışın strese karşı koymada olumlu sonuçlar doğurduğunu saptamıştır.[42] Körfez Savaşı sırasında ABD'de öğrencilerin, yaşadıkları stres, gerilim ve bunalım gibi olumsuzluklarla karşılaştıklarında başvurdukları başaçıkma davranışlarına dini inanç ve tutumların bu bağlamda ne tür etkiler yaptığını konu alan araştırmada Tanrı'ya yönelmenin, ona el açıp yalvarmanın -artık son çare olarak görülse de- duygusal gerilimi azalttığı gözlenmiştir. Öğrenciler dua ve yakarışla Tanrı'nın kendilerine yardım elini uzatacağına inandıkları için olayların kendi arzuları doğrultusunda gelişeceği beklentisi içerisine girmişlerdir. Tanrı'nın yardımı ve ondan gelecek mucize beklentisine dayalı bu tutum öğrencilerin olayları kontrol altında görme duygusu geliştirmelerine kaynaklık etmiştir. Körfez krizi hatırlanacağı üzere 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlamış ve Irak'ın işgalde ısrar etmesi üzerine 1991 yılında bir savaşa dönüşmüştü. Amerika ve Batılı ülkelerin öncülüğünde hareket eden ittifak Irak tarafına büyük kayıplar verdirerek Körfez Savaşı sonunda galip gelen taraf olmuştu. Savaşın sonunda Amerika'nın galip gelmesi yukarıda bahsedilen araştırmaya katılan öğrencilerin çoğu tarafından 'dualarının Tanrı katında kabul gördüğü' şeklinde yorumlanmıştır. Bir başka araştırmanın sonuçları da yukarıdaki bulguları desteklemektedir. 1972 yılında göçen bir maden ocağında yaşamını yitiren 91 kişinin geride kalan eşleri üzerinde yapılan bir araştırma dini hayatın olumlu etkileri olduğunu göstermiştir. Göçükten altı ay sonra kazada eşlerini kaybeden 44 dul ile bu kayıp sonrası tecrübe ve yaşantıları hakkında mülakatlar yapılmıştır. Araştırmaya katılanlar arasında dindar olduklarını söyleyenlerin

42 K. Pargament v.dğr., "Methods of Religious Coping with the Gulf War", s. 358.

dindar olamayanlara oranla daha düzenli ve istikrarlı bir hayatları olduğu görülmüştür. Din, eşlerini kaybeden bu kadınlara en zor zamanlarında yardımcı olmuş ve ayakta kalmalarını sağlamıştır.[43]

Problem çözümlemeye yönelik davranışlar genellikle üç yönteme dayalı olarak yapılmaktadır.[44] Tabi bu yöntemler kişisel özelliklere göre değişiklik arz etmektedir. Bu üç yöntemi şu şekilde özetlemek mümkündür. Birincisi *öze-dönük* çözümleme davranışıdır: Bu yöntem sorunların çözümünde kişisel sorumlulukların ağırlıkla hissedilmesine dayalıdır. Öze-dönük çözümleme, problemle karşılaşan kişinin aktif bir sorumluluk bilinciyle davranarak sorundan kaçma ve çözümü dışarıda arama yerine sorunu kendi yetenekleriyle çözümlemeye çalışmasını ifade eder. Bu tür çözümleme dini dışlamaz, dini referanslı çözümleme biçimine karşı veya ona alternatif de değildir. Tersine, Tanrı'nın insanı yaratıp, güç ve sorumluluk verdiği, insana kendi hayatını yönlendirme iradesi bahşettiği inancından hareketle, Tanrı katındaki bireysel sorumlulukları ön plana çıkarır. İkinci çözümleme davranışı, kişinin problem çözümünü *'başkalarına havale etmesi'* biçiminde ortaya çıkar. Burada 'başkaları'ndan kasıt, çoğu zaman Tanrı'dır. Başkalarına havale etme yöntemiyle kişi ferdi sorumluluklardan kaçma ve sorunların çözümünü Tanrı'dan beklemeyi tercih eder. Bu tutuma göre Tanrı tüm sorunların çözüm kaynağıdır ve tüm çareler O'ndadır. Bu yöntem pasif kişiliğin doğurduğu bir davranış biçimidir. Üçüncü çözümleme yöntemi bir tür ortaklığı ve dayanışmayı ifade eden

43 H. M. Bahr – C. D. Harvey, "Widowhood and Perceptions of Change in Quality of Life", *Journal of Comparative Family Studies*, 1979, 10, s. 411-428; nakleden K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 279.

44 K. Pargament v.dğr., "Religion and the Problem Solving Process", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1988, 27 (1), s. 91-93.

işbirliği tutumudur. Bu tür çözümleme gayreti hem kişisel sorumlulukları kabullenmeyi hem de Tanrı'nın kudretinden yardım istemeyi gerektiren bir davranış biçimidir. İşbirliği içinde sorunları çözümlemede hem bireysel öz güven hem de Tanrı'nın insana yardımı aktif haldedir. İçselleştirilmiş bir dini inancın ürünü olan bu yaklaşımın belirgin özelliği şudur: İnsan kişisel ihtiyaçlarını gidermek için sorumluluklarından kaçmaz ve aktif bir şekilde sorunlara çözüm bulmaya çalışır. Öte yandan Tanrı ile arasındaki iletişimi ve manevi bağı canlı tutmak için dini davranış ve ibadetlere daha sıklıkla yönelir. Dindarlık derinleştikçe işbirliği şeklinde belirttiğimiz problem çözme yöntemine başvuru artar.

Cenazelerin dini merasimle defnedilmesinin ruh sağlığı açısından olumlu etkileri vardır. Amerika'da yakınlarını kaybeden 418 kişi üzerinde yapılan bir araştırmada elde edilen sonuçlar bu gözlemimizi destekler niteliktedir. Wuthnow, Christiano ve Kuzlowski'nin yaptığı bu araştırma cenaze ve defin törenlerinde yaşanan dini ortamın yakınlarını kaybedenlere yas tutma sürecinde olumlu katkılarda bulunduğunu belirlemiştir.[45] Rosenblatt ve meslektaşlarının 78 farklı kültür üzerine yaptıkları bir araştırma ise cenazeler için nihai bir tören (defin vb. gibi) yapan kültürlerde kayıp yakınları arasında intihar riski, kâbus görme, çalışma sorunu, ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklara daha az oranda rastlandığını göstermiştir.[46] Bu tür törenler geride kalanların hayata tekrar sarılması gerektiğini göstermekte ve ölen kişinin artık yaşamadığının kabullenilmesine katkıda bulunmaktadır.

45 R. Wuthnow v.dğr., "Religion and Bereavement: A Conceptual Framework", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1980, 19 (4), s. 419.

46 P. C. Rosenblatt v.dğr., *Grief and Mourning in Cross-Cultural Perspective*, New Haven: HRAF Press, 1976; nakleden K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 244.

4

Marmara depremini algılama, açıklama ve anlamlandırma biçimleri

Felaketzedeler yaşadıkları depremi farklı biçimlerde algılamakta ve bu farklılık felaketi açıklama şekillerine yansımaktadır. Bu farklı algı biçimlerinin daha kolay anlaşılması için Şekil 2'de görülen ayırımların yapılması uygun görülmüştür. Bu şekilde de görüldüğü gibi genel olarak üç türlü algı ve açıklama biçiminin yaygın olduğu gözlenmiştir. Bunlar: 1- Dini algı ve açıklama. 2- Bilimsel algı/doğal olay. 3- Dini ve bilimsel/doğal algı şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma bir açıklama şeması olarak düşünülmüş ve şemanın oluşumunda felaketzedelerin depremi açıklarken kullandıkları kelime ve kavramlardan yararlanılmıştır. Bu bakımdan Şekil 2'de yer alan açıklama biçimleri esnek bir çerçeveye sahiptir. Bu esnekliğin kaynağı da toplumdaki yaygın anlayışların tekdüze ve katılaşmış olmayıp dinamik, değişken ve çoğulcu olmasından, farklı referansların oluşturduğu çeşitlilikten kaynaklanmaktadır.

Şekil 2 **Depremi açıklamada en sık kullanılan kavramlar**

Dini algı ve açıklama (dini boyutlu kavramlar)	Allah'ın işi Uyarı Doğal dengenin bozulması İmtihan İbret Ceza Küçük kıyamet Kıyamet provası Kader, mukadderat Sünnetullah
Bilimsel algı/doğal olay (doğa ve bilim kavramları)	Doğa olayı Fay kırılması Zemin sorunu Doğanın intikamı Doğanın kusması Doğal dengenin bozulması
Dini ve bilimsel/doğal algı (din ve doğa/bilim kavramı)	Allah'ın kudretini gösteren doğal bir olay. Allah'ın doğaya verdiği düzen içinde gelişen bir olay. Bilimsel açıklaması olan ancak Allah'tan gelen bir afet.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi depremzedeler başlarına gelen felaketi geniş bir kelime ve kavram yelpazesi ile açıklamaktadırlar. Depremzedelerin bir kısmının açıklama biçimi metafizik ve kutsal boyutları içeren dini kavramlara dayanmaktadır. Depremi dini bir yaklaşımla algılayıp bu yönde açıklama eğiliminde olanların en sık kullandıkları kelime ve kavramlar şunlardır: "Allah'ın işi, uyarı, imtihan, ibret, ceza, küçük kıyamet,

kıyamet provası, kader, mukadderat, sünnetullah." Depreme dini bir anlam yüklemeyen ve bu felaketi sadece doğal bir olay olarak algılayıp bilimsel bir açıklamaya inananların depremi anlamlandırmaya çalışırken en sık kullandıkları kavramlar arasında "doğa olayı, fay kırılması, zemin sorunu, doğanın intikamı, doğanın kusması, doğal dengenin bozulması" yer almaktadır. Depreme hem dini hem de bilimsel bir anlam yükleyen, bu anlamda dini algı ile bilimsel açıklama arasında bir çelişki görmeyenlerin yaygın olarak başvurdukları yaklaşım ise genelde şu tür bir kavramsal çerçeveye sahiptir: "Deprem Allah'ın kudretini gösteren doğal bir olaydır", "deprem Allah'ın doğaya verdiği düzen içinde gelişen bir olaydır", "deprem, bilimsel açıklaması olan ancak Allah'tan gelen bir afettir." Şimdi Şekil 2'de belirtilen yaklaşımları ve bunların farklı boyutlarını detaylı olarak ele alalım.

Din, bilim ve doğa eksenli kavramlarla açıklama

Afetzedeler depremi nasıl algıladıklarını ve bu felaketin onlar için taşıdığı anlamı ifade ederken genelde dini boyutlu kavramlar kullanmışlardır. 'İmtihan, kader (mukadderat), ibret' gibi kavramların yanı sıra depremin bir sebep-sonuç ilişkisi içinde gerçekleştiğini ima eden 'ceza' veya 'uyarı' gibi kavramlar zaman zaman ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında, ileride detaylı olarak inceleneceği üzere, 'küçük kıyamet', 'kıyamet provası' gibi kavramlara da yer verilmiştir. Dini boyutlu kavramların dışında ise 'doğa' ve 'ihmal' gibi kavramlarla deprem açıklanmaya çalışılmıştır (bk. Tablo 6).

Depremzedelerle birebir veya gruplar halinde yaptığımız görüşmelerin dışında, aşevleri, kriz masaları, çadırkent çay odaları gibi buluşma yerlerinde gerçekleştirdiğimiz gözlemler sırasında depremi dini kavramlarla

algılama şeklinin sürekli konuşulup tartışıldığını gördük. Mesela Yalova'da kriz masası etrafında oluşan kuyrukta birkaç kişi arasında gelişen aşağıdaki diyalog bunun bir örneğiydi:

Muhiddin[*] : ... Deprem doğal bir felaket. İnsan vakti gelince gidiyor. Bunu kabul ediyoruz. Ama deprem ceza ise, Adapazarlılar veya İzmitliler çok kötü insanlar mıydı da böyle oldu? Mesela Adapazarı Yalova'ya göre daha dindar gözüküyor. Bu depremde ikisi de zarar gördü. O zaman Adapazarlılar Yalovalılara göre ikinci bir ceza almış olmuyorlar mı?

Rıza: Ya trafik kazalarına ne demeli. O da ceza o zaman. Onun hakkında niye ceza diye konuşmuyoruz?

İskender: Ama bu depremden öte bir şeydi. Kıyamet gibi bir şey. Ben Erzincan bölgesinde daha önce yaşadım.

Yakup: Bu bizim için bir ibret. Artık her şeyi sağlam yapmalıyız.

Rıza: İbreti yaşayanlar alıyor. Diğer şehirlerdekiler ibret alamazlar. Diğer insanları da kınamıyorum. Biz de daha önce diğer depremlerden ibret almadık. Sadece televizyonda seyrettik.

İlerleyen bölümlerde ele alınacağı üzere deprem algısı dini anlamda ifade edilirken, kullanılan kavramlara farklı manalar yüklenmektedir. Mesela kader (veya mukadderat) kavramı kişilere göre farklı yorumları içerisinde barındıracak şekilde kullanılmıştır. Bazıları depremi "bu bizim kaderimiz!" şeklinde sorgulamaya gerek kalmadan açıklarken, bazıları ise "Allah'ın takdiri, önüne geçilemezdi, ancak tedbir alınsaydı bu kadar kayıp olmazdı!" gibi açıklamalara ihtiyaç duymuşlardır.

[*] Zikredilen isimler kendileriyle mülakat yaptığımız kişilerin gerçek isimleri değildir.

Tablo 6 **Depremi algılayış biçimleri**

Algı biçimi	sayı	%
Uyarı	12	16
Ceza	17	22
İmtihan	6	8
Kader	11	14,5
Doğa	10	13
İhmal	12	16
Diğer	8	10,5
Toplam	76	100

Araştırmamıza katılanların % 22'si depremi bir 'ceza' olarak algıladığı söylemini kullanmıştır. 'Uyarı' sözcüğünü kullananların oranı ise % 16'dır. Dolayısıyla depremi dini anlamda bir sebebin tezahürü (ceza veya uyarı) olarak görenlerin toplam oranı (% 38) yüksek bir oran olarak görülebilir.

Yalnızca afet bölgesinde değil, ülke genelinde deprem üzerine gerçekleşen tartışmalar daha çok bu nokta üzerinde yoğunlaşmış, özellikle de depremin 'ilahi bir ceza' olup olmadığı üzerine söylemler geliştirilmiştir.[1] Dolayısıyla araştırmamızın bu bağlamdaki sonuçlarının değerlendirilmesine geçmeden önce, böyle bir algının, daha çok sosyolojik olan ve mevcut toplumsal yapıdan beslenen sebepleri üzerinde durmak yararlı olacaktır.

17 Ağustos depreminden sonra toplum, felaketin fiziki boyutu kadar metafiziki (dini) boyutu ile de ilgilendi. Belki bu depremin ülke olarak yakın zamanlarda yaşanan en hasarlı felaket olmasının getirdiği şok ve

[1] Mesela *Kocaeli* gazetesinden İ. Sevinç'in "Halkın % 98'i hala bu doğal afeti 'Allah'ın insanları cezalandırması' olarak değerlendiriyor" sözlerine yer verdiği köşe yazısına bk. (2 Eylül 1999, s. 7).

şaşkınlık hali ile bunun Tanrı'nın bir cezası, bir ikazı veya uyarısı olabileceği gibi tamamıyla dini (teolojik) gözüken bir tartışmanın içine girildi. Meselenin teolojik addedilebilecek bir boyutu elbette vardı. Çünkü insan-doğa ilişkisi tarih boyunca dinin ilgi alanında yer almıştı. Ama 17 Ağustos depremi sonrası ceza söyleminin ortaya çıkması, dinden çok toplumsal yapıyla alakalıydı. Ceza söyleminin dini olmaktan öte sosyal motivasyonları vardı. Toplumun sosyal örgüsü, insanların yaşanan (özellikle negatif) olayları bir şeylere atfederken kullandıkları zihinsel ve psikolojik mekanizmaları belirleyen bazı özellikler arz ediyordu.

Zaten depremi, cezalandırılma tecrübesini sürekli yaşayan, zihni bu mefhuma hep açık, psikolojisi bunu kabullenmeye her zaman hazır bir toplum yaşamıştı. Bu toplumun katmanları arasındaki ilişkiler ağı hep bu kavrama göre şekillenmişti. Toplum günlük yaşantısında her an bu tecrübeyle karşılaşma ihtimaline hazırlıklı olan insanlardan oluşmaktaydı. Trafik polisini trafiği düzenleyen mekanizmanın bir ögesi olarak değil, cezasından sakınılması gereken bir öge olarak gören sürücülerin toplumuydu. Öğrenci-öğretmen, memur-âmir, oğul-baba, futbolcu-hakem, gelin-kaynana, er-erbaş, vatandaş-devlet, hatta karı-koca ilişkisinin bu kavrama göre oluştuğu bir toplumdu.

Böyle bir sosyolojik yapının yaygın ve baskın olduğu bir toplumun yaşanan büyük bir felaketi anlamlandırırken normal şartlar altında psikolojisine hakim olan bu mekanizmadan sıyrılarak bir değerlendirmede bulunmasını beklemek doğal olmazdı. Doğal olanın, böyle bir toplumun günlük yaşantısında her an yaşadığı, ama belki de hiçbir zaman farkında olmadan edindiği bu mekanizmayı kullanarak 17 Ağustos depremini yorumlama biçimidir denilebilir. Bunun en önemli delilini felaketi

bizzat yaşayan insanlar arasında depremi dini söylemden uzak kavramlarla yorumlamayı tercih edenlerin kullandıkları "doğa intikamını aldı", "doğa tepti, ceza verdi", "deniz hakkını yedirmez" gibi ifadelerde bulmak mümkündür.

Depremin gerisindeki gücü 'doğa' olarak tanımlayanların bile 'ceza', 'intikam' ve 'öç alma' gibi mefhumlara müracaat etmeleri, deprem sonrası gündeme gelen ve tamamıyla dini gibi gözüken motivasyonların, aslında sosyolojik yapıdan ve bu yapının toplum üyelerinde oluşturduğu psikolojik mekanizmaların işletilmesinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Söz konusu söylemleri geliştiren toplum, yaşadığı her kötü tecrübeyi mutlaka bir önceki olumsuzluğa atfetme alışkanlığına sahip fertlerden oluşan bir toplumdur. Yürürken ayağının takılıp düşmesini, yürümeyi beceremediğine değil, biraz önce "birisi hakkında kötü düşündüğüne" veya 'birisine kem gözle baktığına' yoran bireylerin oluşturduğu bir toplumun, kaynağı konusundaki inançları (Allah veya doğa) ne olursa olsun felaketin gerisinde bir ceza unsuru araması gayet doğaldır.

Daha farklı bir noktadan bakılacak olursa 'gücün konuştuğu', gücü eline geçirenin diğerlerine karşı kendisine umulmadık yetkiler atfettiği ve daha da önemlisi, diğerlerinin güce sahip olana bu yetkileri bahşettiği bu toplumsal yapı deprem gibi bir felaketi ceza telakki etmekle yansıtma mekanizmasına başvurmuş, "ben de olsaydım böyle cezalandırırdım" anlayışını sergilemiş olabilir.

Peki ceza algısının arkaplanında dini öğretilerin etkisi var mıdır? Bu soruya 'hayır' demek mümkün değildir. Ama bu konuda da yalın bir cevap yeterli olmaz. Yine sözünü ettiğimiz sosyal yapı gereği dini öğretilerde de ceza unsurunu hep ön plana çıkaran bir toplum söz

konusudur. Cezalandırıcı bir Allah algısıyla dini şekillendiren ve dini, 'cezalardan oluşan bir sistem' olarak kavrama eğiliminde bir toplum yapısıyla yüz yüzeyiz. Dinin veya Allah'ın bu şekilde (veya genelde bu yönüyle) algılanmasında da yine toplumsal yapının önemli bir payı söz konusudur. Kısacası, Allah'ı daha çok cezalandırıcı yönüyle tanıyan bir toplum, yaşadığı böylesine büyük bir felaketi onun bu yönüne atfetmeyi tercih edebilir.

Toplumsal yaşantıdan memnun olmama, kendisinin de dahil olduğu toplumun yaşam biçimini benimseyememe şeklinde tanımlayabileceğimiz sosyolojik tatminsizlik de 'ceza' veya benzeri bir söylemin kabullenilmesine sebep olabilmektedir. Fakat bu defa cezaya bakış "Allah bu felaketi verdi" şeklinde yukarıdan aşağıya değil, "Biz bu felaketi hak ettik" şeklinde aşağıdan yukarıya doğru bir algıyla gerçekleşmektedir. Bu anlamda depremzedelerin çokça kullandıkları şu ifade şekilleri örnek olarak gösterilebilir:

Fikret: Biz bunu hak ettik, hatta az bile oldu... Ama insanlar ders almıyor; hala zina devam ediyor. Su gibi içki içiliyor.

Coşkun: Biz bu cezaya layıktık. Son zamanlarda her şey kötüye gidiyordu. Ama çoğu için bu deprem de ibret olmadı. Fay hattı falan yok. Yıkımlara bakıyorsun, anlıyorsun. Allah'ın işine ne karışıyorsun? Ama Adapazarı'ndaki meyhanelerden, birahanelerden hiçbirisi yıkılmadı. Hepsi ya hasarsız ya da az hasarlı... Allah imtihan ediyor. 'Bakalım bir daha yapacaklar mı, ders aldılar mı' diye oraları öylece bıraktı.

Süleyman: Felaketi hak ettik. Biraz aşırı gidildi. Ancak bu bir ceza değil. Çünkü iyi-kötü birçok insan hayatını kaybetti. Allah kendi camisini yıkar mı, bakın şu cami bile yıkıldı. Yalnız şunu da belirtmek lazım. Deprem öncesinde

güçlü olan zayıfı eziyordu. Kimse birbiriyle ilgilenmiyor, neredeyse 'merhaba' bile demiyordu. Zina çok yaygındı.

Metin: Bu bir felaketti. Allah bedava felaket vermez. Bu depremden de öte bir afetti. Millet insanlıktan çıkmıştı. İnsanlar şahsiyetini kaybetmişti. Rüşvet alıp başını gitti. Fuhuş serbest. İşte Allah bunlardan dolayı uyardı.

Yılmaz: Bu bize bir ceza. Allah bize hatırlatıyor. Öyle insanlarla karşılaşıyoruz ki, Allah'ı tanımıyorlar. Bu küçük bir sinyal. Bizi bir noktada stop ettirdi. Allah sebepsiz yere böyle can almaz.

Bu ifade şekilleri ilk planda felaketten kutsal bir gücün sorumlu tutulduğu imajını verebilir. Ama burada sosyolojik bir gerçekliğe işaret etmek gerekir. Birçok kimsenin dile getirdiği "biz bunu hak ettik" ifadesi, bundan kastedilen ne olursa olsun, insanların yaşantılarından, sosyal yaşama biçimlerinden, toplumsal hayatın işleyişinden memnun olmadıklarını göstermektedir. Bu ifadeleri psikolojik anlamda değerlendirdiğimizde ise, aslında insanların bir suçluluk duygusu içerisinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında olayı kutsal gücün iradesine havale etmekle birlikte asıl vurgunun, felaketi insan merkezli olarak yorumlama üzerine olduğu görülmektedir. "Felaketi hak ettik" ifadesi kişinin olaya kendi açısından baktığını gösterir. Böyle düşünmekle aslında psikolojik bir rahatlama da sağlanmakta, yaşanan felaketin kişi üzerindeki manevi yükü hafiflemiş olmaktadır. Çünkü kendisini suçlu hisseden bir mahkum ile kendisini suçsuz gören, haksız yere ceza aldığını düşünen bir mahkumun hapishaneyi veya kendisine takdir edilen mahkûmiyet kararını kabullenmeleri aynı değildir.

Yaşadıkları depremi bir ceza, bir uyarı olarak gören insanlar bunun neyin cezası veya neyin uyarısı olduğunu izah etmeye başladıklarında çok az sayıda kimse

toplumun içinde yaşadığı sıkıntılardan, toplumdaki ani değişimlerden, insanların bazı erdemli meziyetlerini yitirmelerinden bahsetmektedir. Büyük çoğunluk iki unsur üzerinde durmaktadır: İçki ve fuhuş. Aynı kişiler örneğin "insanların aşırı bencilleştiği, hak-hukukun tanınmadığı, yoksulun ezildiği, hile, kandırmaca ve rüşvetin yaygınlaştığı bir ortamın oluşmasını" bu "ceza veya uyarının" sebebi olarak fazlaca dile getirmemektedirler. Aslında konuşma ilerledikçe insanların toplumdaki bu yaygınlaşmanın farkında oldukları ve kendilerinin de bu durumdan şikayet ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte depremi anlamlandırma noktasında bu unsurlardan söz edenlerin sayısı pek fazla değildir.

Şüphesiz bunun bazı sebepleri vardır. En önemli sebeplerden birisi geleneksel ve tarihi yapı ile ilgilidir. Geleneksel yapı 'günah' ya da yasaklanmış şeyler listesinde bu iki unsura (içki ve fuhuşa) hep liste başında yer vermiş, dini telkinde bulunanlar da çoğunlukla bu iki yasak üzerinde yoğunlaşmışlardır. Tarihi sebebe gelince, rüşvet, hile ve benzerinin yaygınlaşması güncel vakalar olarak görüldüğünden, bunlar felaketi davet edici anlamda sebepler olarak henüz insanların söylemine yerleşmemiştir. Felaketin atfedildiği söylemler bir önceki nesilden öğrenilerek aktarılan söylemlerdir. Onun için mesela 1943 veya 1967 Adapazarı depremlerini yaşayanların 1999 depreminde böyle güncel sayılabilecek toplumsal rahatsızlıkları öne çıkaran bir söylem geliştirmeleri beklenemezdi. Onlar için de yine geleneksel günahlar olarak kabul edilen 'içki ve fuhuş' söylemi kullanılabilir bir söylemdi. Dolayısıyla bugün bu iki günah unsuru söyleme hakim oluyorsa bunda bir önceki nesilden öğrenilmiş olmalarının payı büyüktür.

Bu iki 'günah'ın gündeme gelmesinde klasik günah öğretilerinin etkisi yanında psikolojik bir boyut da söz

konusu olabilir. Bunların yaygınlaşmasının ceza sebebi olduğunu söyleyenler bu günahları kendilerinin işlemediklerini düşünen kimselerdir. Onlara göre cezalandırılma 'başkalarının günahlarından dolayı' gerçekleşmiştir. Böyle düşünmekle kendini ceza sebebinden sıyırma psikolojisi sergilenmekte; hem suç üstlenilmemekte hem de başkaları suçlanarak bir rahatlama sağlanmaktadır. Belki bu sebeple insanlar böyle bir afetle karşı karşıya kalmalarına kendilerinin de dahil edilebileceği genel toplumsal bozulmaların (yalancılık, adaletsizlik, hilenin artması gibi) sebep olduğunu düşünmemekte veya en azından vurguları bu yönde olmamaktadır. Çünkü böyle bir düşünce onların da suçu üstlenmelerini gerektirmektedir.

Genel toplumsal bozulmayı gündeme getirerek bir cezadan söz edenler ise kendilerinin şahsen şikayetçi oldukları noktalara temas etmektedirler. Herkes deprem öncesi rahatsızlık duyduğu, sıkıntı çektiği bir alandaki ahlâki veya dini noktaları dikkate alarak yorumda bulunmaktadır. Tabi bunların zihninde de deprem yine 'başkalarının günahlarından dolayı' gerçekleşmiştir. Adapazarı'ndan Zafer bunlardan biridir:

> İnsanlarda adalet duygusu kalmamıştı. Benden kirayı hiç acımadan her ay bekliyordu ev sahibi. 'Kazan da ver' diyemiyordu. Toplum çok bozuldu. Bizim toplum bunu hak etti. Hacı amca üç-beş defa hacca gidiyor, ama 'garibanlar ne yapıyor?' diye şöyle bir etrafına bakmıyor. Oysa yapılacak çok hayır var. Ama toplum pek ders almış gözükmüyor. Ev kiraları gene çok yüksek...

Toplumsal hoşnutsuzluğun gündeme getirildiği, depremin 'başkasını suçlama aracı' olarak kullanıldığı ve 'başkalarının günahlarından dolayı oldu' söyleminin geçerli görüldüğü alanlardan birisi de sosyal statü ve gelir düzeyi ile alakalıdır. İzmitli otobüs şoförü Yılmaz

"zenginlerle eşitlendik" ifadesini kullanırken, her büyük çadırkentte şu türden bir hikayeye rastlamak mümkündür:

> Geçen gün çadırkentte düğün yaptık... Kızla oğlan dört yıldır nişanlıymışlar. Ama oğlan kayınpederin maddî isteklerini yerine getiremediği için evlenememişler. Şimdi depremden sonra kayınpeder de her şeyini kaybetmiş. O da burada damatla aynı çadırkentte yaşıyor. Kızını mecburen verdi...

"Zenginle fakir eşitlendi" söylemini doğuran nedenlerden birisi, gelir düzeyi yüksek olanların düz arazide çok katlı meskenlerde ikamet etmeleri ve bu şartlardaki yapılaşmalarda da hasarın 'kırsal kesim' denilen az katlı yapıların bulunduğu bölgelerden daha fazla olmasıdır. Bu söylem sahiplerinin bazılarına göre "zenginler şimdi yoksulun durumundan daha iyi anlıyorlar." "Çünkü" diyor, Adapazarı'ndan işçi Yahya "buranın en zenginleriyle aşevlerinde aynı kuyrukta bekledik." Gölyakalı Erol'a göre ise "eşitlik ilk günler için geçerliydi, ama zamanla durum değişti."

Bu türden sosyo-ekonomik değerlendirmelerle deprem öncesi yaşanan ferdi sıkıntıların depremle gelen yeni ortamda dile getirilmesiyle psikolojik bir rahatlama sağlanmaktadır. Bu rahatlama bir başka açıdan da söz konusudur. Bu görüşü dile getiren kişi, sempati duymadığı kişilere yönelik değerlendirmelerde bulunarak zihnini farklı şeylerle meşgul etmekte ve bir süreliğine de olsa kendi acılarını unutmaktadır:

> *Hüseyin:* Hacı emmi eski ev sahibimdi. Evini dövizle kiraya verirdi. Yoksulun halinden anlamazdı. Evini daha fazlaya kiraya vermek için 'oğlumu evlendireceğim' diye beni evden çıkardı. Ertesi gün de başkasına kiraya verdi. Geçen gün bidonla su taşırken gördüm. Evleri hasarlıydı. 'Nasıl hacı emmi, gördün mü?' dedim. 'Hak ettik değil mi?' dedi.

> *Zafer:* Deprem sabahı Çark Caddesi'ne gittim. Oturdum şiir yazdım. 'Çark caddesi, Çark caddesi. Ne idin ne oldun. Zengindin fakir oldun. Dolar idin, mark idin. Şimdi ne oldun?' dedim... Karşıda gördüğünüz yıkık binanın altında dükkanım vardı. Kiracıydım. Hacı emmi ihtiyacı olmadığı halde beni çıkardı. Bir daha dükkan bulup düzen tutamadım. Şimdi bu dükkanda başkasının yanında işçi olarak çalışıyorum. Şimdi Hacı emmi bazen buradan geçiyor. Ama yüzüme bakamıyor.
>
> *Hatice:* Aman oğlum bunlara bu az bile. O koca koca binalarda kimseye kapıyı açmıyorlardı. Zil çalıyordu. Kapıda çingene. 'Hadi hadi Allah versin' diyerek kapıyı kapatıyorlardı. Şimdi o çingenelerle aynı yere çadır kurdular. O çingene komşu onlara çay ikram ediyor.

Depremi gerek metafizik boyutta değerlendirerek ilahi bir ceza, uyarı vb. olarak değerlendirenler, gerekse fiziki boyutu (doğa, fay hattı gibi) üzerinde durmayı yeğleyenlerin bu söylemlerini fikrî olarak tamamıyla içselleştiremedikleri görülmektedir. Bunun en belirgin göstergesi görüşlerine karşı farklı fikirlerin ileri sürülmesi durumunda bu söylemlerini biraz yumuşatmayı tercih etmeleri, hatta kimi zaman başlangıçta savunduklarına ters düşecek bir söyleme geçmeleridir. Adapazarı'nda bir çadırkentin çay odasında üç depremzede arasında geçen aşağıdaki diyalog bu duruma bir örnek olabilir. Diyalog çadırkentte çalışan bir işçi, bir çadırkent sakini ve bir çadırkent yöneticisi arasında geçmektedir:

> *Recep:* Ben size bir şey söyleyeyim. Yakında gene bir afet var.
>
> *Hilmi:* Bunu nereden biliyorsun?
>
> *Recep:* Olduğu zaman görüşürüz.
>
> *Hilmi:* Tamam görüşürüz de, sen nereden biliyorsun?
>
> *Recep:* Kur'an'da var.
>
> *Hilmi:* Kur'an'da zaten her zaman var.

Recep: Olsun. Belirli bir sırayı izlediğin zaman görürsün. Her şeyin bir sırası var.

Hilmi: Sen kendin Kur'an'dan okudun mu?

Recep: Hayır, ama öyle söylüyorlar.

Nuri: Yahu burası deprem bölgesi. Burada deprem beklememek hata olur.

Recep: Tabi ya. Zaten buraya gelen Japonlar da öyle söyledi. "Yoğurdun üstüne bina yapmışsınız!" dediler.

Nuri: Herkes bu felaketi kaderci bir yaklaşımla karşılıyor. Ama bence insanlar böyle düşünmekle kolaycılığa kaçıyorlar. Elbette her şey Allah'tan, ama bu şehir, ovada değil de tepelerde olsaydı böyle olmayacaktı. Suç hepimizde. Suç yönetimde diyen de var. Ben bugün bir itirafta bulunuyorum. Bugüne kadar liderler aleyhinde çok konuştum. Hepsinden özür diliyorum. Bunlar bu topluma çok bile liderlik yapmışlar.

Recep: Ama bunu da yöneticiler yapıyorlar. Onlar bizim eğitilmemizi istemiyor. Biz ne kadar cahil olursak bizi yönetmek o kadar kolay olur...

Nuri: Ben anlamam arkadaş. Biz ne isek yönetim de odur.

Yine Adapazarı'nda bir çadırkentte, mülakat yapmak üzere girdiğimiz prefabrik evde üç kişi arasında geçen bir diyalog da bu türden ifadeler içermektedir:

Yahya: Biz ceza olarak görüyoruz. Çünkü insanoğlu çok azdı. Her şey para ve tefecilik halini aldı. Fuhuş aldı başını gitti.

Zeki: Peki tedbir olsaydı ne olurdu?

Yahya: Çark Mesire'de müthiş sağlam bir bina vardı. Yerle bir oldu. Kirişleri bizim odanın yarısı kadar. Tamam tedbir var, ama takdir de Allah'tan.

Zeki: Kusura bakma ama ben bir ceza görmüyorum. Çünkü camiler de gitti. Çok iyi insanlar da gitti. Allah 'Ben deprem yapayım da iyiler de gitsin' demez. Bu Allah'ın doğaya verdiği bir şey. Mesela hayvanlar birbirlerini yiyorlar.

Allah bir sebep verecek. Bu görev tabiata verilmiş. Azrail de bir sebep. Allah ona o görevi vermiş.

Yahya: Ama insanoğlunun hatası var. Mesela Erzincan Osmanlı zamanından belli ki deprem bölgesinde. Ama orada hala iskan var.

Zeki: Evet her şeyin bir sebebi var. Allah bir sebep verecek. Biz dünyaya fazla daldığımız için bu bir ibret olabilir. Mesela bir yakını normal zamanda ölen bir insan mezarlığa geliyor, namaz kılıyor. Din ile hiç ilgisi olmayan kimse bile dini hatırlıyor. İbret alıyor. Ama daha sonra unutuyor. Bu da onun gibi bir şey.

Yahya: Bu musibeti Allah iyiye de verir kötüye de. İyi insan için bu bir imtihandır. Herkes nasibini alır.

Fahri: Bu doğa bunu yapmak zorunda. Bunun bilimsel tarafı var. Ama bunun bir de ilahi yönü var. Kötüler ceza aldı. Hiçbir şeyin, iyinin kötünün farkında olmayanlar farkına vardılar. Tedbir alsaydık bu kadar kaybımız olmazdı.

Depremi dini boyutuyla algılama eğiliminde olanlardan bazıları depremin sürekli olarak "doğa olayı" gibi kavramlarla tanımlanmasından pek hoşnut görünmemektedirler. Onlara göre bu söylem depremi Allah'ın tasarrufundan çıkarmak anlamına gelmektedir. Böyle düşünenlerle daha detaylı konuşulduğu zaman aslında onların tabiatın işleyişi konusunda depremi 'doğa olayı' olarak tanımlayan kişilerden farklı düşünmedikleri ortaya çıkmaktadır. Ama onları rahatsız eden nokta doğaya salt bir anlam yüklemenin ötesine geçilmemesi ve sürekli bu tanımlamada bulunulmasıdır. Yani onlar doğanın ötesine geçmenin ve olaya bu anlamda bakmanın bir gereklilik olduğunu düşünmektedirler:

Kemal: Bu deprem ibret-i âlem. Allah istediğinin canını alıyor, bizim buna sözümüz olamaz tabi. Bundan örnek almalıyız. İbret alınmalı. Ne diyorlar, 'fay hattı' diyorlar. 'Allah'tan gelen fay hattı' demiyorlar. Gerçekler ortada, insanlar elini eteğini düzeltmeli. Bu deprem değil, afet.

Normal deprem böyle olmaz. Bu ibret olarak gönderildi ama biz anlamıyoruz ki...

Mustafa: Bazıları doğayı ilahlaştırarak olayı anlatmaya çalışıyor. Bana göre bu doğa olayı, ama Allah'ın bilgisi dahilindedir. Yani olayın Allah'la ilgili bir yönü var.

Ekrem: Bunun elbette beşeri bir izahı var. Tamam fay hattı var. Ama bütün bunların ötesinde ben metafiziki bir anlam çıkarmak istiyorum.

Cengiz: Doğa depremi yaratıyor, ama olan doğanın çok ötesinde bir kudretin eseri. Bu bir tür kıyamet.

Depremi 'ceza' veya 'uyarı' dışındaki dini kavramlarla açıklayanların tercihi 'kader' ve 'imtihan' olmuştur. Araştırmaya katılanların % 14.5'i 'kader', % 8'i ise 'imtihan' kavramını kullanmıştır. Bunlar depremin ilahi bir ceza olduğunu düşünmemekte, hatta bu görüşü tenkit etmektedirler. Ceza söylemini kullananlar gibi onlar da "depremin bir ibret, bir ders" olması gerektiği noktasında birleşmekte, ama sebep-sonuç bağlamında önemli bir ayrışma göstermektedirler. Çünkü depremin ceza olduğunu düşünenler olayın öncesi üzerinde yoğunlaşırken, diğerleri yaşanan bir tecrübenin insana kazandırdığı şey üzerinde durmaktadırlar. Körfez ilçesinden Rüstem bunlardan biridir:

Deprem bir kaderdir. Allah'ın bir işidir. Ancak bilim buna bir isim verecektir. Bilim adamları da buna fay hattı diyorlar. Yani deprem olayının bilimsel bir yanı da var. Ama bu felaket Allah'tan gelmiştir. Bu bir ceza olmamalı, çünkü bu yörenin insanı genelde inançlıdır.

Eşini ve ailesinden birçok kimseyi kaybeden, kendisi de yaralanıp uzun süre hastanede kalan Karamürselli Cemil'e göre de depremi ancak kaderle açıklayabiliriz. Çünkü ona göre evinin yapımında herhangi bir teknik ihmal yoktu ve evini yapan ustalar "bu ev top atsan yıkılmaz" demişlerdi:

Buna 'kaderimiz' diyeceğiz. Başka bir izahı var mı? Allah böyle takdir etmiş... Biz imanımızla bunları anlayabiliyoruz. İmanı olmayan herhalde isyankar olur. Sabretmek lazım. Sabredersek mükafatını göreceğiz. Sabretmezsek cezasını. Lut kavminde iyisi de gitti, kötüsü de. Biz de işte böyle düşünerek teselli buluyoruz.

Derince'de market işleten 28 yaşındaki Çetin'e göre de depreme 'kader' denilebilir, ama ceza asla:

... Takdiri ilahi, amenna, Cenab-ı Allah böyle demiş, böyle olur... Ama bence depremi ceza olarak görmemeli. Dünyanın kuruluşu böyle. İnanan bir insan olarak söylüyorum: İlime inanmayan Müslüman değildir. İlim Müslümanlık, Müslümanlık da ilim içindedir.

Depremi ceza olarak algılayanlarda "yaşın yanında kuru da yanar!" söylemi yaygın gözükmektedir. "Deprem ceza ise çocukların, bebeklerin suçu neydi?" gibi bir sorgulamayı bu söylemle karşılamaktadırlar. Ama depremi yine dini boyutta 'ibret' vb. kavramlarla açıklayanlara göre bu, kabul edilemez bir söylemdir. Hatta kimilerine göre deprem için 'bu bir cezadır' demek günahtır:

Mehmet: Bu felaketin bir sebebi mutlaka vardır. Ama bunu benim bir insan olarak söyleyebilmem mümkün değil... Ceza olabilir de olmayabilir de. Ama tam öyledir demek de günah aslında. Allah'ın aklını mı okuyabileceğiz, nereden bileceğiz?

Ender: Deprem bir uyarı olabilir. Ama kesinlikle ceza olamaz. Eğer bu bir ceza ise bizim suçumuz ne?" Başkalarının suçundan dolayı niçin biz cezalandırılalım. Böyle şey olmaz. Ceza, suçu işleyene verilen bir şeydir.

Ekrem: İşte siz bunu hak ettiniz. Bu, işte efendim, Allah'a karşı gelen insanlara bir ceza idi gibi izahlar bence mantıklı ve dine has değil. Çünkü benim bir dostum öldü. Karısı ve beş çocuğu ile birlikte. Yani bir aileden 7 kişi öldü. Son derece dindar bir insandı. Çocuklarının hepsi on beş ya-

şın altındaydı. 'Bu çocuklar da mı böyleydi?' diye düşünür insan o zaman. Adil olmak kavramını tartışır insan. Ben bunların doğru olmadığına inanıyorum.

Kendileriyle röportaj yaptığımız 76 kişinin yaklaşık % 40'ı depremi açıklarken dini kavramlar kullanmaktan kaçınmışlardır. Bunlara göre deprem özel sebeplere atfen gerçekleşen bir afet değil, bir doğa olayıdır. Can ve mal kaybının sebebi ise insanoğlunun ihmalleridir. Tabi bu söylem metafizik alanı tamamen dışlayan bir özellik arz etmeyip, yalnızca bu konuda dini sebepler aramanın, olayı bir ceza veya musibet olarak görmenin yanlışlığına vurguda bulunmaktadır. Aşağıdaki alıntılardan ilkinin bir din görevlisine ait olması bu noktanın anlaşılmasına katkıda bulunabilir:

Yaşar: Kimisi uyarı, kimisi ceza, kimisi afet diyor. Doğanın intikamı diyen var. Kimisi Allah'tan diyor, kimisi değil. Ben fuhuş veya bir başka şeyin karşılığı olarak gelmediğine inanıyorum. Ben cezanın bizim hatalarımızın (inşaat, müteahhit vb.) bedeli olarak geldiğine inanıyorum. Evet bir imtihan var. Zenginken malını mülkünü kaybetmek, yakınlarını kaybetmek bir imtihandır. Ama bu bir ceza değil.

Yücel: Deprem ceza, musibet diyorlar. Geri kafalı yobaz insanlar. Bu depremde 40.000 kişi öldü. 'O gece şöyle oldu, böyle oldu' gibi bir sürü söylenti dolaşıyor ortalıkta. Bunlar ilk defa olan şeyler değil ki. O gece ben de içkiliydim. Hatta önce sallandığımızın farkına varamadım. Ben sarhoş olduğumdan bana öyle geliyor zannettim. Bazı arkadaşlarım 'o gece ölseydin murdar giderdin' diye bana takılıyorlar. Olur mu öyle şey? Baksana Diyanet İşleri Başkanlığı 'depremde ölenler şehittir' diye açıklama yaptı. Evet hayatımızda bazı sapmalar oldu, ama bu bir deprem nedeni olamaz. Hatırlarsınız Elazığ'da da deprem oldu. Orada insanlar bize göre daha dindarlar. Yani şimdi Allah onları cezalandırdı mı? Hayır. Bunu söyleyenler geri kafalı.

Hüseyin: Allah niçin buraya ceza versin? En çok hacca giden buradan çıkıyor. Avustralya'da çıplaklar kampı var. Neden oraya ceza vermiyor? Bu felaketin sebebi yerleşim yerinin yanlış seçilmesi. Nasıl beynimizin tomografisi varsa yerin de tomografisi var. Bunun müsebbibi de yöneticiler. Hepimizin hesap sorması lazım. Bunun dışındaki izahlar, ceza meza, hepsi faso fiso.

Depremin gerisindeki güç ile ilgili konuşmalarda ise % 76 gibi bir oran doğrudan 'Allah' tercihinde bulunurken % 24 'doğa' ve 'yapılaşma' şekillerinden söz etmektedir (bk. Tablo 7).

Tablo 7 **Depremin gerisindeki güç/kaynak**

Güç / Kaynak	sayı	%
Allah	58	76
Doğa	9	12
Yapı	9	12
Toplam	76	100

Yalnız burada bir noktayı dikkate almak gerekir. Doğa ve yerleşim birimlerindeki yapı şekilleri üzerinde duranlar depremi Allah'ın iradesi dışında gerçekleşen bir olay olarak görme, doğaya bir irade atfetme kastını taşımamaktadırlar. Onlar sadece olayı kaderci bir yaklaşımla değerlendirmeye sıcak bakmamakta, yerleşim alanı seçimi ve yapılaşmadaki yanlışlıklar üzerinde durmak gerektiğine inanmaktadırlar. Böyle düşünenlerin bir kısmı bu yanlışlıklardan dolayı sorumluluk yüklenerek hatalı olduklarını, aslında bu tavrın dine daha uygun olduğunu savunmaktadırlar. Yoksa depremi 'bir doğa olayı' şeklinde nitelemekle metafizik alanı reddetme gibi bir amaçları yoktur. Bu noktanın sadece deprem bölgesindeki

bulgularımız için değil, ülke genelinde meydana gelen tartışmalar için de geçerli olduğu söylenebilir. Depremin kaynağı konusunda doğaya atıfta bulunanların çoğunluğu için 'doğa' bir mekanizmanın ismi olmaktan öteye geçmemektedir. Yoksa bu kişiler doğaya bir irade atfetme peşinde değildirler. Aksi takdirde kendisine irade atfedilen gücün bir dua, bir yakarış mercii olarak görülmesi gerekirdi.

Deprem veya diğer doğal afetleri yalın bir doğa olayı olarak görmeyip, onu Allah'a atfetmek neticede insana psikolojik bir rahatlama sağlamaktadır. Çünkü böyle düşünmekle insan engel olamadığı bir felaketi irade sahibi bir varlığın kontrolüne teslim etmektedir. Böylece hem felaketin gerisindeki güce boyun eğilerek kabullenme psikolojisi yaşanmakta, hem de felaketle gelen acı ve korku duyguları katlanılabilir hale gelmektedir. Kısacası, felaketi Allah'a atfeden insan irade ve güç sahibi bir varlıkla muhatap olmaktadır. Oysa yalın olarak doğaya yapılan bir atıf, yani felaketin kaynağı olarak doğayı görme tarzındaki bir inanç beraberinde korkuları da getirecektir. Çünkü doğaya Allah'a atfedildiği gibi bir irade ve kontrol kabiliyeti atfedilememekte, doğa ne yapacağı belli olmayan 'kör bir kuvvet' olarak görülmektedir. Doğal olarak bu kör kuvvet başedilemez ve katlanılamaz korkular doğuracaktır.[2]

Doğal felaketlerin gerisinde metafizik bir gücün olduğuna inanma ve felaketi kaderle ilintilendirme ilk bakışta belki teslimiyetçi (kaderci-fatalistic) bir anlayış olarak görülebilir. Böyle bir görüş belki felaketin yaşanmasından önceki dönem için geçerli olabilir. Yani 'bu bir kaderdir'

2 William James'in bu konulardaki görüşleri için bk. H. Bergson, *Ahlâk ile Dinin Iki Kaynağı*, (çev. M. Karasan), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949, s. 214-215.

inancına sahip olanlar, felaket öncesinde tehlikeyi önemsemeyen, önlem almada ihmalkar davranan pasif karakterli kişiler olabilirler. Ancak detaylı olarak incelendiğinde en azından felaket yaşandıktan sonra insanların çoğunun böyle bir anlayışa sahip olmadıkları ve her türlü imkânı kullanma, her türlü gayreti gösterme arzusunda oldukları ve kendilerini pasif birer kader kurbanı olarak görmedikleri ortaya çıkmaktadır. Yani kadere inanmakla kaderci olmak birbirinden farklı düşünce ve davranış biçimleri doğurmaktadır. Bir başka İslâm ülkesinde, hortum, sel ve erozyon gibi doğal felaketleri çokça yaşayan Bengladeş'te yapılan araştırmalarda da bunu görmek mümkündür. Bu ülkedeki felaket algısının dini boyutunu inceleyen Hanna Schmuck, ülkenin ortasından geçen Jamuna nehri kıyısında meydana gelen ve her yıl yaklaşık 30.000 insanı evsiz bırakan sel ve erozyon felaketi üzerine yapılan ankete dayalı bir araştırmaya bu anlamda eleştiriler yöneltmektedir. Bu araştırmaya göre insanların % 35'i felaketi Allah'ın iradesine atfetmekte, % 20'si de kendilerine yöneltilen "Erozyona karşı nasıl tedbir alacaksınız?" sorusuna "dua ederek" cevabını vermiştir. Şüphesiz bu cevaplar ilk planda 'insanların kaderci (teslimiyetçi)' bir yaklaşım içinde oldukları izlenimini vermektedir. Oysa afet bölgesinde bizzat yaşayarak, mülakat ve gözlem metodunu kullanarak bir araştırma yapan Schmuck'a göre durum hiç de öyle değildir:

> 1998 yılında meydana gelen sel felaketleri sırasında gördüm ki, insanlar kaderlerine razı bir görüntü sergilemiyorlardı. Camilerde ya da evlerde oturup Allah'a dua etmiyorlar, hükümet ya da sivil örgütlerin yardım dağıtması için bekleşmiyorlardı. Normal günlük yaşantılarına tekrar dönebilmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Herkes hayatı devam ettirmek için kendisinin çaba göstermesi gerektiğini çok iyi biliyordu.... Ama aynı zamanda

Allah'a olan inançlarını ikrar ediyorlar, bu felaketleri bir imtihan ve Allah'ın güç ve kudretinin bir eseri olarak yorumluyorlardı.[3]

Deprem sırasındaki zihinsel ve duygusal tepkilerin dini boyutu

Acaba deprem sarsıntısı hissedildiği zaman akla gelen ilk düşünce ne olmuştu? Afetzedeler genellikle "sarsıntıdan da öte bir şey" olarak niteledikleri depremin oluşu sırasında ne tür bir duygusal tepki göstermişlerdi? Sarsıntı sonrası trajediyle karşılaştıklarında yani ölü, yaralı ve enkaz yığınları arasındaki koşuşturma sırasında neler düşünmüşlerdi? Araştırma sırasında görüştüğümüz kişilere yönelttiğimiz sorulardan birisi de yukarıdaki soruların cevabını bulmaya ve kullanılan kavramları belirlemeye yönelikti. Verilen cevaplardan anlaşıldığı kadarıyla depremzedeler, felaketi algılama, anlamlandırma ve açıklama biçimlerinde olduğu gibi felaket anındaki zihinsel ve duygusal tepkilerini de çoğunlukla dini referanslı kavramlarla açıklama eğilimi göstermektedirler. Yani Tablo 8'de de görüldüğü gibi depremin hissedildiği ilk anda ve etkilerinin izlendiği ilk günlerde oluşan düşünce ve duygular dini bir kavramsal çerçeve içerisinde ifade edilmektedir.

[3] H. Schmuck, "An Act of Allah: Religious Explanations for Floods in Bangladesh as Survival Strategy", s. 5, Amsterdam Vrije Üniversitesi'nde European Sociological Association tarafından 18-21 Ağustos 1999 tarihinde düzenlenen konferansın *Popular Culture of Disasters: Themes From Europe and Beyond* başlıklı oturumunda tebliğ olarak sunulmuştur.

Tablo 8 **Deprem anı ve sonrasındaki ilk zihinsel ve duygusal tepkiler**

Tepki ve davranış biçimleri	sayı	%
Kıyamet düşüncesi	28	37
Mahşer düşüncesi	7	9
Korkuya kapılmak	13	17
Şok duygusu	7	9
Allah'ı anma, zikir ve dua	21	28
Toplam	76	100

Sarsıntı şiddetinin büyüklüğü ve neden olduğu can ve mal kaybının çokluğu ve hiç beklenmedik bir anda olması depremin bir kıyamet olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Araştırmaya katılanların % 37'lik bir bölümü ilk anda kendi irade ve kontrolleri dışında gelişen ve güçlerini aşan bu olayın bir kıyamet olduğu düşüncesine kapılmışlardır. Yine bu yaklaşıma paralel biçimde afetzedelerin % 9'u depremin hemen sonrasında gördükleri karmaşık ve trajik manzarayı mahşere benzetmişlerdir. Örneğin evi hasarlı olduğu için bir parkta kurduğu çadırda kalan Kâzım deprem gecesine ilişkin tecrübelerini şu sözlerle açıklamaktadır:

> Biz o gece kıyameti yaşadık. Hocaların bahsettiği kıyamet alametlerini gördük. Kıyamet için her şey hazırdı. Elektrikler kesikti. Sağa sola çarpıyor ayakta duramıyorduk.

Çetin'in ilk tepkileri de benzer özellikler yani kıyameti çağrıştıran ifadeler taşımaktadır. O da sarsıntının şiddetiyle bir anda ne olup bittiğini kavrayamamış ve ilk anda zihnine şu düşünceler takılmıştır:

> Deprem anında artık gittik dedim. Dünyanın sonunun geldiğini ve kıyametin koptuğunu düşündüm. Kaçacak bir yer yoktu. Çocuklara olduğunuz yerde kalın demekten başka bir şey yapamadım.

Bir başka afetzede ise hala yaşadığı olayın şaşkınlığını üzerinden atamadığını gösteren bir tutum içinde "kıyamet mi, tufan mı dersiniz? Bu çok büyük bir felaket idi" yorumuyla depremi anlamlandırmaya çalışıyordu. Deprem Yuvacıklı Halil İbrahim için de ilk anda çözümlenmesi karmaşık bir olaydı. Deprem anını "Dondum kaldım. Hanım deprem oluyor dedi. Ben ne depremi, kıyamet kopuyor, dedim" şeklinde anlatan Halil İbrahim de depremi bir kıyamet anı olarak düşünmüştür. Depremin ilk şokunu atlatır atlatmaz göçük altındaki komşularını kurtarmaya koyulan Yeniköylü Süleyman gördüğü manzara ile zihnindeki kıyamet manzarası arasında benzerlikler kurarken şu ifadeleri kullanıyordu:

> Hani kıyamet denir ya, işte öyle bir manzara vardı. Herkes kendi derdine düşmüş, kimse diğerini tanımıyordu. Örneğin bir kadın kendi çocuğu diye başkasının çocuğuna sarılıp almaya çalışıyordu. Delikanlı evladını kaybeden bir baba bir başka gence sarılarak şükür kurtuldun oğlum diye seviniyordu.

Çevrede cereyan eden doğal ve toplumsal olaylar günlük hayatın normal akışını bozmadığı, insanın gücünü aşmadığı, bir başka ifade ile insanın kendi hayatı üzerindeki kontrolünü elinden almadığı sürece genellikle sıradan birer olgu olarak görülür. Ancak gözlenen olaylar alışılagelmiş kalıplar ve ölçeklerin dışına çıkıp da insanın kontrolünü aştığı zamanlarda bu olaylar farklı biçimlerde açıklanır. Bu açıklama biçimleri toplumdaki yaygın anlayışlardan beslenir. Bu, insan ile toplumsal çevre etkileşiminin doğal bir sonucudur. Dolayısıyla depremin ilk anda kıyamete benzetilmesinde toplumdaki

yaygın dini anlayışların oluşmasını sağlayan anlatımların önemli bir rolü olduğu varsayılabilir. Deprem sırasında Mudanya'da olan ve o gece bazı sıradışılıklar fark eden Muzaffer'in de kıyamet gününe ilişkin dini anlatımlardan etkilendiği göze çarpmaktadır. Depremi kıyamet manzarasına benzeten Muzaffer o geceki müşahedelerini şöyle anlatıyor:

> O gece havanın iyice ısındığını hissettim. Eve oldukça da geç gelmiştim. Saat 02:30 sularında yatağıma uzandım. Bu sırada bazı sesler duydum. Bu sesleri 'yakındaki diskotekte kavga edenler çıkarmıştır' diye düşündüm önce. Gürültünün artmasıyla ne olup bittiğini görmek için pencereden bakınca denizin üzerinde beliren kızıllığı fark ettim. Yıldızlar da sanki yeryüzüne değecek kadar yakındı. Deniz kabarmıştı. Bir anda dalgaların yükseldiğini ve kıyıdaki eğlence yerini yerle bir ettiğini gördüm. Dalga sesi ortalığı kaplamıştı. Yirmi beş yıldır denizi gözleme merakım var. Şimdiye kadar denizi hiç böylesine taşkın görmemiştim. Doğrusu ne olduğunu anlayamamıştım. Kendi kendime 'bu küçük bir kıyametti' dedim.

Muzaffer depremin büyük can ve mal kaybına neden olmadığı bir bölgede (Mudanya) o geceyi yaşadığı halde deprem öncesi gözlediği sıradışı olaylara dayanarak onu 'küçük kıyamet' olarak nitelemektedir. Depremin doğrudan etkilediği bölgelerde yani etkilerinin daha çarpıcı görüldüğü yerlerdeki afetzedelerin çoğu da benzer görüşleri dile getirmektedir. Örneğin Gölyakalı Levent hem kendisinin hem de yakın çevresindeki çoğu kişinin deprem anında kıyametin koptuğu düşüncesine kapıldığını belirtmektedir. Kendisinin ve çevresindekilerin ilk tepkisinin ne olduğunu sorduğumuzda Levent şunları söylüyordu:

> Tepkiler aşamalı oldu. Birçok insan depremin kıyamet olduğunu zannetti. Şaşkınlık içinde dünyanın sonunun

geldiğini zannettiklerini söylüyorlar. Bu ilk şok ve ilk yaygın tepki. Şahsen benim aklıma da kıyamet geldi ilk olarak. Arkadaşlarım da aynı şeyi düşünmüşler.

Depremde annesini ve ağabeyini kaybeden Gölyakalı Erol ise deprem gecesinin her zamankinden farklı başladığını ve sanki olacakları kısmen de olsa hissettiğini söylüyor. Erol kıyametin koptuğunu zannettiği o geceyi şöyle hatırlıyor:

> Nedense o gece biraz sıkıntılıydım. Depremden yaklaşık 15 dakika önce korkulu bir rüya gördüm. Sıkıntıyla uyandım ve rahatlamak umuduyla şehadet getirdim. Tekrar uyumaya çalıştım ama nafile. Birazcık kendime gelince kalkıp namaz kıldım, dua ettim. Sonra koltuğa oturdum. O andan itibaren depremin sarsıntılarını hissetmeye başladım. Kıyamet kopuyor sandım. Çünkü gökyüzünde şimdiye kadar hiç görmediğim bir kızıllık vardı ve o koca koca binalar hop hop hopluyordu. İşte dünyanın sonu geldi dedim.

Afetzedelerin deprem anını ve hemen sonrasını kıyamete benzetmeleri ile kıyamete ilişkin dini söylem arasında benzerliklerin bulunması aslında afetzedelerin bu düşünceyi neden ilk anda ön plana çıkardıklarını anlamayı kolaylaştırmaktadır. Deprem sırasında yeryüzünde ve gökyüzünde görüldüğü söylenen sıradışı olaylara insan zihninde denk düşen şey yıllardır hutbe ve vaazlarda işitilen kıyamet ve mahşer manzaralarıdır. Dolayısıyla afetzedelerin zaten zihinlerinde var olan bu şablon ve kavramları deprem anındaki görüntü ile örtüştürmeleri anlaşılır bir davranış biçimidir ve bu davranış biçimi dini referanslardan etkilenmektedir. Ulaşlı beldesinde denizin yükselmesi sonucu beş arkadaşını kaybeden 17 yaşındaki Hakan'ın sözleri de yukarıdaki gözlemi teyit eder niteliktedir. Deprem gecesi gördükleri karşısında kıyamet kopuyor hissine kapılan Hakan o geceyi şöyle anlatıyor:

Biz o gece kafeteryanın denize en yakın yerinde oturuyor ve gitar çalıyorduk. Bir arkadaşımız gitar çalmasını yeni öğrenmişti, onu dinliyorduk. Şarkı falan söylüyorduk. Bir uğultu duydum daha depremden önce, ama arkadaşlara söyleyemedim. Ben arkadaşlarım tarafından korkak birisi olarak bilinirim. Biraz korkağımdır. Gene benimle dalga geçerler diye seslenmedim. Serkan da duymuş. Serkan'a 'ne oluyor?' dedim. O da 'bilmem' dedi. Bu arada birazcık sallantı başladı. Ben hemen 'bismillah' dedim. Ayağa kalkacağım ama birden hızlanmaya başladı ve sandalyeden düştüm. Arkadaşlar önümden geçip kahveye doğru koşmaya başladılar. Onlar koşarken bir arkadaşımla ben denize doğru yöneldik. Ama bizim arkamızda dalga varmış biz görmedik. Her şey bir anda oldu. Ölen arkadaş Serkan bize 'dalga geliyor!' dedi ve bir anda kendimizi denizde bulduk. Biraz açıldık. Ben bir direğe tutundum. Toplam yedi arkadaştık. Beş kişi öldü. Dalga çarpmaya başladı. Dalga çarpmadan önce de biz yerin çatladığını hep gördük. Ağaçlar falan düştü. Ben o sesleri duydum kıyamet kopuyor zannettim. Dalga sonra bizi aldı. Sahildeki parke taşları başımın etrafında dolaşıyordu. Bir elimle kafamı korumaya çalıştım. Bir elimle de yukarı çıkmak için çırpınıyordum. Taşlar gibi ben de dönüyordum. O arada aklıma annemler geldi. Onlar öldü şimdi sıra bende diye düşündüm. Bunları düşündükten sonra kollarımı açtım ve kendimi bıraktım. Sonra sanki birisi beni yukarıya çıkmam için alttan ittirdi. Öyle hissettim. Ondan sonrasını fazla hatırlamıyorum. Sonra nefes almaya çalıştım. Bir baktım denizin yüzeyine çıkmışım. Ben kıyamet koptu da başka bir yerdeyim zannettim. Buranın denizinde değilim de başka bir yerin denizindeyim zannettim. Her yer karanlıktı. Arkama döndüm Hereke'ye doğru. Baktım ışıklar yanıyor Hereke'de. Bir an oraya gitmek istedim. Çünkü karanlıktan korktum. Hereke'ye doğru yüzmeye başladım. Sonra Tüpraş'ın bacalarını gördüm. Ölmediğimi o zaman anladım. On dakika falan yüzdüm ve bir kayık gördüm. Kayığa çıktım. Üzerimde pantolonum duruyordu. Üzerimdeki

diğer elbiseler çıkmıştı nasıl olduysa. Ayakkabılarım falan yoktu. Pantolon ağırlık yapıyor diye çıkarmayı düşündüm ama sonra vazgeçtim çünkü kıyıya çıkınca çıplak olurum dedim. Tekrar denize atladım ve karaya çıktım. İki metre arkamda da Faruk varmış. Bu arada Gürol'un sesini de çok duydum. Ama o da kurtulamadı. Diğerlerinin sesini hele hiç duymadım. Karaya çıkınca doğru evimize gittim. Evimiz yıkılmıştı.

Deprem sırasında ölümle yüz yüze gelen Hakan artık kıyametin koptuğunu zannetmiş ve dalgalarla boğuşurken kendisini bırakmıştı. Gözlerini açtığında ise tekrar dirildiğini düşünüyordu. Artık farklı bir dünyada olduğu duygusuna kapılmıştı. Ancak Tüpraş'ın bacalarındaki alevi görünce hayatta olduğunu anlayan Hakan'ın deprem anını anlatımında dini öğeleri sıklıkla kullandığı görülüyor. Diğer birçok afetzede gibi Hakan da belleğindeki dini referansları kullanmayı tercih etmiştir. Kendisi bir yardım organizasyonunda yer alan ve değişik ülkelerde savaşların yol açtığı trajik yaralara, geride bıraktığı ölüm ve yıkıntılara şahit olan Ekrem ise depremin, gördüğü savaşlardan daha korkunç sonuçlar doğurduğunu söylüyor ve yaşadığı o gece için 'küçük kıyamet' ifadesini kullanıyordu:

> Ben altı savaş gördüm. Altı bölgede insanlarla bu anlamda muhatap oldum. Onlara destek olmaya çalıştım. Bu deprem benim gördüğüm yedinci felaketti. Ama bu bir kıyametti gerçekten. Küçük bir kıyametti. Savaşlarda yıkımların çok uzun sürede oluştuğunu görürsünüz. Beş yılda bir şehir yok olur. Ama burada her şey 45 saniyede tahrip oldu. Birinde beşerin tahribatını görüyorsunuz uzun sürede. Birinde bir anda bir tahribat. Tabi bu kudreti görebilmek önemli.

Tıpkı Ekrem gibi depremi ilk anda küçük bir kıyamete benzeten Yahya da o geceyi anlatırken sıradışı olayları vurguluyordu:

> Gece 01:30'da yattık. Birden bire yatağın sarsıntısıyla havaya zıpladık. Eşim de uyanmıştı. Bağırmaya ve çığlık atmaya başladı korkudan. Eşime heyecanlanmamasını, bunun bir deprem olduğunu söyledim. Çünkü ben birkaç defa benzer olaylar yaşadım. Ama bu deprem değil küçük bir kıyametti. Korkunç bir ses geldi. Yataktan kalkarken korkunç bir ışık gördük. Havai fişek ışığı gibi. Dışarı çıkamadık. Eşyalar yere devrilmişti. Nihayet yolumuzu açtık. Beş katlı binanın üçüncü katındaydık. Üzerimizi giyindik. Kurtuluş ihtimali sıfır gibiydi. Dualar okumaya başladık. Kıyametin koptuğunu düşündük.

Araştırma sırasında görüşülen çoğu afetzede deprem sırasında hissettikleri güçlü sarsıntının yanında korkunç bir uğultu ve gürültü duyduklarını, bir ışık huzmesi gördüklerini, denizin hiç görülmemiş biçimde yükseldiğini ve yıldızları sanki yeryüzüne değecek kadar yakında hissettiklerini belirtmiştir. Deprem anında uyanık olanlardan bazıları ise yerde açılan yarıkları oluş halinde gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Bütün bunlar kıyametle ilgili dini anlatımla yan yana getirilirse sanki bir kıyamet görüntüsü ortaya çıkıyor. Tıpkı yerel bir gazeteye gönderilen bir okuyucu mektubunda "ben o korkunç gecedekinin bir deprem olduğuna inanamıyorum. Garip bir şeydi o" şeklindeki tanımlama gibi (*Kocaeli*, 12 Eylül 1999, s. 7, *Perde Arkası* köşesi).

Doğal felaketlerin bir özelliği de insanları ansızın yakalamasıdır. Eğer daha önceden muhtemel felaketlere karşı ön hazırlık yapılmamış ise afetlerin neden olabileceği zararlar daha fazla, yarattığı şaşkınlık da daha büyük olacaktır. Şüphesiz alınacak önlemler ne olursa olsun 17 Ağustos depremi örneğinde olduğu gibi büyük ölçekte bir depremi durduramazdı. Ancak zararlarını daha aza indirebilir veya en azından toplumsal panik ve korkuyu azaltarak gerçeklerle daha çabuk yüzleşmeyi sağlayabilirdi. Marmara depremi sırasındaki bazı olaylar

yukarıda da bahsedildiği gibi afetzedelerin zihninde hem kıyamet hem de mahşer algısına (% 9) neden olmuştur. Örneğin Tüpraş yangınında bir patlama ihtimaline karşı 'bölge halkının bulundukları yeri terk edip hemen uzaklaşmaları gerektiği' çağrısıyla oluşan manzara bazı kişiler tarafından 'mahşer görüntüsü' olarak tanımlanmıştır. Körfez ilçesinde market işleten Çetin, 'Bölgeyi terk edin!' çağrısına uyanlardan birisi. Körfez'den kaçış anında yaşanan şaşkınlık, korku ve karmaşa onun zihnindeki mahşer görüntüsü ile örtüşüyor. Peşlerinden ölümün kovaladığı korkusuna kapılan Çetin o anı şöyle anlatıyor:

> Tüpraş yangını tam bir felaketti. Herkes dağlara kaçtı. Orada hani mahşer diye tanımlanan hava var ya işte tam öyle bir ortam vardı. Yangın sırasında devlet bile kaçıp gitmişti buradan. Kaçarken arkamızdan ölümün bizi takip ettiğini zannediyordum.

Çetin'in ölümü ensesinde hissetmesine neden olan Tüpraş'taki muhtemel bir patlama kaygısıyla başlayan kaçış Körfez ilçesinin yakınlarındaki dağlık alanda noktalanıyordu. Kendisini bu kaçış içinde bulan Tuncay ise "Dağları görecektiniz. Oluk gibi insan akıyordu. Mahşer günü gibiydi" diyor, o korku ve dehşet dolu kaçışı anlatırken. Yukarıda da değindiğimiz gibi, afetzedelerin bir kısmının depremi ve sonrasında yaşananları kıyamet ve mahşer kavramlarıyla açıklamaları yani dini terminoloji kullanmaları zihinsel ve kavramsal repertuarları ile ilgilidir.

Afetzedelerin bir kısmının ilk tepkileri arasında korku ve şok duyguları da önemli bir yer tutmaktadır. Tablo 8'de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların % 17'si ilk tepkilerini 'korkuya kapılmak', % 9'u ise 'şok' şeklinde tanımlamıştır. Birçok insanı uykuda yakalayan sarsıntı anındaki 'belirsizlik', 'bilinmezlik' ve 'çaresizlik' şok ve korku duygularını besleyen unsurlar olarak

belirmektedir. Deprem anındaki bu ilk psikolojik tepkiler sonraki günlerde de artçı sarsıntılarla devam etmiştir.

Deprem sırasındaki ilk tepkilerden biri de sığınma ve korunma ihtiyacının doğurduğu Allah'a yönelme olmuştur. Depremin yarattığı belirsizlik ve korku anında kendiliğinden gelişen bu dini davranış farklı biçimlerde kendisini göstermiştir. Araştırmaya katılanların % 28'si ilk gösterdikleri tepkinin Allah'ı anma, zikretme veya dua gibi dini davranışlar olduğunu belirtmiştir. Deprem anındaki ilk tepkisi sorulduğunda "demokrat insanız ama inançsız insan olmaz. İlk önce bismillah dedim" şeklinde cevap veren Hüseyin gibi afetzedelerin bir kısmı dini nitelikli tepkilerde bulunmuştur. Örneğin Adapazarı'nda bir çadırkentte gönüllü doktorluk yapan Şule deprem gecesindeki ilk tepkileri şöyle dile getiriyor:

> Annem babam inançlı insanlar. Çok yüksek sesle tekbir getirmeye başladılar. O beni çok ürküttü. Ben de dua etmeye başladım. Tamam dedim, her şey bitti. Anne-babamın sesleri beni çok ürkütüyordu. Sonra onlarla anlaştık, şimdi sallantı olduğu zaman içlerinden salavat getiriyorlar.

Depremde eşini, gelinini ve bir torununu kaybeden Cemil de dört katlı evinin enkazı altında kurtarılmayı beklerken çaresizliği tecrübe etmişti. Yanı başında enkaz altında bulunan eşine sadece 'Dua et!' diyebilen Cemil o çaresizlik anını ve duaya yönelişi şu şekilde anlatıyor:

> Binayı yapanlar 'amca burası topla bile yıkılmaz' demişti. Ama Allah'ın topu ağır geldi. Hanımımı, gelinimi, torunlarımı kaybettim. Bu ecel takdir edilmiş. Yazı böyle değiştiremeyiz. O gece üçe yirmi kala uyandım. Tekrar uyumuşum. Sedirde uyuyordum. Tekrar uyandım. Kalkarken sallantı başladı. Başıma bir şey geldi ve ev göçtü. Diğer odada hanımım 'kurtar!' diye bağırdı. Karşıdaki komşular 'geliyoruz' diye bağırdılar. Biz dördüncü kattaydık. Bir de baktım yer seviyesindeyiz. Hanımımın belden aşağısı dışarıda. 'Kurtarın!' diye bağırıyordu.

'Bağırmakla kurtulamazsın, dua oku!' dedim. 3-4 defa şehadet getirdi. Ses kesildi. Herhalde rahatladı dedim. Meğerse ölmüş. Ben de yaralıydım. Beni hastaneye götürdüler. Evimiz çok sağlamdı. Ama buna sağlam ev dayanmazdı. Bu bir afetti. Üç kişiyi defnettim. Dört katlı evim gitti.

Deprem gerçekten de büyük ölçekte kayıplara neden olmuş ve yaşanan şoku ilk günlere oranla daha az hissedenler uğradıkları felaket hakkında biraz daha detaylı ve derinden düşünmeye başlamıştır. Kimileri depremi bir milat olarak görmüş, kimileri geçmişe bakıp bundan her anlamda bir ders alınması gerektiğini vurgulamış, kimileri ise depremden ileriye dönük dersler çıkarılmadığı görüşünü dile getirmiştir. Tablo 9'da görüldüğü gibi inşaat yapımından toplumsal ilişki biçimlerine kadar bir dizi konuda depremden ders çıkarma ve gelecekte bunları dikkate alma ile ilgili farklı gözlemler söz konusudur. Örneğin görüşmeye katılanların yarısı depremin neden olduğu yıkımlardan, verdiği zararlardan ve bunların boyutunun büyük olmasına zemin hazırlayan yanlış uygulamalardan ders çıkarılmadığı ve ibret alınmadığı düşüncesindedir.

Tablo 9 **Depremden ders alındı mı?**

Ders Alındı mı?	sayı	%
Evet	13	17
Hayır	38	50
Biraz	25	33
Toplam	76	100

Depremden ders çıkarılmadığı görüşünde olanlar bu felaketin geçmişteki hataları sorgulamak için bir fırsat olarak değerlendirilmediği ve toplumsal hayatı ilgilendiren konularda yeni bir sayfa açmak için bir milat olarak

görülmediğini savunmaktadır. Bu görüştekilerin aksine afetzedelerin diğer yarısı depremden ders çıkarıldığı görüşündedir. Ama bunların da % 33'ü 'biraz' ders alındığını ifade etmektedir. Depremden ders çıkarma genelde iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi yerleşim yerinin seçimi, zemin etüdü, inşaat kalitesi, standartlara uyum, denetim ve acil durumlarda alınması gereken önlemler gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneğin birçok afetzede 1967 yılında yaşanan Adapazarı depreminden gerekli dersin alınmadığını, çok katlı bina yapımına izin verildiğini, inşaatların iyi denetlenmediğini, Adapazarı'nın fay hattı üzerinde olduğunun bilinmesine rağmen acil yardım ve kurtarma konularında yeterli hazırlıklar yapılmadığını ifade etmişlerdir.

Depremden ders çıkarılmasından anlaşılan ikinci şey ise maddî boyuttan ziyade 'ibret alma', 'hikmet çıkarma' gibi ahlâki ve manevi konularda bireysel ve toplumsal sorgulama sürecine girmektir. Depremzedelerin bir kısmı bu anlamda da bir ders çıkarılmasının söz konusu olmadığı gözlemini aktarmaktadır. Örneğin bir çadırkentte ikamet eden Adapazarlı Cengiz bu konudaki gözlemlerini şöyle dile getirmektedir:

Depremin korkusuyla ilk 10-15 gün içinde insanlar kendilerine çeki düzen verdiler. Ama vakit geçtikçe tekrar normale yani tekrar saldırganlığa bürünüyorlar. Ders alsak birbirimize daha saygılı olurduk. Şu çadırlarda bile hırsızlık yapılıyor. Ders alınsa bunlar olmazdı. İnsanlar doyumsuz ve saldırgan. Yardım alırken riyakar ve yalancı davranıyorlar.

Depremde bazı yakın tanıdıklarını kaybeden ve bir sivil toplum kuruluşunda çalışan Ekrem'in aşağıdaki gözlemleri de Cengiz'in görüşlerini desteklemektedir:

Hırsızlık son derece arttı. Nasıl arttı hırsızlık? Bizim çadırkentlerde arttığını görüyoruz. Oysa biz bir afet

yaşadık. Ben kaç kez uyardım bizim çadırkentlerde kalan insanları. Birbirlerine karşı merhametli ve adaletli olmaları, birbirleriyle dayanışma içinde olmaları gerektiğini, komşusunda varsa kendisinin de sahip olma hakkının olabileceğini, komşusunda yoksa kendisine alma lüksüne veya hakkına sahip olamayacağını, her şeyi adil bölüşmeleri gerektiğini anlattım. Buna uyanlar yok mu? Elbette var. Ama uymayanlar da çok. Bunun da kaynak noktası olarak gelecek endişesini gösterebilirim. Gelecek endişesi çok büyük.

Depremi "biz sarsıntı anında apartmanda İspanya'daki boğa güreşçisinin boğa üzerindeki hali gibiydik" şeklinde tanımlayan Zekai ise cesetlerin defni için yardıma gittiği mezarlıktan şu izlenimlerle dönmüştü: "Mezarlıkta ben de insanlarla konuştum. İnsanların hepsi (bir kişi hariç) böyle bir felaketin beklendiğini söyledi. Ama zaman geçti ders alan yok."

Kendisinin bireysel anlamda depremden dersler çıkardığını ve ibret aldığını iddia eden Kemal'e göre ise insanlar bir ibret olarak gönderilen depremi anlayamıyor ve bu nedenle de hala bazı davranış kalıplarını koruyorlar:

Bu deprem ibret-i âlem. Allah istediğinin canını alıyor, bizim buna sözümüz olamaz tabi. Bundan örnek almalıyız. İbret alınmalı. Ne diyorlar, 'fay hattı' diyorlar. 'Allah'tan gelen fay hattı' demiyorlar. Gerçekler ortada, insanlar elini eteğini düzeltmeli. Bu deprem değil, afet. Normal deprem böyle olmaz. Bu ibret olarak gönderildi ama biz anlamıyoruz ki... Bütün bunlara rağmen bazıları su gibi içki içmeye devam ediyor. Belki biz onlardan daha günahkarız, ama en azından biz bunlardan bir ibret aldık. Bir ders çıkardık. Bazıları hala ders almış görünmüyor. İnsanlar mazot çekmeye (içki içmeye) devam ediyorlar. Bu bir yazgı, imtihan ama insanlar rakı içmeye devam ediyor. Çıplaklık devam ediyor. Korkunç çıplaklık var.

Bazı afetzedeler farklı ölçeklerde de olsa bu felaketten ders çıkarılması gerektiğini yani bireysel yaşantı biçimlerinin, toplumsal ilişkilerin sorgulanması ve depremin ahlâki-manevi konuları düşünme hususunda bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyor. Ders ve ibret alma şeklinde kendisini gösteren sorgulama sürecinde kimi afetzedeler kaybolmaya yüz tutan bazı toplumsal değerleri tekrar keşfettiklerini, iç dünyalarına bakıp kendilerini zaman zaman sorguya çektiklerini, daha iyi ve yararlı bir hayat sürebilmek için neler yapabileceklerini düşündüklerini ifade etmektedir. Deprem sonrasındaki bu iç hesaplaşma ve sorgulama süreci zihinsel ve davranışsal bazı değişikleri beraberinde getirmiştir. Şimdi depremden ders ve ibret alma mekanizması ve bunun düşünce ve davranışlara yansıyan biçimlerini ele alabiliriz. Depremden ders çıkarılması gerektiğini savunan afetzedelerin çoğu 'ders çıkarmayı' genelde insanın kendisini ahlâki ve manevi anlamda sorgulaması olarak görmüşlerdir. Tablo 10 ahlâki ve dini/manevi konuları düşünme eğiliminin depremzedeler tarafından değerlendirilişini göstermektedir.

Tablo 10 **Dini/Manevi konuları düşünme eğiliminde artış oldu mu?**

Gözlem/deneyim	**sayı**	**%**
Artış var	37	49
Artış yok	39	51
Toplam	76	100

Görüşülen afetzedelerin % 51'i ahlâki ve manevi konular üzerine düşünmede depremin bir etkisi olmadığı görüşündedirler. Bu grupta yer alanların çoğuna göre depremzedeler yiyecek, giyecek, barınma ve güvenlik arayışından uzaklaşıp sakin bir ortamda olup bitenleri

düşünme fırsatı bile bulamamıştır. Gerçekten de depremden kısa bir süre sonra başladığımız alan araştırması sırasındaki gözlemlerimiz afetzedelerin büyük çoğunluk itibariyle önceliklerinin sıradan ihtiyaçlar, barınma ve sağlık gibi problemler olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bu tür önceliklerle uğraşmaktan çoğu insan düşünmeye bile vakit bulamamıştır. Depremin üzerinden daha uzun bir zaman geçip de hayat normalleşmeye başlayınca günlük problemlerin ötesindeki sorunlar üzerinde düşünmek ve bir sorgulama sürecine başlamak için daha uygun şartlar oluşabilir. Depremin hemen sonrasındaki bu zihinsel dağınıklığı Ekrem şu şekilde anlatmaktadır:

> İnsanların depremden elbette manevi çıkarımları söz konusu. Ama burada şöyle bir sorun var. Bu insanlar bugüne kadar yiyecek, giyecek, barınak peşinde koştukları için depremin sebeplerini veya kendi konumlarını henüz değerlendirme durumunda değiller. Bugün çıkarılan dersler daha çok medyanın yönlendirmesiyle çıkarılan dersler. Müteahhitler bozuk beton kullandılar veya demirler eksik konuldu, zemin alüvyon zemindi gibi falan. Yani ihtişam, güç, kudret gibi Allah'a ait olan bizatihi sıfatların burada tecellisini kimse görmedi. Büyük çoğunluk görmedi veya şimdi bile görmüyorlar. Ama yarın bunu hissedeceklerdir diye düşünüyorum. Şu sıra ağırlıklı olarak insanlar su almayan bir çadıra ihtiyaç duyuyor. Gıdasını istiyor, çocuğunun bezini istiyor. Yani oturup bu hal nedir, neyin nesidir diye düşünecek durumu yok. Gündüz koşuşturma ile geçiyor. Akşam da çadırına girdiği zaman ya akan bir çadırla boğuşuyor, ya ıslak battaniyelerin altında romatizma olmamak için çareler arıyor.

Yine Tablo 10'da görüldüğü gibi afetzedelerin yaklaşık yarısı (% 49) ise bütün bu olumsuz şartlarla uğraşırken bile ahlâki ve dini konularda düşünme eğiliminde bir artış olduğu deneyimi yaşamış veya böyle bir gözlemde

bulunmuştur. Yani afetzedelerin önemli bir oranı yaşanan olayların şokuna ve derin etkilerine rağmen sosyal ilişkiler, ahlâk, din, metafizik ve kutsala ilişkin konuları zaman zaman düşündüklerini ifade etmişlerdir. Genelde depremden bir ders alınması gerektiği görüşünü savunanların bu konular üzerinde düşündükleri tespit edilmiştir. Bu görüşte olan birçok kişinin zihninde bazı varoluşsal sorular uyanmış ve hayat ve ölüm, iyilik ve kötülük hakkındaki düşünceler tekrar gözden geçirilmiştir. Örneğin depremi Karamürsel'de yaşayan Himmet hayat ve ölüm hakkında düşüncelere kapıldığını belirterek ders alma konusunda şunları söylüyordu:

> Bir daha anladık ki Allah hem insana hem de kainata ömür biçmiştir. Felaketten ders çıkarmamız lazım. Biz bu dünyada emanetiz. Kimin ne zaman öleceği belli değil. Karamürsel 750 yıllık bir ömre sahip. Kimler geldi geçti.

Bu sözleri ile insan hayatının sonlu olduğuna dikkat çeken Himmet felaketten ders almak ve ölüme hazırlıklı olmak gerektiğine işaret ediyor. Deprem gibi kaynağı insanüstü olan bir olayı kontrol etmenin veya önlemenin mümkün olmadığını, ancak bundan bazı dersler çıkarılmasını ve depremin insanlara bir şeyler öğretebileceğini düşünenler de vardır. Örneğin dünyada her şeyin boş olduğu duygusuna kapılan Savaş, deprem öncesinde ahlâki bulmadığı toplumsal ilişki biçimlerini hatırlatıp depremin kendisi için "yeni bir dünya felsefesine" kapı araladığını şöyle dile getiriyor:

> Depremden önce büyük bir hırs güdüyordu insanlar. Mal, mülk edinme peşinde koşuyorlardı. Haklı kazanç, haksız kazanç at başı yürüyüp gidiyordu. Saçı bitmemiş yetim hakkını kim takar? Devlet soyuluyordu. Yolsuzluk, hırsızlık, uğursuzluk, 'kim kimden hesap sordu ki?' tekerlemesiyle yoluna devam ediyordu. Cehaletin cesaretinde olanlar bir türlü doymak bilmiyorlardı. Depremden sonra taşlar

yerine oturdu. 'Yaşın yanında kuru da yanar' hesabında bir anda çok şeyler yok oldu... Allah sopasını değil, hafif bir rüzgarını estirmişti. Bazı gerçekler dank etti insanların kafasına. Bazı görüş ve düşünceler değişiverdi. Her şeyin boş olduğu bir dünya felsefesi gözüktü (*Kocaeli*, 10 Eylül 1999, s. 2, Savaş Poyraz'ın köşe yazısı).

Savaş "Allah sopasını değil hafif bir rüzgarını estirmişti" diyerek depremin bir anlamda toplumun içine sürüklendiği kötülüklerden dolayı bir uyarı olduğunu ima etmektedir ve bu uyarının ahlâki anlamda geçmişi sorgulayan yeni bir düşünce biçiminin ilk aşaması olarak görülmesi gerektiğine inanmaktadır. Savaş depreme metafizik bir anlam yükleyerek manevi alana ilişkin sorgulamayı ise şu şekilde yapmaktadır:

...Ve ilahi varlığın oluşturduğu inancın kuvvetini de görerek, hissederek ve duyarak yaşıyoruz. Birden din bütünlüğüne bürünerek, ölümü çok yakınımızda hissediyoruz... İnsan bulmuş olduğu nimetleri kaybettikten sonra fark edebiliyor. Gördüklerini, dününü ve yaşam rahatlığını böylesi bir felaketten sonra daha iyi anlıyor. Ve dua ediyor: 'Gördüklerimizi bize aratma yarabbim!' diye (*Kocaeli*, 7 Eylül 1999, s. 2, Savaş Poyraz'ın köşe yazısı).

Depremin sıradan bir olay olmadığını, neden olduğu yıkımlara, kayıplara ve acılara rağmen insanın sonlu hayatına anlam katabilecek hikmetlerle dolu olduğunu ifade eden Ekrem de bu büyük felaketten metafizik bir anlam çıkarma peşinde olduğunu söylemektedir:

Depremden hikmetler çıkarıyorum. Benim için çok öğretici olmuştur bu deprem. Çünkü bizzat yaşadım. Başlangıcından bugüne kadar burada bir tecrübe yaşadım. Bir tek dün ilk defa bulunduğum ilden dışarı çıktım. İstanbul'a gittim. Diğer dünyanın ne kadar sahte olduğunu, ne kadar gerçek dışı olduğunu algıladım. İnsanlar büyük metropollerde oraya buraya koşuyorlar. Dokuzuncu kattan kadın halı silkeliyor falan. Gece evlerin bütün elektrikleri

yanıyor. Burada gece hiçbir yerde elektrik yanmıyor, hiçbir binada oturulmuyor. Ancak varoşlarda, tepelerde oturuluyor. Bu hayatın sahteliği. İşte dostlarımın birçoğu öldü benim. Şimdi düşünüyorum. Acaba varlar mıydı gerçekten? Yoksa var olan onlar da şimdi bizim devam ettiğimiz olmayan mı? Doğrusu zaman zaman bir psikiyatriste ihtiyacım olduğunu düşünüyorum. Buradan pesimist veya kaderci bir şey çıkarmak istemiyorum. Elbette insanlar bir şeyleri üst üste koymalıdırlar. Evlerin yıkılma biçimlerine bakınız. Çocukken kibritten evler yapardık. Arada bir birimizin kafası bozulurdu, üzerine basardık. Böyle yamulurdu evler. Şuradan gidin, Halk Eğitim Merkezi'nin binasını görün. Onun yamuk siluetini beşeri bir şeyle meydana getiremezsiniz. Ancak yıkabilirsiniz. O binanın silueti çocukken yaptığımız kibrit oyunu gibi. Bu, bir beşerin halledeceği bir şey değil. Bu bir doğa işi de değil. Bunun elbette beşeri bir izahı var. Tamam fay hattı vs. Ama bütün bunların ötesinde ben metafizik bir anlam çıkarmak istiyorum.

Depremle birlikte başlayan ahlâki ve dini anlamda sorgulama süreci bazı afetzedeleri manevi konular üzerine yoğunlaştırmış ve onları dini davranışlara sevk etmiştir. Bazıları için ise bu sorgulama sadece zihinsel düzeyde kalmıştır. Bununla birlikte deprem farklı uçlarda yönelmelere de neden olmuştur. Kimileri bir 'teselli arayışı' veya 'korkuyu yenme' gerekçesiyle alkol kullanmaya başlarken,[4] kimileri de manevi arayış içerisine girmiştir. Tablo 11'de görüldüğü gibi afetzedelerin % 38'i dini davranışlarda bir değişim gözlediklerini ifade etmişlerdir. Buna karşın % 62'si ise dini davranışlarda fark

4 17 Ağustos depreminden sonra psikolojik destek hizmetleri için deprem bölgesinde bulunan psikologlar alkol kullanımında artış olduğu gözleminde bulunmuşlardır (bk. A. N. Karancı, "Depremlerin Psiko-Sosyal Boyutları: Erzincan, Dinar ve 17 Ağustos 1999 Marmara Depremleri", *Türk Psikoloji Bülteni*, Eylül 1999, 5 (14), s. 56.

edilir bir değişim gözlenmediğini kaydetmiştir. Buradaki veriler gösteriyor ki, ahlâki/manevi konular düşünce planında daha fazla yoğunluk kazanmış ancak dini pratiklerde aynı oranda bir değişim gözlenmemiştir.

Tablo 11 **Dini davranış biçimlerinde fark edilir bir değişim gözlendi mi?**

Gözlem	sayı	%
Değişim gözlendi	29	38
Değişim gözlenmedi	47	62
Toplam	76	100

Deprem öncesinde sıkıntılı bir ruh hali içinde olduğunu hatırlayan, depremle birlikte kendisini zihni sorgulamadan geçiren, bir anlamda geçmişiyle hesaplaşarak 'tövbe eden' Yılmaz'ın geldiği nokta dini davranış boyutunda gözlenen değişime iyi bir örnek teşkil etmektedir. Depremden dersler çıkardığını ve ibret aldığını belirten Yılmaz depremi ve dini hayata dönüşünü şöyle anlatıyor:

> (Deprem ile) Allah bize hatırlatıyor. Öyle insanlarla karşılaşıyoruz ki, Allah'ı tanımıyorlar. Ben artık başka yolun olmadığına inandım. Deprem anında kimse dışarı çıkamadı. Kımıldayamadı. Deprem öncesinde korkunç bir sıkıntı vardı. Herkes benim gibiydi. Gece ben balkondaydım. Uyanıktım. Dua ettim: 'Ya Rabbi ben bu durumu hiç beğenmiyorum, ama sen bilirsin' dedim. Deprem başladı. Çoluk çocuk mahvolduk. Ne kadar aciz olduğumuzu anladık. Deprem bize ne öğretti?.. Bu bize Allah'ın bir gazabı. Başka bir şey diyemiyorum. Ben tövbekâr oldum. Beş vakit namaza başladım. Ama hala ders alamayanlar var. Duyuyoruz. Bazıları 'Allah yoruldu, artık sallamıyor' diyorlarmış. Ölmezsem bu sene hacca gideceğim. Deprem öncesinde namaz niyaz yoktu bende. Dine saygılıydım, ama ibadetim yoktu. Depremi yaşadıktan sonra 'başka çıkış yolu yok' dedim. Dünyanın sonu gelmişti sanki. Tek kurtuluş dine dönüş dedim ve artık elimden geldiğince dini hayat yaşamaya çalışıyorum.

Afetzedeler için şüphesiz deprem tümüyle ders ya da ibret ile eş anlamlı değildir. Ancak depremde yaşanan yakınlarını kaybetme, ölümle yüz yüze kalma, enkaz altında yaralı ve ceset olduğunu bilme, sarsıntı sırasındaki çaresizlik gibi tecrübeler afetzedelerin kendi hayatlarını sorgulamak için bir vesile olmuştur. Her insanın hayatında birtakım değişimlere neden olan bazı dönüm noktaları vardır. Deprem de bazı afetzedeler için hayatın anlamını yeniden gözden geçirmeye sürükleyen böyle bir dönüm noktası olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi depremin algılanışı çevresel ve kişisel özelliklere göre farklılık göstermektedir. Benzer farklılıklar depremden etkilenme oranı ve manevi anlamdaki iç sorgulama için de geçerlidir. Kimileri derin bir iç sorgulamadan sonra düzenli bir manevi hayata başlama isteğini dile getirirken, kimileri aynı derecede etkilenmiş görünmemektedir. Yukarıda zikredilen Yılmaz örneğinde olduğu gibi bazı afetzedeler için manevi hayata dönüş anlamında deprem bir dönüm noktası olmuştur.

Depremde bazı yakınlarını kaybeden ve hayatlarından umut kestikleri yeğenlerinin göçük altından canlı olarak çıkarılmasına tanık olan Serap'ın geçirdiği değişim bu anlamda en çarpıcı örneklerden biridir. Serap'ın eşi Cüneyt de depremden çok etkilenmiş ancak Serap kadar bir iç sorgulama ve davranış değişimi yaşamamıştır. Araştırma sırasında birlikte mülakat yapma fırsatı bulduğumuz Serap ve Cüneyt'in sözleri depremin neden olduğu zihinsel ve davranışsal değişimin ipuçlarıyla doludur. Serap ve Cüneyt deprem anı ve sonrasındaki düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadırlar:

Cüneyt: Deprem gecesi kayınpederin evindeydik. Aslında kaldığımız bina çok sağlamdı. Ancak sarsıntı sağlamlık dinlemiyordu... Tabi her şey Allah'tan. Kayınpeder geldi beni uyandırdı. Kalk deprem oluyor dedi... Ben kıyamet kopuyor zannettim. Dünyanın sonu geldi dedim.

Serap: Ben kıyamet kopuyor diye bağırdım. Annem babam salavat getirmeye başlayınca artık gittik dedim.

Cüneyt: Uyanır uyanmaz önce giyinip sonra şehir merkezine geldik. Kimse kimseyi görmüyordu. Herkes kendi derdindeydi. Halamın Tütünçiftliği'ndeki binasına vardık... Bina çökmüş... Akşama kadar kurtarmaya çalıştık. Akşam üzeri ümidi keser gibi olduk... Bu arada da 'Tüpraş patlayacak' dediler. Halk ilçeyi yavaş yavaş boşaltıyordu. Biz de enkazı bırakıp yamaçlara çıktık. Ama o gece sabah olmadı. Enkaz altında halam, eşi, iki torunu (2,5 ve 4 yaşında) ve çocukların anneleri vardı. Halamı kurtardıktan sonra cesedini çıkardığımız eniştemi mezarlığa götürdük. Orada anladım ki Türkiye'de mezarlıkta dahi torpil geçiyor.

Bu olaylar zinciri 'sizi nasıl etkiledi?' şeklindeki sorumuz üzerine ise Cüneyt ve Serap tecrübelerini şu sözlerle ifade ediyorlardı:

Cüneyt: Şahsen beni pek etkilemedi. Çünkü hemen unuttuk. Artçı sarsıntılarda biraz hatırladık. Ama şimdi unuttuk. Biz zaten inançlı insanlarız. Aslında bir şeyler yapmak istiyorduk din adına, fakat yapamıyorduk. Topluma uyuyorduk. Şimdi gene öyle. Topluma uyuyoruz. Ama depremden sonra içkiyi bıraktım. Eskiden arada bir içiyordum. Şimdi yapmak istediğim çok şey var, fakat yapamıyorum. Namaz kılmak istiyorum. Ama mesela sabah namazına kalkmak zor geliyor. Akşam okey oynamaya gidiyoruz. Kalkıp namaza gitmek zor geliyor. Ama ölümden çok korkuyorum. Ölümün kendisinden değil, ne ile karşılaşacağımdan korkuyorum.

Serap: Ben eşimden daha çok etkilendim. Depremden hemen önce tatile gitmiştik. Evlendikten sonra her sene tatile

gideriz. Mayo ve bikinilerle filan uygunsuz vaziyette denize gireriz. Bir sürü de para harcarız. Cehenneme gitmek biraz pahalı. Ben kapalı birisi değildim. Şimdi tesettüre girdim. Beni diğer şekilde yaşamaya sürükleyen arkadaşlarımla arama mesafe koydum. Depremden hemen sonra onlar da benim gibi davranmaya başladılar aslında. Ama zamanla onların yolu gene değişti. Benim gibi olanlar çok az. Yakın çadırlarda kaldığımız bazı arkadaşlar var. Onlarla konuşuyoruz. Korkuyoruz vb. sözler söylüyorlar. Ben de namaz kılın, Kur'an okuyun diyorum. Ama benimle dalga geçiyorlar. 'Sen daha dün değiştin bugün bize mi fetva veriyorsun?' diyorlar.

Cüneyt: Ben de dine daha yakından sahip olmak istiyorum. Ama çevrem buna pek müsait değil. Çevreye uyuyoruz.

Serap: Biz arkadaşlarımızla çok gereksiz şeyler yaptık geçmişte. Her gün oyunlar oynuyorduk. Paralı günler yapıyorduk. Sen ne giydin ben ne giydim şeklinde çok boş şeyler yaptık. Depremden sonra boş şeyler yaptığımızı, boş yaşadığımızı düşündüm. Depremden sonra geçmiş hayatım için çok büyük bir pişmanlık yaşadım. Geçmiş hayatım için tövbekar oldum. Şimdi hala günahkar olduğumu düşünüyorum. Hala namaz kılarken namazımın kabul olmadığını düşünüyorum. Bizim bir arkadaşımız vardı. Kanser oldu. Göğsü alındı. Saçları döküldü. Başını örttü, namaza başladı. Kanseri yendi. Tekrar eski yaşantı biçimine döndü. Ben o zaman ona 'ne oldu abla niçin değiştin?' demiştim. Şimdi de arkadaşlar bana 'sen de öyle olacaksın, bir süre sonra eski yaşantına döneceksin' diyorlar.

Yukarıdaki açıklamalardan Serap'ın kendisini ciddi bir özeleştiriden geçirdiği, geçmişteki yaşantı tarzının benimsediği dini inançlara ters düştüğünü anladığı ve 'değişmeye' karar verdiği görülmektedir. Düşünsel plandaki bu değişim Serap'ın davranışlarına da yansımıştır.

Giyim tarzını değiştiren Serap, ibadetleri düzenli olarak yerine getirmeye ve hatta çevresindekilere de telkinlerde bulunmaya başlamıştır.

Bir sivil toplum kuruluşunun yöneticisi olan Ekrem'in kızı ile arkadaşı da genç yaşta olmalarına rağmen herhangi bir telkin olmadan Serap gibi bir değişim sergilemişlerdir. Ekrem çevresinde gözlemlediklerini onların şahsında değerlendirirken manevi hayata yönelim anlamında bir değişimin hissedildiğini, ancak bunun geniş çaplı olmadığını dile getirmektedir:

> Deprem münasebetiyle manevi yöne doğru eğilim gösteren birçok insan oldu. Mesela benim kızım 11 yaşında, şimdi namaza başladı. Yine bizimle burada başlayan bir kızcağız var. Daha önceden vardı bu tür duygular ama deprem onu ateşleyen bir sebep oldu. Namaza başlayan insanlar var. Ama bunun yanında daha önceki süfli mesleklerini icra eden insanlar mesleklerini yine icra ediyorlar. Yani insanlar yine zina ediyorlar. Fahişeler yine mesleklerini icra ediyorlar. Ama bütün bunların yanında yine de manevi bir dinamiğin var olduğuna inanıyorum. Mesela artçı depremlerde insanların sokağa fırlarken kelime-i şehadet getirmeleri, dua okumaları. Bunlar elbette bu işin manevi dinamikleri. Ama bunu çok somut, çoğalan bir gösterge olarak göstermek mümkün mü? Şu sıra sanmıyorum.

Deprem öncesinde ibadetlerini yerine getirenler arasında ise bu ibadetleri daha bilinçli yapma, kurallarını ve anlamını öğrenme doğrultusunda bir çaba başladığı görülmektedir. Depremi bir ceza değil, ancak ahlâki sınırları zorlayan aşırılıkları idrak etmek için bir fırsat olarak değerlendiren Yeniköylü Süleyman bu tür değişime iyi bir örnek teşkil etmektedir. Deprem gününü mahşer gününe benzeten Süleyman bu konudaki görüşlerini şöyle dile getiriyor:

> Dini yaşantıya dönenlerin, beş vakit namaza başlayanların sayısında artış var. Daha önce doğru dürüst bilmeden namaz kılıyorduk, şimdi ise kurallarını öğreniyor, ilmihal kitapları okuyor, daha bilinçli olarak ibadet ediyoruz.

Araştırmaya katılanların kendi hayatlarına ilişkin söyledikleri ve çevrelerindeki kişiler hakkındaki gözlemleri, depremin kısmen de olsa dini davranışlarla ilgili bir iç sorgulama süreci başlattığını göstermektedir. Deprem, bazı afetzedelerin hayat ve ölüme ilişkin konular üzerinde düşünmelerine vesile olmuştur. Yukarıda detaylı bir şekilde örneklendirdiğimiz gibi afetzedelerin bir kısmı dini inançlarının gerektirdiği davranış biçimleri ve ibadetler konusunda bazı eksiklikleri olduğu kanaatine ulaşmıştır. Kendilerini böyle bir özeleştiriye tabi tutanlar o güne kadar ihmal ettiklerini düşündükleri pratikleri yerine getirme doğrultusunda karar vermişlerdir. Bu tür bir karar vermeyenler de geçmişteki davranışlarının eksik veya yanlış olduğunu en azından anladıklarını ifade etmişlerdir. Dini düşünce ve davranışlar bağlamında depremin bireysel ölçekte bazı değişimlere neden olduğu yani bazı kişilerin gerçekten değişim geçirdiği gözlenmiştir. Ancak depremin, dini yönelimlerin artışı ve pratiklerin yerine getirilmesi anlamında toplumsal ölçekte bir dönüşüme neden olduğu söylenemez. Doğrusunu söylemek gerekirse diğer doğal felaketler gibi depremin de ne gibi toplumsal etkiler doğurduğu zamanla anlaşılacaktır.[5] Bu araştırma hem depremden hemen sonra yapıldığı hem de toplumsal değişimleri izlemek için gerekli zaman dilimine yayılmadığı için bu konudaki

5 Depremden sonra yurtdışından bölgeye gelen gözlemciler de bu yönde tespitlerde bulunarak "depremden sonra dinî bir yönelişin gözlemlendiğini, ancak bunun genel ve sürekli olabilecek bir mahiyet arz etmeyeceği" yorumunda bulunmuşlardır (mesela bk. S. Peterson, "Quake Calls Turks to Religion", *Other Voices (Middle East Report)*, December 1999, 2 (8), s. 1-2.

gözlemlerimizin genelleştirilmesi oldukça zordur. Buna rağmen depremin kısa vadede neden olduğu, mesela dayanışmanın artması gibi, bazı toplumsal değişimlerden söz edilebilir.

5

Stres ve ruhsal gerilimle başaçıkma yolları: toplumsal dayanışma ve dini inançlar

İnsanları hazırlıksız ve aniden yakalayan felaketler hem bireysel hem de toplumsal ölçekte çok yönlü sonuçlar doğurur. Can ve mal kaybı, yaralanma ve ölüm tehdidiyle yüz yüze gelme insanın alışageldiği hayat akışını bozar. Felaket anına kadar düzenli bir şekilde işleyen mekanizmalar ve planlamalar alt üst olur. Toplumsal düzen ve roller bozulur, gerçeklik algısı değişir. Özellikle deprem gibi ne zaman olacağı önceden tahmin edilmesi mümkün olmayan felaketlerin doğurduğu belirsizlik ortamı güvensizlik duygusunun oluşmasına ve anlam sisteminin kaybolmasına yol açar. Bu belirsizlik ve güvensizlik duygusu, felakete uğrayanların kendi hayatları üzerindeki kontrol yeteneklerinin azalmasına neden olur. Bütün bu ani değişimler neticede stres, gerilim ve çöküntülere zemin hazırlar.

Marmara depremi örneğinde olduğu gibi kimi doğal felaketler büyük ölçekte kayıplara neden olur. Bu depremde binlerce kişi ölmüş, on binlerce ev yıkılmış veya

hasar görmüştür. Böylesine geniş ölçekli can ve mal kaybı hiç şüphesiz derin acıların yaşanmasına neden olmuştur. Ama bu kayıplara rağmen hayat durmamıştır. Afetzedeler çeşitli mekanizmalarla tekrar hayata sarılmaya ve acılara göğüs germeye çalışmaktadır. Depremin yol açtığı can ve mal kaybını takip eden belirsizlik ve güvensizlik duygularının beslediği stres, gerilim ve ruhsal çöküntüyle başaçıkmada bazı mekanizmalar ön plana çıkmıştır. Toplumsal dayanışma, yardımlaşma ve paylaşma, olayları bireysel değil genel bir çerçevede değerlendirme, manevi duygulara yaslanma ve dini davranışlara yönelme afetzedelerin zihinsel ve duygusal direnç kazanmalarını sağlamıştır. Şekil 3'de görüldüğü gibi depremle başaçıkmaya katkıda bulunan etkenleri genel olarak (a) toplumsal dayanışma, (b) bireyselliği aşma ve (c) inanç başlıkları altında toplamak mümkündür.

Şekil 3 **Başaçıkma sürecine olumlu katkılar sağlayan etkenler**

Toplumsal dayanışma	Yardımlar Paylaşma Sivil toplum kuruluşları
Bireyselliği aşma	Felaketin topluca yaşanması Tüm bölgenin etkilenmesi Kayıpların bireysel olmayışı Kayıpları başkalarının kayıplarıyla karşılaştırarak değerlendirme
Dini inanç ve ritüeller	Dua İbadet Teslimiyet Ahiret inancı Cemaat dayanışması Cenaze merasimi

a. Toplumsal dayanışma

Toplumsal dayanışma ve yardımlaşma depremin açtığı yaraların sarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Deprem bölgesine ulaştırılan bireysel ve kurumsal yardımlar, kurtarma ekipleri, sağlık, barınma ve gıda yardımı sağlayan sivil toplum kuruluşları, deprem bölgesi dışındaki halkın duyarlı davranışı, medyanın yürüttüğü yardım ve dayanışma kampanyaları felaketzedeler için moral kaynağı olmuştur. Geniş ölçekli toplumsal destek ve dayanışmayı gören insanlar yalnız olmadıklarını, kaderlerine terk edilmediklerini hissetmişlerdir. Bu duygu onların sıkıntıları göğüsleme ve zorluklara dayanma gücünü artıran bir işlev görmüştür. Depremin toplumsal dayanışmayı artırdığı ve halkın duyarlılığını olumlu yönde etkilediği araştırmaya katılanların çoğu tarafından da kabul edilmektedir. Tablo 12'deki bulgular doğal felaketlerin toplumsal dayanışmayı artıran bir rol oynadığı gözlemini teyit etmektedir.

Tablo 12 **Deprem toplumsal dayanışmanın artmasına neden oldu mu?**

	sayı	**%**
Dayanışma arttı	46	60,5
Dayanışma artmadı	30	39,5
Toplam	76	100

Araştırmaya katılanların % 60.5'i deprem sonrasında toplumsal dayanışmanın arttığını ifade etmiştir. Bu görüşte olan felaketzedeler en zor zamanlarında kendilerine yardım elinin uzandığını, kendilerine ulaşan yardım ve destek sayesinde dayanma güçlerinin arttığını belirtmişlerdir. Deprem sonrası yoğun dayanışma ortamının kısmen de olsa bazı sürtüşme ve önyargıları da

ortadan kaldırdığını ifade eden felaketzedelere göre hoşgörü sınırları genişlemiştir. Tablo 13'de görüldüğü gibi de sivil toplum kuruluşları felaketzedelere göre son derece etkin sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği sergilemiştir. Araştırmaya katılanların % 89.5'i sivil toplum kuruluşlarının önemli katkılarda bulunduğunu belirtmiştir.

Tablo 13 **Sivil toplum kuruluşları önemli katkıda bulundu mu?**

	sayı	%
Evet	68	89,5
Hayır	8	10,5
Toplam	76	100

Araştırma sırasında felaketzedelere büyük moral veren toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın çarpıcı örnekleri gözlenmiştir. Örneğin Tüpraş yangını sırasındaki patlama tehlikesine karşı 'bölgeyi terk edin!' uyarısını müteakip dağlık bölgeye çıkan Çetin kendilerine ulaşan yardımı şöyle anlatıyor:

> Biz dağdayken bazı insanlar su ve ekmek getirdiler. Bursalı bir kişiyi unutamıyorum. Arabasına ekmek doldurup getirmiş. Yolda kaza yapmış kolu falan sargı içindeydi. Yılmadan bize yardım için yola devam etmiş. Orada bulunan herkes ağladı. Çok duygulandık.

Çetin'i duygulandıran bu davranış, toplumsal dayanışmaya dönüşen bireysel duyarlılığın derinliğini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Bu duyarlılık felaketzedeleri hem duygulandırmış hem de onları yalnızlık duygusundan kurtarmıştır. Türkiye'nin dört bir yanından gelen yardımlar ve geniş dayanışma halkası Yalovalı Sinan'a göre 'insanlık öğretici' bir tecrübe olmuştur. Sinan gözlemini şöyle aktarıyor:

> Hakkari'den bir vatandaş Yalova'ya yardım getirmiş. Kumanya halinde dağıtıyor. O kumanyadan ben de yardım aldım... Depremde milyarlar kaybettim, ama insanlığı öğrendim. Hakkari'den birisi kalkıp buraya yardım getiriyor ve ben de bundan yararlanıyorum. Eğer bu felaket Hakkari'de olsaydı belki ben oraya gitmez, yardım da göndermezdim. Çevredekiler yardım eder diye düşünürdüm.

Yüzlerce örnekten sadece birisi olan Hakkari'den gelen gıda yardımı Sinan gibi birçok insana güç vermiştir. Bu tür toplumsal dayanışma örnekleri ile depremzedeler acı ve üzüntülerinin paylaşıldığının farkına varmışlardır. Bu paylaşma duygusu felaketin stresini kısmen de olsa hafifletmiştir. Zeki'nin aşağıdaki gözlemi de toplumsal yardımlaşmanın doğurduğu duygusal etkilenmeyi gösteren iyi bir örnektir:

> Adam bahçesinden domatesini koparmış getirmiş. Ben 3-4 gün ağladım. Enkaz başında bekleyenler, yurtdışından gelenler. 'Bu insanlar burada ne arıyorlar? Bu insanlar bize yardım getirdiler' diye hep ağladım. Üniversite öğrencileri, genç kızlar, baktığınız zaman çok modern kızlar, 'yolda giderken düşürdüğü bir şeyi almak için yere eğilmeye tenezzül etmez' diyeceğiniz kızlar, kadınlar, delikanlılar yerlerden bizim çöplerimizi topladılar. Stadın arkasında Mısırlılar vardı. Onları bizim yere attığımız peçete kağıtlarını toplarken gördüm. Bütün bunları görünce kendimden utandım. Daha önce deprem olan yerlere 'ben tutup da bir elbise mi gönderdim' diye düşündüm.

Zeki'nin yakından şahit olduğu dayanışma ve gönüllü çalışmalar yaşadığı gerginliği kısmen de olsa hafifletmiştir. Gördüğü yakın ilgi Zeki'nin kendi sıkıntılarından biraz da olsa uzaklaşıp yardımlar üzerinde düşünmesine ve hatta kendisini sorgulamasına zemin

hazırlamıştır. Türkiye ölçeğinde hissedilen dayanışma ve paylaşma duyguları ve hatta ülke sınırlarını da aşan yardım kampanyaları felaketzedeler için bir umut kaynağı olmuştur. Depremi Adapazarı'nda yaşayan Özcan'ın ifadesi ile halkın duyarlılığı ve vakit geçirmeden verdikleri destek ve dayanışma 'acıları neredeyse unutturmuştur'. Özcan yardım konvoylarını duygusal bir dille şöyle anlatıyor:

> Depremin ilk günü Bursa'dan 12 adet İsuzu ve Mitsubishi kamyonet geldi. Her türlü yardım malzemesi vardı. Bursa İnegöl ile Yenişehir arasında yardım toplayıp getirmişler. Gelenlerin hepsi genç. 17-18 yaşında delikanlılar. En yaşlısı 25 yaşlarında. Ağladım. 'Ne zaman haber aldınız, ne zaman yardım topladınız, ne zaman geldiniz?' dedim. Sanki deprem olacak diye bekleyip duruyorlarmış. Gece 2-3'e kadar çalıştılar. Üçüncü gün yine geldiler. Yine aynı şekilde. Onların varlığı bize tüm acılarımızı neredeyse unutturdu. Umutlarımız arttı.

Özcan'ın ifadeleri de açıkça gösteriyor ki toplumsal dayanışma ve yardımlaşma depremzedeleri hem duygulandırmış hem de umutlandırarak acılarını hafifletmiştir. Yani kendiliğinden gelişen paylaşma ve dayanışma faaliyetleri onların ruhsal çöküntüye teslim olmalarını engellemiştir. Bu dayanışma ve yardımlaşma ortamı ayrıca bazı toplumsal gerginliklerin azalmasını, önyargıların törpülenmesini, hoşgörünün artmasını ve toplumsal barışın güçlenmesini sağlayarak felaketzedeler üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Depremde kardeşini kaybeden Yalovalı Erman böyle bir gelişmenin en iyi örneklerinden birini yaşamıştır:

> Ben kendime söz verdim: Bir daha o küpeli gençleri, şalvarlı sakallı gençleri, ojeli kızları tenkit etmeyeceğim. Benim kardeşimin cenazesini enkazdan bir sakallı gençle

> bir küpeli genç çıkardı. Deprem gecesi Çınarcık'a gittim, bir kamyonet üzerinde sosyetik kızlar yardım dağıtıyorlar. 'Çocuklar siz nereden geliyorsunuz, bunları nereden getiriyorsunuz?' dedim. 'Biz arkadaşlarla karar verdik, bunları topladık, Çınarcık'ı bildiğimiz için de buraya geldik' dediler.

Erman depremden önce önyargıyla baktığı ve ifadelerinden anlaşıldığına göre pek de hoşlanmadığı toplumun bazı kesimlerine karşı haksızlık yaptığını kabul ederek özür dilemektedir. Depremden sonra farklı toplumsal kesimlerin hiçbir ayırım yapmadan yardıma koşması Erman'ın dış görünüşe dayanan önyargılardan arınmasına ve 'diğerleri' ile olumlu bir iletişim kurmasına neden olmuştur. Hem felaketzede hem de gazeteci gözüyle Savaş Poyraz da gittikçe zayıflayan ve kopma noktasına gelen sosyal ilişkilerin depremden sonra tekrar yenilendiğini şöyle dile getiriyor:

> Depremden evvel eski komşuluklar da unutulmuştu. Apartman katlarında kapılarını kapatıp kendi kendilerine yaşıyordu insanlar. Ancak asansörde veya merdiven inişlerinde selamlaşıyorlardı. Komşuluk tarihin sararmış sayfalarına terk edilmişti. Depremden sonra bu komşuluk duyguları tekrar canlandı. Çadırkentlerde yan yana yaşamda yardımlaşma, eşitlik vardı. Herkes birbirini misafir ediyordu çadırına. Herkes müşterek kaderin haklarına düşen bölümünü yapıyor şimdi (*Kocaeli*, 10 Eylül 1999, s. 2, Savaş Poyraz'ın köşe yazısı).

Depremin neden olduğu kayıpların sıkıntısını kısmen de olsa hafifleten ve başaçıkma sürecini olumlu yönde etkileyen bir başka unsur da "bireyselliği aşma"dır. Şimdi bu mekanizmanın başaçıkmaya nasıl olumlu katkıda bulunabileceği konusunu ele alabiliriz.

b. Bireyselliği aşma

Depremin sıkıntılarına göğüs germede zaman zaman olumlu etkilerini gözlediğimiz 'bireyselliği aşma' kişinin kendi acı ve sıkıntılarını daha kötü durumda olanlarla karşılaştırarak göreceli olarak moral bulması ve rahatlaması anlamına gelmektedir. Deprem gerçekten de ciddi can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Kimileri sadece konutunu ve mal varlığını, kimileri hem malını hem de yakınlarını ve sevdiklerini kaybetmiştir. Bazıları aileden bir veya iki kişi kaybederken bazıları da hemen hemen tüm ailesini kaybetmiştir. Şüphesiz gerek can gerekse mal kaybı bu kayba uğrayanlar için son derece sıkıntılı ve stresli bir duygusal durum, ruhsal gerilim doğurur. Tek tek ele alındığında tüm felaketzedeler normal hayat düzenleri ve anlam sistemleri sarsıldığı için hakikaten ruhsal çöküntü ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak fekaletzedelerin kendi durumlarını kaybı daha büyük olanlarla karşılaştırmaları ruhsal sıkıntılarının hafiflemesini sağlamaktadır. Felaketzedelerin bir kısmı yaptıkları karşılaştırma sonucu kendi kayıplarının diğerlerine oranla daha az olduğunu görmüş ve kısmen de olsa 'şanslı oldukları' duygusunu yaşamışlardır. Bu da onların başaçıkma süreçlerine olumlu katkıda bulunmuştur. Örneğin mezarlıkta defin işlerine yardımcı olan Nuri'ye göre az ölüsü olanlar çok ölüsü olanlara bakarak teselli buluyorlardı. Nuri insanın 'kanını donduran' mezarlık gözlemini şöyle anlatıyor:

> Üçüncü gün mezarlıktaydık. Aynı aileden üç kardeş ve çocukları ölmüştü. Bir aileden tam 16 kişi hayata gözlerini yummuştu. Ağlama falan yoktu. Herkes donmuştu. Üç veya beş ölü bu rakama göre çok azdı. Az ölüsü olan çok ölüsü olanlara bakıp haline şükrediyor ve teselli buluyordu. Bir ölüsü olan sanki hiçbir şey olmamış gibi davranıyordu. 16 kayıp verenin yanında bir kayıp veren bununla teselli bulmaya çalışıyordu. Çünkü beterin

> beteri vardı. Bu kadar büyük trajedi olmasına karşın ağlayan görmedim desem yeri vardır.

Nuri'nin mezarlıktaki gözlemleri felakete uğrayan insanların ben merkezli olmaktan uzaklaşmaları, dikkatlerini karşılaştırmalı olarak başkalarının kayıplarına yoğunlaştırmaları yani 'bireyselliği aşmaları' durumunda bir teselli kaynağı buldukları savını desteklemektedir.[1] Felaketin geniş kitleleri etkilemesi ve kayıpların herkes tarafından paylaşılması da başaçıkma sürecini olumlu yönde etkilemektedir. Depremle gelen ölüm artık ortak bir tecrübe olduğu, herkes aileden, akrabalardan birilerini kaybettiği için birbirlerinin acısını anlıyor ve üzüntülerini paylaşıyordu. Belki bir trafik kazasında yakınını kaybeden bir insan çok daha büyük acı yaşar ve çok daha fazla tepki gösterirdi. Birlikte yaşama, acıları kolektif olarak göğüsleme başaçıkmaya çok önemli katkı sağlamaktadır. Acı, ölüm ve kaybın bireysel olduğu anlarda insana yüklenen ağırlık çok daha fazladır. Acı, kayıp ve ölüm tecrübesi toplumun geniş kesimlerince paylaşıldığında acılar da aynı şekilde bölüşülmüş olarak hissedilir. Depremde anne, baba ve ağabeyini kaybeden Erol'un aşağıdaki sözleri kayıpların geniş kitleleri etkilemesinden dolayı insanın kendi kayıplarını sanki olağanmış gibi karşılayıp kabullenmesini kolaylaştıran bir unsur olduğunu gösteren örneklerden biridir. Erol kayıplarını kabullenmesini kolaylaştıran deneyimini kısa ama etkin bir biçimde şöyle aktarıyor:

---

1 17 Ağustos depreminden sonra bölgede gözlemlerde bulunan diğer araştırmacılar da aynı yönde tespitlerde bulunmuşlardır. Bunlardan birisi olan N. Tarhan "Depremden önce ruhsal tedavi gören bazı hastalarda depremle birlikte düzelmeler olduğunu, kendilerine bunu nasıl açıkladıkları sorulduğu zaman ise 'yaşanan acıyı gördükten sonra benim acımın önemsizliğini anladım' şeklinde cevaplar verdiklerini" belirtmektedir (N. Tarhan, "Deprem Psikolojisi", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, Aralık-Ocak-Şubat 1999-2000, s. 109).

Depremde çok sevdiğim yakınlarımı, annemi, babamı ve ağabeyimi kaybettim. Cesetlerini enkazdan kendim çıkardım. Onları kendi ellerimle defnettim. Bu benim için büyük bir kayıptı. Ancak yine de annem, babam, ağabeyim bir ömür yaşadılar. Doğmadan ölenlerin yanında bir şey sayılmazdı onların ölümü. Binlerce insanın ölümü ile üç insanın ölümü mukayese bile edilmez.

c. Dini inanç ve ritüeller

Toplumsal dayanışma ve kitlesel paylaşım yanında dini inanç, ibadet ve ritüeller de bazı felaketzedeler için bir güç ve teselli kaynağı olmuştur. Yani dini inanç, ibadet ve ritüeller depremin doğurduğu stres ve gerilimlerle başaçıkmada insanlara dayanma ve tahammül gücü vermiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde de belirtildiği gibi dinin en etkin fonksiyonlarından birisi anlam arayışı bağlamında insanı belirsizlik duygusundan kurtararak ona tekrar özgüven kazandırmasıdır. Başa gelen olumsuz olayları anlamlandırmada din insanlara yardımcı olmakta ve belirsizliğin doğuracağı boşluktan kurtarmaktadır. Dini inanç, ibadet ve ritüeller felaketleri anlamlandırmanın ötesinde bu felaketlerin neden olduğu kayıplara ve acılara göğüs germe sürecine de bazı katkılarda bulunmaktadır. Din, Allah ve ahiret inancı ile kayıpların kabullenilmesini kolaylaştırmakta ve felaketzedelere iyimserlik ve umut gibi ruh sağlığı açısından olumlu duygular kazandırmaktadır. Dua, ibadet ve cemaat desteği gibi dini nitelikli unsurlar da başaçıkma sürecine katılmakta ve felaketzedelerin ruhsal çöküntü risklerine karşı dayanma gücü vermektedir. Araştırma sırasında görüştüğümüz depremzedelerin yarıya yakını (% 49) dua ve ibadet gibi dini davranış biçimlerinin kendileri için bir direnç kaynağı olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular dini inanç, ibadet ve ritüellerin bazı felaketzedelerin olumsuzluklarla başaçıkma direncini artırdığı ve ruhsal sağlığı olumlu yönde etkilediği görüşünü[2] doğrulamaktadır.

Tablo 14 **Dua ve ibadet direnç kaynağı oldu mu?**

Gözlem / deneyim	sayı	%
Evet	37	49
Hayır	39	51
Toplam	76	100

Dini inancın çok yönlü etkilerinden biri de anlamlandırma ve kabullenme sürecinde gözlenmektedir. Kendi kontrol yeteneği dışında olumsuz deneyim yaşayan inançlı kişiler özellikle bu olaylar doğal felaketler gibi geniş ölçekli ise kayıpları çok fazla bile olsa bunlara metafizik bir anlam yüklemekte ve başlarına gelen şeylerin Allah'tan geldiğine inanmaktadırlar. Bu inanç ilk anda kaderci gibi görünse de felaketlerin anlam kazanmasını sağlayarak belirsizlik duygusundan kurtulmaya katkıda bulunmakta ve kabullenme sürecini hızlandırarak tekrar normal hayata dönülmesini sağlamaktadır. İnancın önemli bir teselli kaynağı olduğunun en çarpıcı örneklerinden birisi depremde 16 yaşındaki oğlunu kaybeden bir babanın ifadelerinde görülebilir. Çocuğunun ölümünü derin bir teslimiyetle kabullenen Gölyakalı Erkan, Allah'ın kendisine sabır verdiğini şöyle anlatıyor:

Deprem anında eşim, iki çocuğum ve ben gürültü ile uyandık. Sallantıyı hissetmedik. Kalktığımız anda kapıya koşsaydım belki ben de ölürdüm. Oğlumun kaldığı

2 P. S. Richards – A. E. Bergin, *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotheraphy*, Washington: American Psyhological Association, 1997, sh. 215-216.

> oda tamamen çökmüştü. Oğlum öldü. Çocuğumuz iyi bir insan olsun, dini, imanı bilen, millete yararlı bir insan olsun diye hep dua ederdik. Allah bizi duyuyordu. Mülk onun, kabul edip etmemek ona bağlı. Biz onun mülkünde yaşıyoruz. Bu nedenle teselli bulmada zorlanmadık. Sabrı Allah veriyor.

Erkan oğlunu depremde kaybetmesine rağmen Allah ve ahiret inancından dolayı bu kaybı kabullendiğini ve dayanma gücünün arttığını ifade etmektedir. Erkan sabır, tevekkül, sadaka ve şehitlik gibi dini muhtevalı kavram, duygu ve inançların birer başaçıkma ve teselli kaynağı olduğunu da şu şekilde ifade ediyor:

> İnanan insanlar olarak tevekkül ediyoruz, sabrediyoruz, Allah'a hamd ediyoruz. Annesi de ben de onun şehit olduğuna inanıyoruz. Oğlu askerde şehit olan bir babaya daha önce kendi oğlumun yanında, 'artık şehit babasısın. Sakın ola isyan etme!' demiştim. Oğlum da bunu duymuştu. Başkasının acısını ancak acıyı çekince anlıyorsunuz... Kaybettiğimiz can şehit, mal ise sadakadır. Böyle inanmasak zaten bu acıya dayanmak mümkün değil. Sabır, tevekkül ve şükretmekten başka çare yok.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi dini inançlar Erkan ve ailesini derin bir ruhsal çöküntüye düşmekten kurtarmıştır. Özellikle ahiret inancı, doğal felaketlerde hayatını kaybedenlerin şehit olacağı öğretisi ve tevekkül anlayışı gibi manevi unsurlar stresle başaçıkmada Erkan ve ailesi için en önemli bir psikolojik dayanak olmuştur.

Sıkıntılara sabretmek, dayanıklılık göstermek ve zorluklardan dolayı hayattan kopmamak dini tavsiyeler arasında yer almaktadır. Sabır psikolojik bir mekanizma olarak insanın dayanma gücünü artırmakta ve hayata

sırt çevirmesini önlemektedir. Depremde eşiyle birlikte enkaz altından kurtulan ve dokuz yakınını kaybettiği için kurtulduğuna sevinemeyen Gölcüklü Şükrü için de en büyük manevi dayanak inancı olmuştur. Dini inançlarının şuurunu kaybetmesine engel olduğunu belirten Şükrü duygularını şöyle dile getiriyor:

> O anda aklımıza gelen şey artık kıyametin koptuğuydu. Eşimle beraber okumaya başladık. O anda teslim olmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Dışarı çıkar çıkmaz öğrendim ki babam ölmüş. Kardeşim, eşi ve bir kızı ölmüş. Üçüncü katta kız kardeşim vardı. O, eşi ve bir çocuğu ölmüş. Erkek kardeşimin kızı vardı, yeni doğum yapmıştı, bebekleri vardı. Bir de beş yaşında oğlu vardı. 3 aylık bebek ve çocuk kurtulmuş. Bebeği karşı apartmanın çatısında bulmuşlar. Kundağı dahi bozulmamış. Annesi öldü, babası yaralı. Bu bebek olayı beni çok düşündürdü. Allah'ın takdiri dedik. Aileden dokuz kişi öldü. O kadar cenazenin bir arada olmasını düşününce insan neredeyse şuurunu kaybeder gibi oluyor, ama Cenab-ı Hak'tan geldiği için teslimiyetten başka bir şey yok diyoruz, sabrediyoruz.

Dini öğretiler her canlının yaratıldığı gibi bir gün öleceğini, Allah'tan gelenin tekrar ona döneceğini hatırlatır. Hayata gelmek gibi ölümün zamanı da dine göre Allah'ın takdirine bağlıdır. Din, insan kudretini aşan bu varoluşsal olaya bir anlam katmaktadır. Dini inançlara dayalı yaklaşım bazıları için olayların kabullenmesinde ve stresle mücadelede olumlu katkılarda bulunmaktadır. Örneğin İzmit'te göçük altından yaralı olarak kurtarılan bir anne aynı yerde sekiz yaşındaki kızını kaybetmesine rağmen inancından güç almaktadır. Acılı anne tedavi gördüğü hastanede kızını kaybetmenin tesellisini şu sözlerde buluyor: "Doğduğuna inandığım gibi öldüğüne de inandım. Ne yapalım, Allah'ın takdiri" (*Kocaeli*, 21 Eylül

1999, s. 6, Ertuğrul Çakman'ın "Onları Unutmayalım" başlıklı yazı dizisi).

Sabır, tevekkül, teslimiyet, şehitlik ve maddî kayıpların sadaka olduğu anlayışı, ahiret inancı gibi dini unsurlar ile cesetlerin bulunup yıkanması, kefenlenmesi ve usulüne uygun olarak defnedilmesi de yakınlarını kaybedenler için bir teselli kaynağı olmuştur.

Bazı dini ritüellerin olayları kabullenme ve başaçıkma sürecinde olumlu etkileri olduğunu belirtmiştik. Özellikle ölüm gibi trajik bir olayla karşılaşan yani eşini, çocuğunu veya bir başka yakınını kaybeden kişi için cenaze törenlerinin gerçekleştirilmesi olumlu bir psikolojik katkı sağlar. Bu nedenle cenaze töreni ve sonrasındaki dini gereklerin yerine getirilmesi önerilmektedir.[3] Özellikle büyük felaketlerde yakınlarını kaybedenler için, cesetlerin bulunması, yıkanıp kefenlenmesi ve usulüne uygun dini merasimle defnedilmesi (mesela Müslümanlar için yıkanıp kefenlenmesi) önemli bir rahatlama kaynağıdır. Ölümü kabulenme sürecine son derece zor ve karmaşık duygular eşlik eder. Ölüm birçok insan için varoluşşal sorulara kapı aralar. Dini yaklaşım en azından bazı insanlar için bu sorulara cevap verir. Cenaze törenleri yas tutma sürecine de olumlu katkıda bulunur.

Yakınlarını kaybedenler cenaze merasimlerine katılarak son görevlerini yerine getirmenin huzurunu duyarlar. Gözleri önünde mezara defnedilen kayıplarının artık bir daha geri gelmeyeceğini daha etkin bir şekilde anlar, çok acı ve hüzünlü de olsa cenaze merasimi sayesinde gerçekle yüzleşme fırsatı bulurlar. Üçüncü bölümde de bahsettiğimiz gibi diğer bazı araştırmaların vardığı sonuçlar bu gözlemimizi destekler niteliktedir. Cenaze

3 A. Soykan – Ç. Soykan, "Psikolojik Deprem", *Cogito*, Deprem Özel Sayısı, sy. 20, Güz 1999, s. 221.

ve defin törenlerinde yaşanan dini ortamın, yakınlarını kaybedenlere yas tutma sürecinde olumlu katkılarda bulunduğu başka çalışmalarda da gözlenmiş ve hayatını kaybedenler için nihai bir tören (defin vb. gibi) yapılan kültürlerde kayıp yakınları arasında intihar riski, ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklara daha az oranda rastlandığı tespit edilmiştir.[4]

Cenaze ve defin törenlerini izleyen dönemlerde dini inançlardan kaynaklanan gelenek ve davranış biçimlerinin de yas içindeki insanları psikolojik açıdan rahatlatıcı yönleri vardır. Cenazenin defni sırasında akraba, komşu ve arkadaş gibi yakınların hazır bulunması, cenaze namazında cami cemaatinin cenaze namazına iştirak edip kalanlara başsağlığı dilemesi ve nihayet definden sonra da devam eden ziyaretler yakınlarını kaybeden ve yas içinde olanlar için önemli bir sosyo-psikolojik destek anlamı taşır. Çevresinden böylesine destek bulan kişilerin kayıplarını kabullenmeleri ve hayatla tekrar barışmaları daha kolay olur. Wuthnow, Christiano ve Kuzlowski'nin de belirttiği gibi[5] bu tür ritüeller sayesinde yas tutma sürecinde olan kişinin içinde bulunduğu kayıp sonrası durum daha iyi anlaşılmış olur; onunla kurulacak ilişkilerde artık bu yeni duruma göre daha destekleyici ve moral kazandırıcı hareketlerin sergilenmesi meşruluk kazanır. Böylelikle yakınını kaybeden kişinin üzüntülerini diğerleri ile paylaşması sağlanarak tekrar toplumla bütünleşmesine katkıda bulunulur.

Cenazeyle ilgili dini tören ve ritüellerle sık sık yüz yüze gelen din görevlilerinin ise bu durumdan son derece

4 R. Wuthnow v.dğr., a.g.m., s. 419; P. C. Rosenblatt v.dğr., *Grief and Mourning in Cross-Cultural Perspective*, New Haven: HRAF Press, 1976; nakleden K. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping*, s. 244.

5 R. Wuthnow v.dğr., a.g.m., s. 420.

olumsuz bir şekilde etkilendikleri gözlenmiştir. Bunun en çarpıcı örneğini yüzlerce cesedin defninde görev alan ve sonunda bir psikiyatriste görünme ihtiyacı duyan Adapazarı'ndan Zekai'nin deneyimlerinde görmek mümkündür:

> Deprem sonrasında üç-dört günüm mezarlıkta geçti. Su yok, elektrik yok. Dağdan gelen iki çeşme var... Her şey curcuna idi. Ben de psikolojik olarak yıkıldım... 458 kişi gömdük... Yaşadıklarım beni çok etkiledi. Dün psikiyatriste gittim. Şimdi hap alıyorum... Cesetler şişmişti, görüntü çok berbattı... İkinci günden itibaren de yıkamak mümkün değildi. Kimisi parçalanmıştı, kimisine kokudan yaklaşılmıyordu. Ağzımızı kapatıyorduk, ama gözlerimiz yanıyordu... Üç, beş, sekiz kişi kaybeden aileler vardı. Onların durumunu anlatmam mümkün değil. Yıkanmayacak durumda olan cenazelerin aileleri 'hiç olmazsa namazı kılınsın' diye ısrar ettiler... Bir keresinde tam namaza duracağımızda cesedin tam olup olmadığı aklıma takıldı. Cenaze sahiplerine 'Cenazenin azaları tam mı?' diye sordum. Bu arada birisi diğerine: 'Abi biz ne yaptık? Kafayı inşaatta unuttuk!' dedi. Ben bir hoş oldum, ama kendimi çabuk toparlayarak 'gidip getirin, bekleyeyim' dedim. Gidip getirdiler... Allah bana yardım etti. Şimdi 'haftaya şu kadar normal ceset gelecek bunları gömeceksin' deseler mümkün değil yapamam. İmamlıktan ayrılmayı, bir başka kuruma geçmeyi düşünüyorum...

Çok sayıda tanıdığını, dostunu ve cemaatinden insanları defnetmek durumunda kalan bir başka din görevlisi Gölcüklü Ahmet ise hafızasından hiçbir zaman silemeyeceğini söylediği defin işlemlerinin neden olduğu sıkıntıları şöyle anlatıyor:

> Ben belki deprem esnasını unutacağım ama o cenazeleri unutamayacağım. Cenazelerin büyük kısmı boğularak

> öldüğü için simsiyah olmuş ve şişmiş. Birinci, ikinci gün yıkayabildik. Ama üçüncü gün dokunamadık. Tanıdığım bu insanların o şekilde karşıma gelmesi beni çok etkiledi. On gün falan ben bastığım yeri bilemeyecek durumdaydım, kendimde değildim. Mecnun gibi oldum. Aşırı yoruldum da. Sabahtan yatsıya kadar çalıştım. Hiçbir şey yemeyip sadece su ile idare ettiğim günler oldu. Hayat boyu bu tecrübeyi unutamayacağım. Müfettişlere 'bana bir hafta izin verin, bu ortamdan biraz uzaklaşayım' dedim. Ama izin verilmedi. Cesedini yıkadığım arkadaşların yakınlarını sokakta görünce o an aklıma geliyor. Bu insanların çocuklarını yolda görüyorum, yıkılıyorum.

Yukarıda deneyimleri aktarılan din görevlileri çok sayıda cesedin dini merasimle defninde görev alarak yakınlarını kaybedenlerin son görevlerini yerine getirmelerini sağlamıştır. Ancak herhangi bir psikolojik destek olmadığı için din görevlileri arasında psikiyatriste görünme ihtiyacı hissedecek kadar ruhsal gerilim yaşayanlara rastlanmıştır. Enkazdan çıkarılmış ve çoğu deforme olmaya yüz tutmuş cesetlerin görüntüsü onlar üzerinde gerçekten silinmesi zor izler bırakmıştır. Araştırmamız sırasında vilayet yetkilileri tarafından kimlik tespiti amacıyla çektirilen fotoğrafların bir kısmını gördükten sonra biz de din görevlilerinin veya cesetlerle uğraşmak durumunda kalan diğer görevlilerin ne kadar trajik bir manzarayla karşı karşıya kaldıklarını daha iyi anladık.

Din görevlileri sadece dini ritüelleri yerine getirmekle kalmamakta aynı zamanda yakınlarını kaybedenleri teskin etme, onlara moral verme gibi fonksiyonları da üstlenmektedirler. Bütün bunlar din görevlilerinin psikolojik yükünü artırmaktadır. Ölü yıkama, cenaze merasimi düzenleme ve yakınlarını kaybedenleri teskin etme hiç de kolay olmayan ve aslında uzmanlık eğitimi gereken

görevlerdir. Böyle bir eğitim hem din görevlilerinin karşılaştıkları problemlere etkin bir şekilde çözüm aramalarına katkıda bulunacak hem de sık sık böyle deneyimler yaşayan din görevlilerinin psikolojik dayanma gücünü artıracaktır. Yakınlarını kaybedenlerin ruhsal durumlarını, onlara ne tür yardım ve telkin yapılması, hangi yaklaşımların benimsenmesi, telkinde bulunurken hayat, ölüm ve ahiret inancı ile ilgili dini kavramların nasıl kullanılması gerektiğini kapsayan bir eğitim alan din görevlileri, yas dönemindeki insanların hayata tekrar sarılmalarına yönelik telkinlerinde daha başarılı olacaktır. Hood ve meslektaşlarının da belirttiği gibi[6] bu gerçeği kavrayan batılı ülkelerde din görevlisi yetiştiren kurumlarda özel dersler verilmeye başlanmıştır. Bu tür kurslara ihtiyaç olduğu din görevlileri üzerinde yapılan araştırmalarla da ortaya konmuştur. Örneğin rahip ve hahamları içeren bir araştırmada, araştırmaya katılanların % 40'lık bir bölümü aldıkları eğitimin 'ölüm' ve bu konuyla ilgili davranışlar konusunda yeterli olmadığını belirtmişlerdir. Böyle bilimsel çalışmalar sonucu ihtiyaç olduğu belirlenen özel eğitim, çeşitli kurslarla sağlanmakta, böylece din görevlilerine bir anlamda terapi yeteneği ve bilimsel verilere dayalı uygulama yöntemleri kazandırılmaktadır. Bu kurslara ilaveten dinin terapik fonksiyonunu içeren makale, dergi ve kitap sayısında da son yıllarda ciddi bir artış gözlenmektedir.

Din ve ruhsal sıkıntılarla başaçıkma konusunda sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Dini inançlar deprem stresinin daha az hissedilmesine, ölüm, yaralanma ve kayıpların daha çabuk kabullenilmesine olumlu katkılarda bulunmaktadır. İnançlar insanlara umut aşılamakta, kayıpların birer imtihan vesilesi olduğunu hatırlatmakta,

[6] R. W. Hood v.dğr., *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, New York: The Guilford Press, 1996, s. 174.

sabır tavsiyesi ile insanın zorluklara dayanma gücünü artırmakta, güçlüklere karşı mücadele isteğini kuvvetlendirmektedir. Deprem, oluş biçimi, ölçeği ve verdiği zararla bu bölgede yaşayan insanları doğrudan ve derinden etkilediği için görüştüğümüz birçok kişi depremle birlikte kendi hayatlarını tekrar gözden geçirme ihtiyacı duymuş, toplumda gittikçe artan ve rahatsızlık uyandıran bazı davranış biçimlerini yeni bir değerlendirmeye tabi tutma eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir. Depremin doğal bir olay olarak sınırlanamayacağı, metafizik boyutunun da olduğu düşüncesi uyanmaya başlamıştır. Deprem deneyimi ve ölümle yüz yüze gelme tecrübesi bir depremzedenin tabiriyle bazı insanlarda 'gönülleri yukarıya açma' duygusu uyandırmıştır.

İbadetler, insanla Allah arasında iletişim kurulmasını sağlar. Bu da inanan insanlara bir güven duygusu, yakınlık hissi ve stresle mücadele etmede güç vermektedir. İbadetler ve ritüeller toplu olarak yapıldığında ise dini motifli bir dayanışma ve paylaşma meydana gelmekte ve bu da acıların ortaklaşa yenilmesine katkıda bulunmaktadır. Felakete uğrayanların bir kısmı dua etme eğilimi göstermektedir. Çünkü dua sıkça başvurulan bir başaçıkma mekanizmasıdır. Duanın depresyon riskini azalttığı, yüce bir kudretle iletişim yakınlığı sağladığı, karar verme gücünü artırdığı daha önce yapılan araştırmalarla da ortaya konulmuştur.

İnanç, iyimserlik açısından önemli bir unsurdur. Çünkü dini inançlar insanlara umut verir, geleceğe yönelik vaatlerde bulunarak insanların içinde bulundukları olumsuz koşulların stresini daha hafif hissetmelerini sağlar. Dini inançlar hayata küsmemeyi, ona umutla bakmayı öğütler ve karamsarlığı olumsuz bir tutum olarak niteler. İnançlı insan bu nedenle kendisinde hayata tekrar sarılma, zorluk ve acılara göğüs germe gücü bulur.

Bu bakımdan dini inançlar insan için bir güç kaynağıdır, onu hayata bağlayan bir sığınaktır.

Dini inanç ve davranışın bireysel yönü olduğu gibi bir de toplumsal yönü vardır. Çünkü din toplumsal yardımlaşma ve dayanışmayı öğütler. Dinin ahlâki öğretileri felaketzede, hasta, yaralı ve yoksul olan tüm yardıma muhtaç insanların maddî ve manevi yardımlarına koşulmasını teşvik eder ve hatta bunu toplumsal bir görev olarak inananların omuzlarına yükler. Bu tür öğretileriyle din, toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı, dolayısıyla yaraları sarmayı hızlandırır. Bunun neticesinde kendisine yardıma koşan insanlar olduğunu gören felaketzede güven duygusu ile birlikte yalnızlık ve çaresizlikten kurtulma hissi yaşar. Bu tür olumlu duyguların gelişmesi ise felaketzedelerin streslerini, gerilimlerini azaltıcı bir etki yapar ve onların depresyona girmelerini önler.

Sonuç

Geniş ölçüde can ve mal kaybına yol açan, geride binlerce yaralı ile bir enkaz yığını bırakarak hayatın normal akışını alt üst eden doğal felaketleri afetzedeler neye veya hangi güce atfetmekte, nasıl algılamakta ve açıklamaktadırlar? Can ve mal kaybının neden olduğu stres ve gerilimlerle başaçıkmada hangi mekanizmalar devreye girmektedir? Dini inançlar gerek algılama ve açıklama, gerekse acılarla başaçıkmada ne tür katkıda bulunmaktadır? Yaşanan felaketlerden sonra toplumsal ölçekte önemli sayılabilecek derecede bir dini yöneliş söz konusu mudur? Bu ve benzeri sorulara 17 Ağustos depreminden sonra İzmit, Adapazarı, Gölcük ve Yalova'da gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasıyla elde ettiğimiz bulgular çerçevesinde cevap aramaya çalıştık.

Doğal felaketler hayatın normal akışını alt üst eden ve insanın alışageldiği yaşam düzenini bozan olaylardır. Bu tür olaylar sadece can ve mal kaybına neden olmakla kalmaz, insanın kendi hayatı ve çevresini kontrol etme, planlama ve yönlendirme yeteneklerini de etkileyerek bir belirsizlik duygusu yaratır. Bu belirsizlik duygusu insanın özgüvenini olumsuz yönde etkiler. Felaketler sonucu normal hayat akışı bozulan, kontrol yeteneğini kaybederek belirsizlik duygusuna sürüklenen insan, can ve mal kaybının da etkisiyle stres, gerilim ve

ruhsal çöküntüyle karşı karşıya gelir. Üçüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alındığı gibi doğal felaketlerle yüz yüze kalanların ilk tepkilerinden biri başlarına gelen şeyi anlamaya ve çözümlemeye çalışmaktır.

İnsanın karşılaştığı olayları anlamlandırma çabası doğal bir davranıştır. Bu çaba, kontrolü insanın kendi dışında gelişen olayların nedenlerini anlama söz konusu olunca daha yoğun olarak hissedilir. İnsan olayları bazı nedenlere atfederek, bazı sebeplere dayandırarak açıklamaya ve anlamaya çalışır. Atfetme veya yükleme adını verdiğimiz bu davranışı gerçekleştirirken insan dini veya natüralistik (doğasal) anlam sistemlerinden birini veya her ikisini birlikte kullanabilir, dolayısıyla farklı algı ve yorumlama biçimleri sergileyebilir. Şekil 2'de belirlendiği üzere araştırmamız depremzedelerin algı ve açıklamalarında bu üç kategoriyi kullandıklarını ortaya koymuştur. Ancak belirtmek gerekir ki, hem dini hem de doğasal anlam sistemini içeren açıklama biçimleri var olmakla birlikte, Tablo 6'da görüldüğü gibi, dini inanç ve kavramlar bu açıklama veya atfetme şekillerinde merkezî bir yere sahiptirler. Felaketzedeler depremin meydana gelişi, kaynağı veya gerisindeki güç konusunda dini sembol ve kavramları kullanarak felaketi anlamlandırmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında araştırmanın belki de en belirgin bulgularından birisi felaketzedelerin büyük çoğunluğunun "depremin gerisinde metafizik bir güç olduğu" şeklindeki inançlarıdır.

Bununla birlikte "kader" ve "imtihan" gibi dini referanslı açıklamaların yanında felaketzedelerin % 38'i depremi "ceza" veya "uyarı" kavramlarıyla açıklamaktadır. Yalnız bu açıklama davranışında bazı kültürel özelliklerin, toplumda yaygın olan çeşitli yargı ve anlayış tarzlarını içeren ortamsal faktörlerin devreye girdiği gözlenmiştir. Yaşanan tüm diğer tecrübeleri yorumlamada

olduğu gibi deprem felaketini açıklamada da bu toplumsal birikimler, algılama ve tepki gösterme biçimlerini yönlendirmiştir. Bu nedenle araştırmamız yaygın toplumsal açıklama şekillerini ve bu süreçte kullanılan kavramlara kaynaklık eden sosyo-kültürel inançların etkilerini de belirlemeye çalışmıştır.

Deprem anındaki zihinsel ve duygusal tepkileri dile getirirlerken de depremzedelerin felaketi algılama, anlamlandırma ve açıklama biçimlerinde olduğu gibi yine çoğunlukla dini referanslı kavramlar kullandıkları tespit edilmiştir. Tablo 8'de görüldüğü gibi "kıyametin koptuğu" zannı, "mahşer yeri" tanımlaması ve "dua etme" ihtiyacı bunlardan bazılarıdır. Bu düşünce ve tepkilerde de yine toplumdaki yaygın dini anlayışların, daha önce edinilen öğretilerin rol oynadığı görülmektedir. Ama burada asıl dikkat çeken nokta insanı ansızın yakalama özelliğine sahip bir doğal felaket olan deprem anında dini referanslı düşünme eğilimi ve ilahi bir güce sığınma temayülü gösterilmesidir.

Deprem gibi geniş kitleleri etkileyen trajik bir felaketi açıklamada dini bir perspektif kullanma, depremi ilâhi bir nedenle açıklayarak onu insana yönelik bir ceza veya kıyametin habercisi olarak algılama eğilimi insanlığın ortak tarihsel bir deneyimidir. Çoğu zaman din ayırımı gözetmeksizin çeşitli kültürlerde var olan bu olgunun tarihsel varlığını belirlemek için dünya tarihinin iki önemli ve farklı kültürünü oluşturan Hıristiyan ve İslâm dünyası ele alınmıştır. Bu iki dünyanın depremi algılayış biçimleri farklı tarih ve coğrafyadan derlenen örneklerle araştırmamızın ikinci bölümünde sunulmuştur. Gerek tarihsel tecrübeler gerekse bu çalışmada da görüldüğü gibi günümüzdeki deneyimler doğal felaketler ve din arasında çok boyutlu ilintiler kurulabileceğini göstermektedir. Elde ettiğimiz bulgulardan hareketle doğal felaketler

konusunun özellikle modern din eğitiminde dikkate alınması gerektiğini ve yaşananları anlamlandırma sürecine dini öğretilerin de katkıda bulunabileceği olgusunu vurgulamak istiyoruz. Bu anlamda dini öğretilerin yanlış kullanılmasına ve çarpıtılmasına engel olmanın en etkin yolu, din eğitimi programlarına doğal felaketlerle ilgili konuların da dahil edilmesidir. Din yanlış anlaşıldığı sürece felaketlerin birer 'ceza' şeklinde yorumlanma temayülü ile bireysel ve toplumsal sorumluluklardan kaçma eğilimi daha fazla olacaktır.

Depremde meydana gelen can ve mal kaybını takip eden belirsizlik ve güvensizlik duygularının yol açtığı ruhsal gerilimle başaçıkmada depremzedelerin üç genel alanı kullandıkları tespit edilmiştir. Bunlar (a) toplumsal dayanışma, (b) bireyselliği aşma ve (c) dini inançlardır (bk. Şekil 3). Zor zamanda kendilerine uzatılan yardım elinin dayanma güçlerini artırdığını belirten depremzedeler, felaketin toplu olarak yaşanmasının getirdiği paylaşım duygusuyla da bireyselliği aşmışlardır. Dini inanç, ibadet ve ritüeller de felaketzedeler için bir güç ve teselli kaynağı olmuştur. Dinin hem felaketin anlamlandırılmasına hem de kayıp ve acılara göğüs germe sürecine olumlu katkılarda bulunduğu belirlenmiştir. Özellikle ahiret inancının kayıpların kabullenilmesini kolaylaştırdığı ve felaketzedelere iyimserlik, umut gibi ruh sağlığı açısından olumlu duygular kazandırdığı izlenmiştir. Kısacası, felakete metafizik bir anlam yüklemekle insanlar sıkıntılara sabretmeye ve dayanıklılık göstermeye hazır hale gelmektedirler. Çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle dini inanç, ibadet ve törenlerin felaketzedelerin hayatına olumlu katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle stres ve gerilimlerle başaçıkmada yardımcı olmak amacıyla kurulan psikolojik danışma merkezlerinin, tedavi ve terapi sırasında din faktörünü de

gözönünde bulundurmalarının çalışmalarına olumlu katkıda bulunabileceğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan din hizmeti veren kişi ve kurumların da felaketzedelerin ruhsal gerilim ve çöküntülerini anlayıp onlara yardımcı olabilecek düzeyde psikoloji eğitimi almaları, yani hem din hem de psikoloji alanında donanımlı olmaları gerekir.

Felaketzedelerin "deprem sonrasında bir dini yöneliş eğiliminde olup olmadıkları" sorusuna gelince, bu konuda göreceli bir değişim gözlenmesine rağmen bunun toplumsal ölçekte önemli sayılabilecek dereceye ulaşmadığı görülmektedir. Ahlaki ve manevi konularda bireysel ve toplumsal bir sorgulama sürecine ilişkin bazı işaretler olmakla birlikte bunun köklü ve yaygın bir eğilim niteliği taşıdığını söylemek zor görünmektedir. Bununla birlikte 17 Ağustos'u bir "milat" olarak değerlendirenler, depremi bir ibret alma ve kaybolmaya yüz tutan bazı toplumsal değerleri tekrar keşfetme ve kendini sorgulama sürecinin başlangıcı olarak görenler de vardır.

Deprem sonrasındaki bu sorgulama süreci bazıları için çeşitli davranışsal değişikleri de beraberinde getirmiştir. Depremzedelerin % 38'i bu anlamda bir artış olduğunu düşünmektedirler. Dini anlamda yaşanan bu sorgulama süreci bazı afetzedeler için dini pratiklere yönelme ile sonuçlansa da genelde değerlendirildiğinde değişim daha çok zihinsel planda kalmaktadır. Bununla birlikte tam tersi yönelişler de olmuştur. Mesela 'teselli arayışı' veya 'korkuyu yenme' gerekçesiyle alkol kullanmaya başlayanların olduğu veya daha önce kullananların daha fazla alkol aldıkları gözlenmiştir. Bu değişimlerin ne derece kalıcı olduğuna ve böylesine etkili bir doğal felaketin bireysel ve toplumsal anlamda ne gibi etkilerinin olacağına daha uzun bir süreci değerlendirerek karar vermek gerekecektir. Değişimlerin takip

edilebilmesi için uzun soluklu araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu tür araştırmalarda elde edilecek veriler doğal felaketlerin uzun vadede neden olabileceği sosyal ve kültürel değişimi anlamaya katkıda bulunacaktır. Gerek doğal felaketler ve sonuçlarına ilişkin geleceğe yönelik politikalar oluşturma ihtiyacı gerekse toplumun bilinçlenmesine önemli katkılar sağlayacak araştırma merkezlerinin kurulması gereği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Son olarak şunu hatırlatmakta yarar görüyoruz: Kamu ve sivil kuruluşların bir taraftan bu tür araştırma merkezleri kurarken diğer taraftan da burada yürütülen çalışmalardan elde edilecek bilgilerle donanmış psikolojik ve manevi destek merkezlerinin oluşturulması birçok sıkıntının aşılmasında son derece yararlı olacaktır.

Ek 1

Can Dündar'ın 'Taziye' başlıklı köşe yazısı
23 Ağustos 1999, *Sabah* gazetesi

Taziye

İsyanımı bağışla Tanrım, tevekkül gelmiyor içimden... Habersiz, ikazsız, insafsız vurdun. Uykusunu böldün el kadar bebelerin... Kundağıyla betona gömdün. Bir gece yarısı korkunç homurtunla kustun öfkeni, bin yıllık müminler toprağını yardın. Esvapsız, öksüz, çaresiz sokağa döktün kullarını... Asrın en gaddar tokadını onlara reva gördün. Taş üstünde taş bırakmayan gazabın enkaza çevirdi yurdumu... Hiddetine amenna, lakin nerde merhametin?.. Hadi biz tövbekar olmadık, diklendik adaletine, sual ettik hükmünden, küfre ve günaha bulandık; ya ömrünü sana tapınmaya vakfetmiş kullarından ne istedin? Külleri çimentodan bir cehennemin içinden çekip aldığı eşi ile iki oğlunu elleriyle kireçleyip gömerken "Ne yapalım, Allah'ın adaleti" diye boyun eğen ak saçlı ademoğluna nasıl kıydın? "Yavrularımı bana bağışla Tanrım... Hiç olmazsa birini..." diye yakaran kadının kucağına iki evlat cesedi tutuşturmak mıydı ilahi adaletin? Enkazdan kurtardığı yavrusu bu

kez kolera ateşinde yanarken "Neden Allahım" diye inleyen anaya ne cevap verdin?

Onlar ki bir gün dahi asi olmadılar sana karşı, kader bildiler kederlerini... Dualarla uyuttular bebelerini... Ve sen uykuda yıktın evlerini başlarına... Sonra kimsesizler mezarlığına koydun. Kefeni, kitabeyi çok gördün. Bir tek dozerler gitti cenazelerine; oğul kucağı yerine kepçelerle gömdün. İşte o yüzden biz, o talihsiz kullarınla beraber toprağa verdik itikadımızı... Buysa adaletin, bir daha adalet dilenmeyeceğiz senden... Merhametin bu kadarsa, al senin olsun!.. Bir sabır sınavıysa zulmün... Son olsun bugünkü... Bir sonraki sınavı geçemeyebiliriz çünkü...

Ve sen halkım!.. Sen, her eceli akıbet, her afeti kader sayan, sen, en beterinde facianın, "beterin beteri"nden korkan ve daima şükreden, affeden, sabreden cemaatim benim... Sen, denizini doldurup kumundan ev yapan, süreceği toprağa çürük temel atan, bir kat fazla ruhsat için oy kiralayan, talana dost, doğaya düşman, naçar, hilekar, cefakar, sahtekar, fedakar halkım benim... Ne kadar acısam az sana, ne kadar övünsem az... Sen, ölmüş eşinin yanı başında ameliyat yapan hekim... Sen, "Emir böyle" deyip göçükler caddesine uğramadan geçen iş makinesinin önüne yatan genç kız... Sen, yorgunluktan çatallaşmış sesiyle "kask ve kefen bezi gönderin" diye feryat ederken gözyaşlarını tutamayan yüzbaşı...

Siz, onların yardımına koşan yürek yürek insan, siz kazma kürek maden işçileri, siz komşusu açken aşı boğazına dizilenler... Tanıyıp bilmediği insanların elemiyle üzülenler... Kör karanlıkta mihraba bakar gibi bakıp el köpeklerinin soluğuna, bir can belirtisi, bir ışık arayan biçare halkım benim... Doldurduğun toprak mezarın, oturduğun ev tabutun olmuşken, Gölcükte, Sakarya'da, Değirmendere'de, on binler halinde yatarken betondan

bir enkazın dibinde, bu kopmuş kollar, kesilmiş bacaklar, yitirilmiş canlar kuyusunda bir hiç uğruna ziyan olmuşken, sen nasıl hala "alın yazım" diye inlersin; nasıl onca yalanı dinlersin yattığın yerden?..

Ey benim bağışlaması bol kavmim!.. Sen ki oğullar, kızlar etkin toprağa, biçildi oğulların kızların... Öylesine lanetliydin ki, hiçbir toprağa tutunamadın, yine göç yolları göründü sana... Ey "katlandığına dağlar katlanmaz" halkım benim... Bu ne bitmez sabırdır ki, yedi ceddini gömsen de toprağa, susarsın... Bu ne doymaz hırstır ki yedi ceddinin gömüldüğü toprağı hala kazarsın... Bilmez misin ki, talana ortak olunca, yalana göz yumdukça lanet seni de vurur günün birinde... Görmez misin ki, sineye çektikçe, "alınyazısı" dedikçe, daha beter zulüm yağar üstüne... Şairin dediği gibi, "-kabahat senin, demeğe de dilim varmıyor ama- kabahatin çoğu senin, canım kardeşim..."

Ve ülkem!.. Ey koca mezarlık... Buram buram ceset kokan toprak... İnleyen enkaz... Viran körfez... Ey ekmeğin değil, acıların üleşildiği, göçükler altında saat sayılan, ağıt yakılan, mal yağmalanan,ceset soyulan cennetim benim... Teessürümün anavatanı... Bilirim, ana sütü çağında toz yutmuş bebelerin, ölü gözlerle fışkırırken enkaz altından, hiçbir taziye sarmaz yaranı... Nedametin faydası yok. Yine de durmaz dilim, yalvarır sitemim: Ne olur bir kez de gül artık yüzümüze... Bir kez de gül... Ne olur!

* * *

Ek 2

Röportajlardan Alıntılar

Röportaj 1

Yaş: 41
Cinsiyet: Erkek
Eğitim: Üniversite
Meslek: Esnaf
Depremi yaşadığı yer: Adapazarı
Kayıp: Yakın arkadaş ve akraba
Ev: Hasarlı
Röportaj tarihi: 11 Ekim 1999

..... Deprem nerede olursa olsun bunun bir sürecin intikamı olduğu sonucunu çıkarmak yanlış. İnsanların depremden elbette manevi bir çıkarımları söz konusu. Ama burada şöyle bir sorun var. Bu insanlar bugüne kadar yiyecek, giyecek ve barınak peşinde koştukları için depremin sebeplerini veya kendi konumlarını henüz değerlendirme durumunda değiller. Bugün çıkarılan dersler daha çok medyanın yönlendirmesiyle çıkarılan dersler, "müteahhitler bozuk beton kullandılar veya demirler eksik konuldu, zemin alüvyondu" gibi falan. Yani ihtişam, güç, kudret gibi Allah'a ait olan bizatihi sıfatların burada tecellisini kimse görmedi. Büyük çoğunluk görmedi veya şimdi bile görmüyorlar. Ama yarın bunu hissedeceklerdir diye düşünüyorum.

Deprem münasebetiyle manevi yöne doğru eğilim gösteren birçok insan oldu. Mesela benim 11 yaşındaki kızım namaza başladı. Daha önceden de vardı bu tür duygular, ama deprem onu ateşleyen bir sebep oldu. Namaza başlayan insanlar var. Ama bunun yanında daha önceki süfli mesleklerini icra eden insanlar mesleklerini

yine icra ediyorlar. Yani insanlar yine zina ediyorlar. Ama bütün bunların yanında yine de manevi bir dinamiğin var olduğuna inanıyorum. Mesela artçı depremlerde insanların sokağa fırlarken kelime-i şehadet getirmeleri, dua okumaları. Bunlar elbette bu işin manevi dinamikleri. Ama bunu çok somut, çoğalan bir gösterge olarak göstermek mümkün mü? Şu sıra sanmıyorum. Şu sıra ağırlık olarak insanlar su almayan bir çadıra ihtiyaç duyuyor. Gıdasını istiyor, çocuğunun bezini istiyor. Yani oturup bu hal nedir, neyin nesidir diye düşünecek durumu yok. Gündüz koşuşturma ile geçiyor. Akşam da çadırına girdiği zaman ya akan bir çadırla boğuşuyor. Ya ıslak battaniyelerin altında romatizma olmamak için çareler arıyor. Bunun yanında bazı şeyler de var. Hırsızlık son derece arttı mesela. Bizim çadırkentlerde arttığını görüyoruz. Oysa biz bir afet yaşadık. Ben kaç kez uyardım bizim çadırkentlerde kalan insanları. Birbirlerine karşı merhametli ve adil olmaları, birbirleriyle dayanışma içinde olmaları gerektiğini, komşusunda varsa kendisinde var olma hakkına sahip olabileceğini, komşusunda yoksa kendisine alma lüksüne veya hakkına sahip olamayacağını, her şeyi adil bölüşmeleri gerektiğini anlattım. Buna uyanlar yok mu? Elbette var. Ama uymayanlar da çok. Bunun da kaynak noktası olarak gelecek endişesini gösterebilirim. Gelecek endişesi çok büyük.

Burada felakete uğramış olan toplumları Allah'ın daha sonra bereketlendirdiği konusunda insanlar bir umut sahibi değiller. Ama bunun en büyük sebeplerinden bir tanesi şu: Belki çok uzun süredir biz hayatı hep seküler anlamda yaşıyoruz. Bunlara bu manevi yönü hatırlatacak bir mekanizma yok. Manevi yönü anlatmak isteyen insanlar da buradan bir iktidar postu çıkarmaya çalışıyorlar. Yani daha çok sistemin acziyeti üzerinde duruyorlar. Elbette hükümet depremde kötü organize olmuş, organizasyon kötü gelişmiştir. Çünkü 20 milyon

insanı ilgilendiren bir depremdi bu. Ama bu felaketten bir iktidar postu çıkmaz. Fakat devlet de bu manevi dinamiklerin topluma öğretilmesi ile ilgili bir çalışma düzenlemedi. Mesela bizim çadırkentlerimize diyanetten hiç kimse gelmedi. Ben cumalarda kalabalığın arttığını görüyorum. Ama Cuma namazlarında depremden ders alınması ile ilgili öğretilerin verildiğini sanmıyorum. Mesela ben bu hafta Cuma namazına gittim. Hutbe Satanistler hakkındaydı. Ben deprem bölgesindeydim. Benim Satanistlerle bir ilgim yoktu. Bana deprem ve depremde nasıl davranmamla ilgili ve hayata nasıl yeniden tutunabilirim ile ilgili bilgiler, bunun için yapılması gerekenin din ölçeğindeki açıklamaları verilmeliydi. Tabi burada yetkinlik çok önemli. Yani bu anlamda çok yetişmiş insan mı vardı? Hayır.

"İşte siz bunu hak ettiniz! Bu, işte efendim, Allah'a karşı gelen insanlara bir ceza idi" gibi izahlar bence mantıklı ve dine has değil. Çünkü benim bir dostum öldü. Karısı ve beş çocuğu ile birlikte. Yani bir aileden yedi kişi öldü. Son derece dindar bir insandı. Çocuklarının hepsi on beş yaşın altındaydı. "Bu çocuklar da mı böyleydi?" diye düşünür insan o zaman. Adil olmak kavramını tartışır insan. Ben bunların doğru olmadığına inanıyorum.

Bir felaket suçlu-suçsuz, günahlı-günahsız ayırımı yapmaz. Bu bir felaket, Allah'tan gelen bir felaket. Şüphesiz O, yeryüzünün sahibi. O, "ol!" dediği için oldu her şey. Elbette O'nun "ol!" sıfatını da bizim algılayabilmemiz için doğal birtakım şeylerin olması gerekiyor. Fay kırıklarının hareketlenmesi gerekiyor. Ne olabilirdi başka. Yani yağmur yağmış olsa bir doğa olayı olarak nitelendirebilirsiniz bunu. Mexico City'de deprem olmuş. 100 kişi falan ölmüş. Binalar yıkılmamış. Daha önce tedbir almışlar. Ama sel faciasına yenik düştüler. Yüzlerce,

binlerce kişi öldü. Timsahlar basmış kentleri. Bu Allah'ın "ol!" sıfatının tecellisidir bir anlamda. Yahut O'nun, din gününün mâliki olduğunun ispatıdır benim için.

Ben çok felaketler gördüm. Bu benim ilk felaketim değil. Belki onun için ayakta kalabildik. "Ayakta kalanlar, hayatta kalanlara yardım edecek" şiârıyla bir insani yardım komitesi oluşturduk. Ben çok savaşlar gördüm. İlk gördüğüm savaş Afganistan savaşıydı. Sonra İran, Irak, Filistin, Bosna, Çeçenistan, Kosova. Ben altı savaş gördüm. Altı bölgede insanlarla bu anlamda muhatap oldum. Onlara destek olmaya çalıştım. Bu deprem benim gördüğüm yedinci felaketti. Ama bu bir kıyametti gerçekten. Küçük bir kıyametti. Savaşlarda yıkımların çok uzun sürede oluştuğunu görürsünüz. Beş yılda bir şehir yok olur. Ama burada her şey 45 saniyede tahrip oldu. Birinde beşerin uzun sürede gerçekleştirdiği bir tahribat görüyorsunuz. Birinde bir anda bir tahribat. Tabi bu kudreti görebilmek önemli.

Herkes sürenin çok uzunluğundan bahsediyor. Bitmeyen bir zamandan söz ediyor. Oysa biz hep kıyamette zamanın çok uzun olduğunu düşünürdük. Yeryüzünde 45 saniyenin ne anlamı var. Yani bir zaman dilimi içinde 45 saniyenin çok büyük bir anlamı yok. Ama burada gerçekten o 45 saniye bir ömür gibi uzundu. Belki bir 100 yıl gibi uzundu. Çünkü bitmiyordu hiçbir şey. O zaman da zamanın bir sahibi olduğunu hissediyorsunuz. Zamanı nasıl kısalttığını ve nasıl uzattığını anlıyorsunuz. O zaman 45 saniyenin insana bir asır gibi gelebileceğini anlıyorsunuz. İlginç olan şeylerden bir tanesi de bu 45 saniyede insanların yıllarca biriktirdikleri emeklerin bir anda gidişidir. İşte bu da zamanın sahibine ait olan bir tasarruf veya zamanın sahibinin kim olduğunu gösteren bir gösterge. Bütün bunları bu toplumun çok ciddi biçimde idrak ettiğine kanaat getiremiyorum.

Ama elbette bu deprem felaketi niye başımıza geldi sorusunu insanların yavaş yavaş içselleştirdiklerini düşünüyorum. Tabi bunun nedeni olarak işte ahlâki yapının bozulması falan gibi söylemleri geliştirmek istemiyorum. Bu Allah'tan gelmiş bir afettir. Sebebi ne olursa olsun. Ama ben sebebini bilmiyorum. Burada birçok yıkıma sebebiyet vermiştir. Benim birçok kadim dostlarım ölmüştür. Çok müttaki idiler gerçekten. Bütün bir hayatlarını öteki dünya için tanzim etmişlerdi. Bütün bu deprem bölgesinde ölen insanların normal hayatlarında ne olurlarsa olsunlar Allah tarafından bağışlanmış olacaklarını düşünüyorum.

Dün bir mevlit münasebetiyle dağıtılan bir broşürün yankılarına televizyonlarda tanık olduk. Ben bu tür didişmelerin yerine, yaşanan felaketin manevi dinamiklerini insanlara anlatmanın gerekliliğine inanıyorum. O zaman bu insanlar bu olayın neden olduğunu bileceklerdir. Çünkü toplumun kılavuzları olmazsa toplum yönünü bulmakta zorlanabilir. Felaketi yanlış temeller üzerinde, mesela Allah'ın adaletli olmaması şeklinde içselleştirebilir. Mesela ..... Mezarlığı'na gidiniz. Orada kimsesizler mezarlığı var. Bir mezar sırasında şöyle yazıyor. 14 büyük, 1 bebek. Biz şiirlerimizde hep bir şeyi söylerdik:

"Kimsesiz hiç kimse yok,
Herkesin var bir kimsesi,
Kimsesiz kaldım,
Yetiş, ey kimsesizler kimsesi!"

O ilk günlerde öyle barınak, gıda ihtiyacı falan yoktu. Herkes birilerini kurtarmaya çalışıyordu. O günlerde hem bir manevi hava hem de müthiş bir dayanışma vardı. Ama daha sonra. Tabi dünyevi kaygılar, gelecek endişesi her şeyi değiştirdi. Bir anlamda da yardımların insan onuruna yaraşır biçimde yapılmaması buna neden oldu. İnsanlar dünyevi kaygıların içine böylece itildiler.

Ama ilk günlerde insanlar sonsuz bir teslimiyet içerisindeydiler. Bence orada rehberlerin bizatihi hükümet eliyle desteklenerek bu bölgelere gönderilmeleri gerekiyordu. İnsanların sabrı, felaket karşısında Allah'a sığınma yöntemlerini öğrenmeleri gerekiyordu.

Ama maalesef bunlar olmadı tabi. Çünkü Türkiye'de bir kutuplaşma vardı ve bu kutuplaşma deprem bölgelerinde de devam etti. Deprem bölgelerinde var olan sivil inisiyatiflerin birbirleri aralarında değildi bu elbette. Hükümetle sivil inisiyatifler arasındaydı. Herkes birbirinin açığını gözetir konumdaydı sanki. Ama bu böyle olmamalıydı. Ayrıca hükümet üniversitelerden, diğer okullardan, camilerden en yüksek düzeyde yararlanabilirdi. İnsanları eğitmek için bunlar en iyi kurumlardı, en iyi yöntemdi. İnsanların adaletli olmasını, gerektiği kadar yardım alması gerektiğini, bu faciada sabır göstermeleri gerektiğini, isyana, tuğyana, ayrılığa düşmemeleri gerektiğini anlatabilirlerdi. Ama maalesef bu tür şeyler olmadı. Olanlar da, dediğim gibi, birbirlerinin açığını gözeten, bir iktidar mücadelesi içinde olan insanların birbirleriyle itişmesinden öteye varmadı zaten.

Ama ben önümüzdeki dönemlerde depremin Türkiye için bir milat olduğunu düşünüyorum. 1999 tarihi Türkiye için bir milattır. Önümüzdeki günlerde bu olay daha çok tartışılacak. Belki o zaman çok daha güzel şeyler ortaya çıkacak. Ama bu da bu konuda rehber olan insanların çizecekleri yolla gerçekleşecek. Mesela yardım yapılış biçimlerinde sünnete çok uygun davranılmadığını düşünüyorum. Yani bir kısım üniformalar, bir kısım reklam panoları altında yapılan yardımların çok makbul olmadığını düşünüyorum. Elbette hepimiz muhtaçtık ve bu yardımlara ihtiyacımız vardı. Ama Allah'tan niyazım, yardımın yapıldığı, ama kimin tarafından yapıldığının belli olmadığı bir yurdumuzun olmasıdır. Her tür, gerek seküler gerekse daha mukaddesatçı kurumların birbirle-

riyle bir tabela, bir afiş yarışı içine girmedikleri bir dünya özlemimdir benim.

Ben önümüzdeki günlerde insanların bu felaketi daha çok içselleştireceklerine inanıyorum. Çünkü başka türlü bu çok dayanılası bir şey değil. Bunun için de gerçek anlamda onlara bu mesajı iletebilecek dostlara ihtiyaç var. Yani bu felaketten bir iktidar postu çıkarmayacak, bu felaketin sebeplerine yönelecek ve onu da dinin çerçevesinde açıklayabilecek kılavuzlara ihtiyaç olduğunu hissediyorum.

Depremden ders alma ihalesi yine dindar kesime kaldı gibi geliyor bana. Bu noktadaki en büyük endişemi de anlattım. Buradan bir iktidar postu çıkmaz. Bunu içselleştirip gerçekten bunun manevi hazzını yaşamak gerekiyor. Yani bana sorarsanız ben birçok dersler çıkardım kendi payıma. İhtişam, kudret, güç, adalet, merhamet. Bütün bunların hepsini tek tek bulabilirsiniz. Ama insanlar yardımların peşinde koşmaktan telef oldular. İnsanlar birbirlerini ezdiler. Oysa hakkaniyetli olmaları gerekirdi. Çok yalan söylüyorlar. Ama bunların hepsi halimiz ne olacak endişesinden kaynaklanıyor. Bu da bir şeyi getiriyor beraberinde. Proleterlik, fukaralık insanı o kadar çok dine yaklaştırmıyor. Hz. Peygamber "tâundan kaçar gibi fakirlikten kaçının!" diyor. Belki sahih değildir, ama bunlar önemli sözlerdir.

Volkanik patlamaların olduğu yerlerde çok münbit topraklar oluşur. Felaketlerden sonra kurulan yeni kentlerin, yeni insan tipolojilerinin önemli gelişmelere sebep olduğunu görüyoruz. Ben miladı hem siyasetçi sınıfı hem devlet bürokrasisi açısından hem de halk açısından söyledim. Bunlar geçecek. Belki bir beş-on yıl sonra bugüne atfen başlayacak bir süreç olacak. Dini anlamda da böyle bir şey olacak. Ben XXI. yüzyılın çok dindar bir yüzyıl olacağını zannediyorum. İnsanlar sekülerizmin

insanı bir yere götürmeyeceğini görecekler. Bu hem Batı'da hem Doğu'da böyle olacak. XXI. yüzyıl çok münbit olacak. Ben buradan metafizik şeyler çıkarmaya çalışıyorum. Bundan 700 yıl önce de Osmanlı bu havzada bir çadır aşireti olarak kuruldu. Aynı havzada 700 yıl sonra çadırkentler kuruyoruz. Yani hikmetsiz hiçbir şey olmaz. Ben de bundan, böyle bir hikmet çıkarıyorum.

Ayrıca başka hikmetler de çıkarıyorum. Benim için çok öğretici olmuştur bu deprem. Çünkü bizzat yaşadım. Başlangıcından bugüne kadar burada bir tecrübe yaşadım. Bir tek dün ilk defa bulunduğum ilden dışarı çıktım. İstanbul'a gittim. Diğer dünyanın ne kadar sahte olduğunu, ne kadar gerçek dışı olduğunu algıladım. İnsanlar büyük metropollerde oraya buraya koşuyorlar. Dokuzuncu kattan kadın halı silkeliyor falan. Gece evlerin bütün elektrikleri yanıyor. Burada gece hiçbir yerde elektrik yanmıyor, hiçbir binada oturulmuyor. Ancak varoşlarda, tepelerde oturuluyor. Bu hayatın sahteliği. İşte dostlarımın birçoğu öldü benim. Şimdi düşünüyorum. Acaba varlar mıydı gerçekten? Yoksa var olan onlar da şimdi bizim devam ettiğimiz olmayan mı? Doğrusu zaman zaman bir psikiyatriste ihtiyacım olduğunu düşünüyorum. Buradan pesimist veya kaderci bir şey çıkarmak istemiyorum. Elbette insanlar bir şeyleri üst üste koymalıdırlar. Evlerin yıkılma biçimlerine bakınız. Çocukken kibritten evler yapardık. Arada bir birimizin kafası bozulurdu, üzerine basardık. Böyle yamulurdu evler. Şuradan gidin, Halk Eğitim Merkezi'nin binasını görün. Onun yamuk siluetini beşeri bir şeyle meydana getiremezsiniz. Ancak yıkabilirsiniz. O binanın silueti çocukken yaptığımız kibrit oyunu gibi. Bu, bir beşerin halledeceği bir şey değil. Bu bir doğa işi de değil. Bunun elbette beşeri bir izahı var. Tamam fay hattı vs. Ama bütün bunların ötesinde ben metafizik bir anlam çıkarmak istiyorum.

* * *

Röportaj 2

Yaş: 38
Cinsiyet: Erkek
Eğitim: Lise
Meslek: Memur
Depremi yaşadığı yer: Adapazarı
Kayıp: Eş ve çocuk
Ev: Tamamen göçmüş
Röportaj tarihi: 7 Ekim 1999

..... Bizim üzerimizde üç kat daha var. Patır patır dökülmeye başladı. Dışarıya çıkamadık. "Biraz dökülsün, sağlam yerler kalır biz de çıkarız" dedim kendi kendime. Ama bu dökülenler hiç bitmedi. Sonra göçtük. Önce çatıdan dökülmeye başladı. Benim ev sahibi var. Hacı. "Hırsız var diye çatıya çıktım baktım" diyor. Çatıda korkuluk demirlerine tutunduğu için kurtuldu. Eşime "sen hemen çocuğu kucakla!" dedim. Bu, onunla son konuşmamız oldu. Cama doğru bir adım attım, ikinciye fırsat kalmadan üzerime darbe geldi ve kendimi yerde buldum. Gümbür gümbür döküldü. Enkaz altında kaldık. Sabah oldu. Enkaza gelen giden olduğunu fark ediyordum. Tekrar akşam oldu. Tekrar sabah oldu. Eşimle çocuğumdan hiç ses alamadım. Artık öldüklerini anladım. Tekrar sabah olunca bir traktör sesi duydum önce. Enkaz alıyor gibi geldi bana. "Bunlar binayı yıkacaklar herhalde" diye düşündüm. Daha sonra ses kesildi. "Herhalde öğle paydosuna gittiler" dedim. O anda şöyle bir uykuya geçer gibi olmuşum. Daha sonra geldiler benim olduğum yeri açtılar ve 36 saat sonra beni kurtardılar. Aslında onlar benim yaşadığımı bilmiyorlarmış. Cenaze çıkaralım diye gelmişler. Eşimle çocuğum benim birazcık arkamda imişler. Halbuki ben onlar bir tarafa savrulup gittiler zannediyordum. Deprem başlayınca binayı süratle

terk etmek lazım. Bizim bina 40 saniye dayanmadı çöktü. Betonarme bina devri bana göre bitti. Betonarme binanın şansı yok. Binalar yükleri çekmedi. Hemen kum oluverdi. Un gibi oldu.

Enkaz altındayken ümidimi hiç kaybetmedim. Mutlaka gelip kurtaracaklar diye bekledim. Zaten ümidinizi kaybetseniz çıldırırsınız.

Ölen öldü. Gideni geri getiremezsin. Ne yapacaksın da geri getireceksin. Eşim ve çocuğumun mezarlarına gidip ağlayıp ağlayıp geliyorum. Bir ay İstanbul'da hastanede yattım. Sonra buraya geldim. yaklaşık 15 gün oluyor geleli. Dayanıyoruz. Bizim bu felakette bir sorumluluğumuz yok. Bir başkasının sorumluluğu da yok. Bir intikam ve benzeri de söz konusu değil. Herkesin de başına geldi. Resmi rakamlar 15.000 falan diyor ama şöyle geriden bakarsanız hiç dokunulmayan binalar var. Bunların içinde kuşlar yaşamıyordu herhalde. Ölü sayısı 50-60 bin dolayındadır.

Bu felaketin bir sebebi mutlaka vardır. Ama bir insan olarak bunu benim söyleyebilmem mümkün değil. Bu Allah'ın bir cezası, bir uyarısı olabilir de olmayabilir de. Ama tam öyledir demek günah aslında. Allah'ın aklını mı okuyabileceğiz? Nereden bileceğiz?

Bence zayiata neden olan şey betonarme binaların olması. Burada tek katlı veya ahşap binalar olsa can ve mal kaybı olmazdı. Bu bölgede 25-30 senede bir deprem oluyor. Bu bölgenin toprağı bir defa inşaat yapmaya müsait değil. Bizde inşaat gelenekleri üniversite bilgisine kültürüne doğru yönleniyor. Halbuki böyle hayati önem taşıyan konularda bilim doğrunun genelleridir. Yani bir ilaç bulunduğu zaman onu önce hayvanlar üzerinde deneyip, birtakım klinik deneylerden geçirdikten sonra yavaş yavaş uygulamaya koyuyorlar. Birdenbire

"haydi yallah ben bu ilacı buldum, kullanın" demiyorlar. Şimdi bu çimento bulununca üniversite de bunu kabullenmiş. Hesap kitap yapılmış ve kat kat inşaatlar yığılmış. Hatalar birbiri üzerine geliyor. Hepsi hatalı. Mühendisin hesapları da hatalı. Yani kısacası jeoloji bilimi bitti. Yerin 500 metre altındakini varsayım olarak anlatıyor. Yerin 500 metre altında ne var bilmiyorsun. O zaman niye bu böyledir diyorsun? Bence jeoloji bilimi bitti.

Deprem araştırma merkezleri, rasathaneler falan filan. Kuş resmi yap altına "kuş" diye yaz. Efendim yağmur yağıyor, "yağmur yağdı" deniliyor. Yağmurun yağdığını herkes görüyor. O zaman senin ne fonksiyonun var orada. Deprem 7.4 değil de 74.4 olsa ne olur yani? Bu bir anlam ifade ediyor mu? Etmiyor. Hiçbir anlamı yok. Çünkü bir varsayım. Bir değer yani. O zaman buna üniversitede bölüm ayırıp trilyonları buralara tepmenin de bir anlamı yok. Kapatacaksın bu bölümleri. Yani böyle bir araştırmaya gerek yok. Mühendislerin, mimarların hiçbir işe yaramadığını gördük işte. Yüzyıllarca ayakta duran Çin Seddi var. Bu adamlar bunu nasıl yapmışlar. O zamanın teknolojisi değişik. Bizim bunları takip etmemiz, bunları araştırmamız lazım. Eğer insanlar mezar satın almak istemiyorlarsa ki mezar da olmuyor bu binalar. Cesetlerin çürüdüğü yerler oluyorlar. Mezarda hiç olmazsa yerin belli olur. Sana şurada yatıyor derler. İnsanlar gelir bir saygı duyarlar. Kat kat böyle gökyüzüne kadar betonları yığ. Kim veriyor bu güvenceyi? Mühendisler. Peki nerede şimdi mühendisler. Yoklar. Efendim yok müteahhit şöyle kötü böyle kötü. Yıkılmayan evlerin müteahhitleri iyi diyorlar. Bizim karşımızda üç katlı bir bina var. Oradaki komşu diyor ki: "Ben sarsıntı başlayınca balkona çıktım. Sizin ev 3 metre yukarı kalkıp kalkıp iniyordu." Bu ne demek bizim evin bulunduğu

yerdeki toprak yumuşak ve enerji oradan çıkıyor. Onun 15 metre ilerisindeki diğer apartmana fazla hissettirmiyor. Sadece normal çarpıntısını yaptırıyor ona. Bu şok dalgasının geldiği her yer gitti. Şokun az geldiği yerler ayakta kaldı.

Bana şimdi "İstanbul Boğazı'nda istediğin yerde betonarme beş katlı bir apartman yapalım, hangi dairesinde oturmak istersen otur" deseler oturmam. Biraz da üste para verelim deseler gene oturmam. Bir kere canım yandı. İnsan bile bile kendisini ölüme atar mı? Bu çimentonun zaten 100 yılı geçen bir kullanımı yok. 100 yılı geçen bir betonarme bina var mı? Yok. Amerikalılar yıkıp duruyorlar zaten. Tek çözüm geçmişte binalar nasıl yapılmışsa, geçmişte yerleşim alanları nerelere kurulmuşsa, aynı yöntemi izlemektir. Yoksa insanlar işte böyle "demiri 18'lik yaptıydık, 20'lik yapalım, kolonu şöyle yaptıydık böyle yapalım" deyip dururlar. Böyle bir yere gidilmez. Eski gelenekleri takip etmek lazım. 300 senelik ahşap evler var. Ne depremler gördü onlar. Hala ayaktalar. Bu teknoloji bitti. Jeoloji bilimi bitti. Herkes bir şeyler söylüyor, kimseyi inandıramıyor.

* * *

Röportaj 3

Yaş: 27
Cinsiyet: Kadın
Eğitim: Üniversite
Meslek: Öğretmen, çalışmıyor.
Depremi yaşadığı yer: Gölcük
Kayıp: Anne ve erkek kardeş
Ev: Tamamen göçmüş.
Röportaj tarihi: 13 Ekim 1999

..... Gürültüyle ve kardeşimin çığlığı ile uyandım. Önce ne olduğunu anlayamadım. Ancak yıkılmaya başlayınca deprem olduğunu fark ettim. Bina çökünce ayağım enkaz altında kaldı. Yanımda kız kardeşim vardı, onu teselli etmeye başladım. Diğer odalarda da annemle erkek kardeşim vardı. "Bizi bulurlar" diye düşündüm ve nihayet dışarıdan sesler duymaya başlayınca umutlandım. Bu arada kız kardeşim zor nefes alıyordu. Birileri gelip bakıyor ancak bir şey yapamadan geri dönüyorlardı. Nihayet birisi gelip kız kardeşimi çıkardı. Yoksa ölecekti. Ben yalnız kaldım. Oradan bir şey yapamasalar da yanımızda birileri olsun istiyordum. Zaman çok uzun gelmeye başladı. Annem ve erkek kardeşimin ölmüş olabileceğini düşündüm, çünkü seslerini hiç duymadım. Sonunda beni buldular, ama bir şey yapamıyorlardı. Herkes tekrar yardım bulmaya gidiyordu. Orada yardımın sadece Allah'tan geleceğini bir daha hissediyorsunuz.

Nihayet enkazı elleriyle deşerek öğle vakti beni kurtardılar. Ben çığlıklar atarken yaşlı bir kadın "çekin çıkarın, bağırdığına bakmayın!" diyordu. Bu da benim sinirime dokunuyordu. Hastaneye kaldırıldım. Giderken yolda yıkık binalar gördüm. Ayağım kırılmıştı. İlk muayeneden sonra doktor "ameliyat gerekiyor" deyince çok

korktum. Annemin öldüğünü hissediyordum ve yengeme "annemi ben görmeden defnetmesinler" diyordum. Annem ve erkek kardeşimin cesetlerini 85 saat sonra çıkarabilmişler. Ev yıkılırken artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını hissetmiştim. Artık her şey değişmişti.

Deprem kısmi bir helak gibi geldi bana. Fay hattı ile ilgisi elbette var. Allah her şeyi bir sebebe dayandırıyor. Bununla bazı insanlar silkindi. Herkesin yarın için planları, düşünceleri vardı. Tüm bunlar birden değişiverdi. Takdir-i ilahi olduğunu biliyoruz. Fay hattı var, ancak bunun manevi boyutu da var. Gidenler gitti. Kalanlar için ikinci bir şans var. Belki üçüncü bir şans olmayacak.

İnsanlar felaketlerin sadece başkalarına değil, kendilerinin başına da gelebileceğini anladı. Kosova'daki çadırkentleri seyrederken üzülüyorduk, ama evlerimizde rahattık. Benzeri şeylerin bizim başımıza gelebileceğini bir ihtimal olarak görmüyorduk. Ama bu kez sadece his ile değil, yaşayarak felaketlerin bize de gelebileceğini anladık.

Hastanedeyken annemi ve erkek kardeşimi kaybettiğimizi hissediyordum. Bunu bir arkadaşa söyleyince şöyle dedi. "Eğer Allah onlara ömür verdiyse kurtulurlar. Eğer ömür vermediyse deprem olmasa da hayatlarını kaybederler." Kız kardeşimin kurtulması, erkek kardeşimin ve annemin cesetlerini bulmamız bizim için bir teselli kaynağı oluyor. Şükrediyoruz. Bizden kötü durumda olanlar var. Cenazelerini bulamayanlar var. Bunlara göre biz daha iyiyiz. Kız kardeşim hayatının kalan bölümünü felçli geçirecek, çünkü omuriliği zedelenmiş. Şimdi Ankara'da hastanede. Daha annemin ve erkek kardeşimin öldüğünü bilmiyor.

* * *

Röportaj 4

Yaş: 34

Cinsiyet: Erkek

Eğitim: Lise

Meslek: Din görevlisi. Deprem sonrasında çok sayıda cenaze defnetmiş.

Depremi yaşadığı yer: Adapazarı

Kayıp: Yakın arkadaş ve akraba.

Ev: Hasarlı

Röportaj tarihi: 13 Ekim 1999

..... Deprem sonrasında üç-dört günüm mezarlıkta geçti. Su yok, elektrik yok. Dağdan gelen iki çeşme var. Bunların birini kadınlara diğerini erkeklere tahsis ettik. Her şey curcuna idi. Ben de psikolojik olarak yıkıldım. Kefen yok. Herkes evlerden çarşaf getiriyor. Herkes ölüsünü bir an önce gömmek istiyor. Yalnız kaldım. Yardım için insan arıyorum. Kepçe getirttik. 458 kişi gömdük. Bir akşam et-balık kurumunun TIR'ı devlet hastanesinden ceset getirdi. Ardından bir başka kamyon geldi. "Bunlar nedir?" dedim. "Ölü dolu" dediler. "Yandık!" dedim. Ben cenaze yıkıyorum. Cenazenin yakınlarına "şurasından tutun" diyorum, adamın tutmasıyla bırakması bir oluyor. Cenazeyi yatırıyorsun kiminin kafası yok, kiminin kolu yok. TIR'da 35, kamyonda 15 ceset vardı. Ama bir taraftan da sallanmaya devam ediyoruz. Çeşme sallanıyor.

Yaşadıklarım beni çok etkiledi. Dün psikiyatriste gittim. Şimdi hap alıyorum... Cesetler şişmişti, görüntü çok berbattı. Sonradan belediyeden beş işçi geldi. Birisi hemen bayıldı. 17-18 tanesini tek tek elimizle indirerek gömdük. Ama daha sonra eleman kalmadı. Artık ikinci günden itibaren de yıkamak mümkün değildi. Kimisi parçalanmıştı, kimisine kokudan yaklaşılmıyordu. Ağzımızı kapatıyorduk, ama gözlerimiz yanıyordu. Artık gerisini kepçe ile uzunlamasına açtığımız çukurlara gömdük. Cesetlerin fotoğrafları çekildi, ama sonradan ancak yedi-sekiz tanesinin kimlikleri belirlendi. Bu arada yukarı mahalle olduğu gibi koktu. Sonra ..... Belediyesi'nden ekipler gelip kireçlediler. Sonra da yağmur yağdı koku kayboldu.

Üç, beş, sekiz kişi kaybeden aileler vardı. Onların durumunu anlatmam mümkün değil. Yıkanmayacak durumda olan cenazelerin aileleri "hiç olmazsa namazı kılınsın" diye ısrar ettiler. Aslında yıkanmadıysa namazı kılınmaz. Ama onları tatmin etmek için araba üstünde namazlarını kıldık. Bir keresinde tam namaza duracağımızda cesedin tam olup olmadığı aklıma takıldı. Cenaze sahiplerine 'Cenazenin azaları tam mı?' diye sordum. Bu arada birisi diğerine: "Abi biz ne yaptık? Kafayı inşaatta unuttuk!" dedi. Ben bir hoş oldum, ama kendimi çabuk toparlayarak "gidip getirin, bekleyeyim" dedim. Gidip getirdiler. Daha önce de bir başkaları bir torba getirerek "hoca bunu gömüver!" dediler. "Bu nedir?" dedim. "Ceset" dediler. Birkaç saç ve deri parçası vardı. Allah bana yardım etti. Şimdi "haftaya şu kadar normal ceset gelecek bunları gömeceksin" deseler mümkün değil yapamam. İmamlıktan ayrılmayı, bir başka kuruma geçmeyi düşünüyorum. Gelecek hafta Ankara'ya gideceğim. Biraz dinleneceğim. Gözüm bir başka yer görsün. "Hiç olmazsa Ankara yerinde duruyor!" diyeyim. Gözüm normal bir şehir görsün.

* * *

Röportaj 5

Yaş: 44
Cinsiyet: Erkek
Eğitim: Lise
Meslek: Yerel yönetici
Depremi yaşadığı yer: Yalova
Kayıp: Kardeşi ve onun eşi.
Ev: Hasarlı
Röportaj tarihi: 21 Ekim 1999

Deprem sonrası psikolojik ve sosyolojik problemler başladı bile. İnsanları bir şeylerle meşgul etmemiz lazım. Biz Dinar depreminden etkilenenlerle ve bu konularda uzman olduğunu düşündüğümüz Japonlarla konuştuk. Onların vardıkları nokta da bu. İnsanları bir şeylerle meşgul etmemiz, onlara iş bulmamız gerek.

Gündüz farklı gece farklı insanlar oluşmaya başladı. Geceleri insanların psikolojileri değişiyor. Hepimiz strese girdik. Herkes buradan kaçmak istiyor. Özellikle gençler kaçmak istiyor. Gençler yarının ne getireceği endişesindeler. Bu sebeple dışarıdan yardım için gelen resmi veya sivil insanlarla bir yakınlaşmaya giriyorlar. Genç kızlar bu sâikle hareket ediyorlar. Ama karşıdakiler bunu kullanıyorlar. Kızlar yakınlık ve kaçma duygusuyla bunu yapıyorlar.

İlginç şeyler yaşandı. Deprem öncesi başı açık kızlar başlarını örttü. Başı örtülüler başlarını açtılar. Deprem sonrasında birçok erkek alkole hücum etti. Alkol alanlar namaza başladı. Ters hareketler var. Biz Dinar depreminde bunların olduğunu tespit ettik. Bu olaylar 6 ay sonra daha da artacak. İnsanlar doymayacak. Hırsızlığa başlayacaklar. Bu konuda devletin önemli adımlar atması lazım. Kriz masaları günlük düşünüyor. Bizi boğuyor.

Bana dün üç tane kadın geldi. İş istediler. Bir tanesi "ben iş istiyorum, fuhuş yapmak istemiyorum!" dedi. Kadın para ister. Çocuğunun karnının doymasını ister.

Çok yakınlarımı kaybettim. Kardeşimi ve eşini kaybettik. Yakınlarımı bile düşünemedim. Onlara dahi ağlamaya, üzülmeye vaktimiz olmadı. Binlerce insan bizden umut bekliyor. Ben herkesle konuşmak istiyorum. İnsanlar sizden bir tatlı söz, umut bekliyor.

"Deprem sonrasında fuhuş arttı" söylentileri bir dereceye kadar doğru. Ama bu, sıradan bir fuhuş değil. Öyle bir anlamı yok. Elde bazı verilerimiz var. Mesela falan bölgeye şu kadar et tahsis ediliyor. Ama adil dağıtılmıyor. Ortada et yok. Kime gittiğini araştırdığımızda gücü elinde bulunduran kişiler bunları bir bedel karşılığı kız veya kadınlara vermişler. Bunları tespit ettik. Ama bu yapılan iş alışkanlıktan mı, ihtiyaçtan mı araştırmak gerekiyor. Kadınlar için baktığımızda erkek alkolik olmuş. Çadır dağıtımında da aynı şey söz konusu. Depremden sonra yaşlılarda yalnızlıktan dolayı ölümler arttı.

İlk ayında herkes yardımlaşmayı, paylaşmayı sever şekilde hareket etti. Birinci ay bittikten sonra aileler toplumsal sorunları yaşamaya başlayınca kendi içlerinde bile kavga etmeye başladılar. "Ne olacağım?" sorusu gündeme geldi. Bu soruya cevap bulunamayınca kavgalar başladı. İnsanlar meşguliyetsizlikten bunalıma girdiler. Biz bu anlamda çadırkentlerde "kazak örme projesi"ni düşündük. Devletin çok küçük bir katkısıyla atölyeler faaliyete geçirilebilir.

Ben deprem için "bu Allah'ın bir ibreti" dedim. Bir kısım insan "burası çok şanssız bir yer" dedi. Bir kısmı "doğa kustu, ceza verdi" yorumunu yaptı. Bazıları da "doğa tepti, buraya çok insan gelmişti" dediler.

Ben kendime söz verdim, bir daha o küpeli gençleri, şalvarlı ve sakallı gençleri, ojeli kızları tenkit etmeyeceğim. Benim kardeşimin cenazesini enkazdan bir sakallı gençle bir küpeli genç çıkardı. Deprem gecesi Çınarcık'a gittim. Bir kamyonet üzerinde sosyetik kızlar yardım dağıtıyorlardı. "Çocuklar siz nereden geliyorsunuz, bunları nereden getirdiniz?" diye sordum. "Biz arkadaşlarla karar verdik, bunları topladık, daha önceden bildiğimiz için de buraya geldik" dediler.

Bibliyografya

Alkan, Mehmet Ö., "Toplumsal ve Siyasal Açıdan 1894 İstanbul Depremi", *Toplumsal Tarih*, Ekim 1999, s. 11-17.

Alkan, Neşe Üner, "1995 Dinar Depremi", *Türk Psikoloji Bülteni*, Eylül 1999, 5 (14), s. 59-60.

Aydın, M. Zeki ve Esen, Adem, "Türkiye'de Deprem Zararlarının Çok Olması ile Kader İnancı Arasındaki İlişki", *Diyanet İlmi Dergi*, 1997, 33 (3), s. 59-74.

Bayka, Mustafa, "Roussea, Voltaire ve 1755 Lizbon Depremi", *Tarih ve Toplum*, 1999, 32 (191), s. 27-31.

Bergson, H., *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*, (çev. M. Karasan), Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1949.

Bozkurt, V., *Deprem ve Toplum*, İstanbul: Alfa, 1999.

Burgess, R. B., *In the Field: An Introduction to Field Research*, London: Allen – Unwin, 1984.

Burgess, R. B., "The Unstructured Interview as a Conversation", R. G. Burgess (ed), *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*, London: Routledge, 1992, s. 107-110.

Cemiloğlu, M., "Deprem Efsaneleri", *Bursa Defteri*, Aralık 1999, s. 97-103.

Croke, B., "Two Early Byzantine Earthquakes and Their Liturgical Commemoration", *Byzantion*, 1981 (1), s. 122-147.

Croke, B., "Earthquakes", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford: Oxford University Press, 1991, I, s. 669-670.

Ebû Zeyd el-Belhî, *el-Bed' ve't-târîh*, c. I, Beyrut: Darü'l kütübi'l ilmiyye, 1997.

Emerson, R. M., Fretz, R. I. ve Shaw, L., *Writing Ethnographic Fieldnotes*, Chicago: The University of Chicago Press, 1995.

Frankl, V., *The Will to Meaning*, New York: Meridian, 1988.

Frankl, V., *İnsanın Anlam Arayışı* (çev. S. Budak), Ankara: Öteki Yayınevi, 1995.

Fritz, C. E., "Disasters", D. E. Sills (eds), *International Encyclopedia of Social Sciences*, Macmillan – Free Press, 1968, IV, s. 202-207.

Geertz, C., *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books, 1973.

Gold, R., "Roles in sociological field observation", *Social Forces*, 1958, 36 (3), s. 217-223.

Gorsuch, R. L. – Smith, C. S., "Attributions of Responsibility to God: An Interaction of Religious Beliefs and Outcomes", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1983, 22 (4), s. 340-452.

Güleç, C., "Şok, İnkar, İsyan, Çöküntü ve Rehabilitasyon", *Nokta Dergisi*, 1999, sy. 916, 15.

Hammersley M. – Atkinson P., *Ethnography: Principles in Practice*, London: Routledge, 1993.

Harvey, L., *Critical Social Research*, London: Unwin Hyman, 1990.

Hastie, R., "Causes and Effects of Casual Attribution", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1984, 46 (1), s. 44-56.

Hewstone, M., *Casual Attribution: From Cognitive Processes to Collective Beliefs*, Oxford: Basil Blackwell, 1989.

Hodginson, P. E., *Coping with Catastrophe*, London: Routledge, 1998.

Hood, R. W., Spilka, B., Hunsberger, B. ve Gorsuch, R., *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, New York: The Guilford Press, 1996.

İbnü'ş-Şıhne, Ebu'l-Velid, *Ravzatü'l-menâzır fi ilmi'l-evâil ve'l-evâhir*, Beyrut 1997.

Kâdîhân, Fahreddin Mahmud, *Fetavâ-yı Kâdîhân*, c. III, Kahire 1310.

Karancı, A. Nuray, "Depremlerin Psiko-Sosyal Boyutları: Erzincan, Dinar ve 17 Ağustos 1999 Marmara Depremleri", *Türk Psikoloji Bülteni*, Eylül 1999, 5 (14), s. 55-58.

Kılıç, Orhan, "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler", *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. V, s. 671-677.

Kroll-Smith, J. S. – Couch, S. R., "A Chronic Technical Disaster and the Irrelevance of Religious Meaning: The Case of Centralia, Pennsylvania", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1987, 26 (1), s. 25-37.

Kula, Naci, "Deprem ve Kıyamet Benzetmesi", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, sy. 9, 25. Yıl Özel Sayısı (yayınlanacak).

Kuzucu, Kemalettin, "Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, s. 678-686.

Lupfer, M. A., Brock, K. F. ve DePaola, S. J., "The Use of Secular and Religious Attributions to Explain Everyday Behavior", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4), s. 486-503.

McIntosh, D. N., "Religion-as-Schema, with Implications for the Relation Between Religion and Coping",

B. Spilka – D. N. McIntosh (eds), *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, Boulder: Westview Press, 1997, s. 171-183.

Miner, M. H. – Mcknight, J., "Religious Attributions: Situational Factors and Effects on Coping", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1999, 38 (2), s. 274-286.

Newman J. S. – Pargament, K. I., "The Role of Religion in the Problem Solving Process", *Review of Religious Research*, 1990, 31 (4), s. 390-404.

Oppenheim, A. N., *Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement*, London: Pinter Press, 1992.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Depremin Gösterdikleri*, İstanbul: Yeni Boyut, 1999.

Pargament, K. I., "God Help Me: Toward a Theoretical Framework of Coping for the Psychology of Religion", *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 1990, II, s. 195-224.

Pargament, K. I., "Religious Methods of Coping: Resources for the Transformation of Significance", E. P. Shafranske (ed), *Religion and the Clinical Practice of Psychology*, Washington: American Psychological Association, 1996, s. 215-240.

Pargament, K. I., *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, New York: The Guilford Press, 1997.

Pargament, K. I. – Hahn, J., "God and the Just World: Causal and Coping Attributions to God in Health Situations", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1986, 25, (2), s. 193-207.

Pargament, K. I. – Park, Crystal I., "In Times of Stress: Religion-Coping Connection", B. Spilka & D. N. McIntosh (eds), *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, Boulder: Westview Press, 1997, s. 43-53.

Pargament, K. I. – Brant, C., "Religion and Coping", H. G. Koenig (ed), *Handbook of Religion and Mental Health*, New York: Academic Press, 1998, s. 111-128.

Pargament, K. I., Kennl, J., Hathaway, W., Grevengoed, N; Newman, J. ve Jones, W., "Religion and the Problem Solving Process: Three Styles of Coping", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1988, 27 (1), s. 90-104.

Pargament, K. I., Ensing, D. S., Falgaut, K., Olsen, H., Reilly, B., Silverman, M., Van Haitsma, K. ve Warren, R., "God Help Me (I): Religious Coping Efforts as Predictors of the Outcomes to Significant Negative Life Events", *American Journal of Community Psychology*, 1990, 18 (6), s. 793-824.

Pargament, K. I., Olsen, H., Reilly, B., Falgaut, K., Ensing, D. S. ve Van Haitsma, K., "God Help Me (II): The Relationship of Religious Orientations to Religious Coping with Negative Life Events", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4), s. 504-513.

Pargament, K. I., Ishler, K., Dubow, E., Stanic, P., Rouiller, R., Crowe, P., Cullman, E.; Albert, M. ve Royster, B. J., "Methods of Religious Coping with the Gulf War: Cross-Sectional and Longitudinal Analyses" *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1994, 33, (3), s. 347-361.

Park, C., Cohen, L. H. ve Herb, L., "Intrinsic Religiousness and Religious Coping as Life Stress Moderators for Catholics Versus Protestants", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1990, 59 (3), s. 562-574.

Peterson, S., "Quake Calls Turks to Religion", *Other Voices (Middle East Report)*, December 1999, 2 (8), s. 1-2.

Pope, A., *Pastoral Poetry and an Essay on Criticism*, London: Methuen and Co., 1961.

Proudfoot, W. – Shaver, P. R., "Attribution Theory and the Psychology of Religion", B. Spilka – D. N. McIntosh (eds), *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, Boulder: Westview Press, 1997, s. 139-152.

Richards, P. S. – Bergin, A. E., *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotheraphy*, Washington: American Psyhological Association, 1997, sh. 215-216.

Schmuck, H., "An Act of Allah: Religious Explanations for Floods in Bangladesh as Survival Strategy", Amsterdam Vrije Üniversitesi'nde European Sociological Association tarafından 18-21 Ağustos 1999 tarihinde düzenlenen sempozyumun *Popular Culture of Disasters: Themes From Europe and Beyond* başlıklı oturumunda tebliğ olarak sunulmuştur.

Sezer, Hamiyet, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1996, 18 (29), s. 169-197.

Sieber, D. S., "Integration of Fieldwork and Survey Methods", Robert G. Burgess (ed), *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*, London: Routledge, 1992, s. 177-188.

Smith, C. S. – Gorsuch, R. L., "Sanctioning and Casual Attributions to God: A Function of Theological Position and Actors' Characteristics", *Research in Social Scientific Study of Religion*, 1989, I, s. 133-152.

Soykan, A. – Soykan, Ç., "Psikolojik Deprem", *Cogito*, Deprem Özel Sayısı, sy. 20, Güz 1999, s. 214-221.

Spilka, B. – Schmidt, G., "General Attribution Theory for the Psychology of Religion: The Influence of Event Character on Attributions to God", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1983, 22 (4), s. 326-339.

Spilka, B., Shaver, P. R. ve Kirkpatrick, L. A., "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", B. Spilka – D. N. McIntosh (eds), *The Psychology of Religion: Theoretical Approaches*, Boulder: Westview Press, 1997, s. 153-170.

Şenol, Dolunay, "Deprem, Dünya ve Türkiye", *Türk Yurdu*, 1999, XIX, sy. 147, s. 51-59.

Tanilli, Server, *Voltaire ve Aydınlanma*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994.

Tarhan, Nevzat, "Deprem Psikolojisi", *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, Aralık-Ocak-Şubat 1999-2000, s. 107-112.

Vercleyen, F., "Bizans Döneminde İstanbul'da Depremler: Halk Üzerinde Etki" (çev. F. Şamil Arık), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1997, 19 (30), s. 299-317.

Vulliamy, C. E., *John Wesley*, London: Geoffrey Bless, 1931.

Whyte, W. F., "Interviewing in Field Research", Robert G. Burgess (ed), *Field Research: A Sourcebook and Field Manual*, London: Routledge, 1992, s. 111-122.

Wuthnow, R., Christiano, K. ve Kuzlowski, J., "Religion and Bereavement: A Conceptual Framework", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1980, 19 (4), s. 408-422.

İndeks

Adapazarı • 8, 33, 39, 40, 90, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 117, 119, 138, 148, 153, 162, 171, 177

afet • 88, 91, 99, 101, 104, 107, 120, 163

afetzede • 9, 16, 110, 114, 115, 119

ahiret inancı • 142, 144, 146, 150, 156

anlam arayışı • 8, 14, 63, 64, 66, 69, 82, 142

anlamlandırma • 13, 16, 17, 18, 52, 61, 63, 67, 75, 76, 87, 96, 108, 143, 154, 155, 156

atfetme • 8, 13, 14, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 93, 105, 106, 154

başaçıkma • 8, 11, 12, 15, 17, 18, 20, 39, 42, 69, 70, 72, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 133, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 150, 151

Bizans • 51, 53, 54, 60

cemaat • 79, 142

cenaze • 35, 36, 85, 146, 147, 149, 177

ceza • 48, 52, 53, 54, 81, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 130, 154, 155, 156, 164, 180

çadırkent • 32, 36, 89, 99

çöküntü • 33, 140, 142

depremzede • 16, 99

depresyon • 20, 151

dini inanç • 8, 11, 16, 17, 18, 20, 25, 47, 69, 70, 71, 77, 78, 82, 83, 130, 131, 133, 142, 144, 147, 151, 152, 154, 156

dini ritüel • 81, 146, 149

dini söylem • 8, 93, 112
dini tören • 53, 147
dua • 51, 53, 55, 56, 78, 80, 81, 83, 106, 107, 112, 117, 118, 124, 130, 142, 144, 151, 155, 163
felaket • 7, 11, 15, 16, 22, 23, 34, 38, 49, 90, 91, 95, 102, 107, 108, 110, 118, 137, 155, 165, 167
felaketzede • 139, 152
gerilim • 7, 66, 83, 133, 134, 140, 149, 153, 157
Gölcük • 8, 9, 13, 26, 153, 175
günah • 48, 54, 96, 103, 172
Hıristiyan • 47, 48, 50, 56, 59, 74, 75, 155
ibret • 88, 89, 90, 94, 101, 102, 103, 118, 119, 120, 121, 126, 127, 157
İslâm • 9, 20, 40, 47, 57, 107, 155
İstanbul • 51, 52, 53, 54, 60, 61, 124, 169, 172, 174
isyan • 144
İzmit • 8, 9, 26, 145, 153
kader • 19, 59, 89, 90, 102, 103, 107, 154, 160
Katolik • 47, 48, 50
kıyamet • 56, 60, 88, 89, 102, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 128
kilise • 48, 52
korku • 39, 106, 116, 117
Lizbon • 47, 48, 49, 50, 54
manevi • 18, 48, 76, 77, 82, 85, 95, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 130, 134, 144, 145, 152, 157, 158, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 176
Marmara • 8, 11, 17, 19, 25, 87, 115, 133
metafizik • 17, 18, 49, 69, 88, 99, 104, 105, 106, 123, 124, 125, 143, 151, 154, 156, 169, 170
psikolog • 22
psikoloji • 15, 25, 65, 157
ruh sağlığı • 7, 12, 13, 24, 37, 68, 78, 85, 142, 156
sabır • 81, 143, 144, 151, 160, 167
Sakarya • 9, 26, 160
sosyoloji • 15, 23, 25
stres • 7, 8, 12, 20, 67, 82, 83, 133, 134, 142, 153, 156
tevekkül • 81, 144, 146, 159
travma • 36
Tüpraş • 113, 114, 116, 128, 136
Yalova • 8, 9, 26, 39, 40, 90, 137, 153, 179
yükleme • 13, 14, 17, 63, 64, 66, 67, 69, 73, 74, 75, 154